

ចំណុះដែលខ្លួនបានដាក់បង្ខំឱ្យអនុវត្ត (មាត្រា ១, L.១) ។

គេដឹងហើយថា អនុសញ្ញានេះ មិនត្រូវបានផ្តល់សច្ចាប័ន ពីរដ្ឋសភាពារាំងឡើយ ប៉ុន្តែ ១- សំខាន់ទាំងឡាយដែលទាក់ទងទៅនឹងផ្នែកនៃទឹកដីនេះ ត្រូវបានដាក់ឡើងវិញ នៅក្នុងមាត្រាទី១ នៃអនុសញ្ញា ដែលបានសម្រេចនៅថ្ងៃទី១៣ ខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ ១៩០៤ រវាងប្រទេសទាំងពីរអនុសញ្ញាដែលធ្វើឡើងគ្រាន់តែជាការបង្កប់កិច្ច ដោយហេតុថា លិខិតឱ្យសច្ចាប័នរបស់អនុសញ្ញានេះបានធ្វើឡើងប្រកបដោយសុពលភាពអន្តរជាតិមួយពេញលេញ ។

តាមការស្រាវជ្រាវដែលដឹកនាំធ្វើនៅនឹងកន្លែងដោយលោក Doudart de Lagrée បានឱ្យដឹងថា ពីដើមព្រះរាជាណាចក្របាសាក់ គឺជាផ្នែកមួយរបស់ប្រទេសកម្ពុជា ។ មានបូជនីយដ្ឋានមួយចំនួនធំ នៅក្នុងស្រុកសម័យអង្គរ ហើយដែលប្រាសាទចាក់បែកទាំងឡាយបានគង់វង់នៅឡើយ រហូតមកដល់សព្វថ្ងៃនេះ និងបានបញ្ជាក់ថា មានវត្តមាននៃអធិបតេយ្យភាពរបស់ខ្មែរនៅលើតំបន់ទាំងនោះ នៅក្នុងសម័យមួយដ៏យូរមកហើយ ។ វាហាក់ដូចជាថា ទឹកដីនេះនឹងត្រូវធ្លាក់បន្តមកទៀតនៅក្រោមអំណាចរបស់ចាម (១) ។ តែថាខេត្តទន្លេរពៅ និងម្លូព្រៃ ដែលមិនដែលជាទឹកដីរបស់ព្រះរាជាណាចក្របាសាក់នោះ គឺតែងតែស្ថិតនៅជាទឹកដីដីត្រឹមត្រូវរបស់ប្រទេសកម្ពុជារហូតដល់ត្រូវបានបញ្ចូលដាក់នៅក្នុងចំណុះប្រទេសសៀម ។

ទោះជាយ៉ាងណាក៏ដោយ អនុសញ្ញាចុះថ្ងៃទី១៣ ខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ ១៩០៤ បានផ្តាច់ចេញពីការគ្របសង្កត់របស់សៀមនូវទឹកដីពីរ ដោយលក្ខន្តិកៈគតិយុត្តខុសគ្នា គឺខេត្តទាំងឡាយរបស់ប្រទេសកម្ពុជា ដែលត្រូវបានទាមទារនៅក្នុងនាមព្រះរាជាណាចក្រដែលស្ថិតនៅក្រោមការការពារ និងអង្គភាពស្វយ័តមួយ គឺព្រះរាជាណាចក្របាសាក់ដែលបន្ទាប់មកបានក្លាយទៅជាគោលសំខាន់មួយនៃភាពសំរាប់ខាងគតិយុត្ត នៃប្រទេសលាវចារាំង (du Laos Français) បន្ទាប់មកជាព្រះរាជាណាចក្រលាវ ។

វាទៅសល់តែការកម្រិតព្រំដែនរវាងការព្រមព្រៀង (ensemble) ទាំងពីរនេះ ។ ការពិតនេះមិនបានបណ្តាលឱ្យមានបញ្ហាអ្វីសោះឡើយ ចំពោះឧបករណ៍នៃច្បាប់

(១) / របាយការណ៍ការរបស់លោក Doudart de Lagrée ចុះថ្ងៃទី១២ ខែសីហា ឆ្នាំ ១៨៦៦ ចេញពីខេត្តស្ទឹងត្រែង ផ្ញើទៅទេសាភិបាលឥណ្ឌូចិន ។

អន្តរជាតិនេះ នោះគឺអនុសញ្ញាឆ្នាំ ១៩០៤ ។

២ - ការកម្រិតព្រំដែន :

អនុសញ្ញាថ្ងៃទី២៨ ខែមីនា ឆ្នាំ ១៩០៥

ក/- ច្បាប់គតិយុត្តនៃការកំណត់ព្រំដែន

១ - គឺជាអនុក្រឹត្យមួយរបស់អគ្គទេសាភិបាលឥណ្ឌូចិន ចុះថ្ងៃទី២៨ ខែមីនា ឆ្នាំ ១៩០៥ (ឧបសម្ព័ន្ធ ៣) (ទំព័រ ២៣២) ដែលបានប្រព្រឹត្តទៅដោយលក្ខណៈត្រឹមត្រូវក្នុងការកំណត់ព្រំដែនរវាងព្រះរាជាណាចក្របាសាក់និងព្រំដែនថ្មីរបស់ប្រទេសកម្ពុជា ។

២ - ខ្លឹមសារនៃអនុក្រឹត្យចុះថ្ងៃទី២៨ មីនា : អនុក្រឹត្យនេះបានចាប់ដំណើរពីទន្លេរពៅធ្វើជាព្រំដែនរវាងព្រះរាជាណាចក្រទាំងពីរ ។ មាត្រាទី១ របស់អនុសញ្ញានេះបានបញ្ជាក់ថា :

"ព្រំដែនគោលរវាងព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា និងព្រះរាជាណាចក្របាសាក់ "លាវ" នៅលើត្រើយខាងស្តាំនៃទន្លេមេគង្គចេញពីមាត់ពាមនៃព្រែក Selam - Pao (ឬទន្លេ រពៅ) ឡើងទៅដៃដំ នៃព្រែកនេះ ដោយតម្រង់ទៅជួរភ្នំដងវែក ស្ទើរតែធម្មតា ហើយបានបញ្ចប់នៅទិសពាយ័ព្យនៃច្រកភ្នំ Prea - Cham-Bock " ។

៣ - លក្ខណៈបច្ចេកទេសនៃការកម្រិតព្រំដែននេះ : អ្វីដែលចង្អុលបរិស្ថានលក្ខណៈនៃការកម្រិតព្រំដែនដែលបានធ្វើឡើងដោយអនុក្រឹត្យចុះថ្ងៃទី២៨ ខែមីនា នោះ គឺទាក់ទងទៅនឹងការចាប់អារម្មណ៍របស់វា ។ ជាពិសេសអនុក្រឹត្យនេះមិនបាននិយាយថា បើសិនជាការគូសនេះត្រូវធ្វើតាមត្រើយខាងស្តាំឬត្រើយខាងឆ្វេងនៃទន្លេរពៅ ឬក៏ការដោះស្រាយតាមអន្តរការីបែបណាមួយទៀតនោះ ។

នៅចំពោះមុខការស្ងៀមស្ងាត់នេះ តើគេត្រូវបកស្រាយការរៀបចំនេះដូចម្តេច ?

ជាធម្មតា កាលណាខ្សែទឹកមួយត្រូវបានជ្រើសរើស ដើម្បីធ្វើការកម្រិតព្រំដែននោះ គឺមានលក្ខណៈជ្រើសរើសតាមលក្ខណៈព្រំដែន៣ គឺព្រំដែនតាមត្រើយទន្លេព្រំដែននៅចំកណ្តាលទន្លេ និងព្រំដែនតាមជ្រលងភ្នំ (Le thalweg) ។

- ព្រំដែនតាមត្រើយទន្លេត្រូវបានគេអនុវត្តជាញឹកញាប់នៅក្នុងអតីតកាល ប៉ុន្តែគេកម្រិតអនុវត្តណាស់ក្នុងពេលបច្ចុប្បន្ននេះ ។ ក្នុងករណីនេះ ផ្លូវទឹកគឺជាប់សំរាប់រដ្ឋមួយ

ដោយផ្តាច់មុខនៅក្នុងចំណោមរដ្ឋទាំងពីរ ។

- ខ្សែកណ្តាល គឺជាខ្សែរេខាតណិត ដែលត្រូវបានអនុវត្តជាទូទៅនៅតាមព្រែកទាំងឡាយដែលមិនអាចធ្វើនាវាចរបាន ។

- ខ្សែតាមជ្រលងភ្នំ ដែលជ្រៅបំផុតអាចផ្តល់នូវអត្ថន័យពាយ័ងគឺ:

. ខ្សែក្នុងអត្ថន័យ ដែលសំអាងលើហេតុការណ៍ ខ្សែជ្រលងភ្នំដែលជ្រៅបំផុត គឺជាអ័ក្សនៃជ្រលងដែលមានលក្ខណៈប្រាកដប្រជាបំផុត និងអាចឲ្យនាវាដែលធំបំផុតចូលទៅជិតបាន ។ ទីនេះការបកស្រាយ គឺមានលក្ខណៈងាយស្រួលបន្តិច ពីព្រោះថាអត្ថន័យមិនសូវត្រឹមត្រូវនិងពាក្យពេចន៍ក៏មិនច្បាស់លាស់ខ្លាំងដែរ ។

. នៅទីបញ្ចប់សន្ធិសញ្ញាខ្លះបានប្រើនូវពាក្យ "កណ្តាលខ្សែទឹកសំខាន់" ។ ប៉ុន្តែពាក្យថា "ខ្សែទឹកសំខាន់" អាចបើកឱកាសឲ្យមានការបកស្រាយខុសគ្នា និងមានការវិវាទជំទាស់ ^(៣) ។

ចំពោះករណីរបស់យើងនេះ វាហាក់ដូចជាថា អ្នកធ្វើអនុក្រឹត្យនេះចង់យកព្រំដែននៃខ្សែជ្រលង នៃដែនសំខាន់នៃទន្លេរពៅ និងត្រូវបានកំណត់ដោយខ្សែជ្រលង ឬមួយតាមខ្សែស្តង់ដារម្រាទឹកដែលជ្រៅបំផុត ឬមួយតាមអ័ក្សនៃជ្រលងដែលនាវាធំបំផុតអាចចូលទៅដល់បាន ពីព្រោះថា អគ្គទេសាភិបាលនៅក្នុងសម័យនោះចង់បានដោយប្រាកដណាស់ឲ្យប្រជាជននៅត្រើយទន្លេទាំងពីរ ដែលស្ថិតនៅក្រោមអាជ្ញាធរចារាំងអាចទទួលបានផលប្រយោជន៍ដូចគ្នា ក្នុងការប្រើប្រាស់ទឹកនៃទន្លេរពៅ ។

៤ - លក្ខណៈគតិយុត្តនៃច្បាប់កម្រិតព្រំដែន

អនុក្រឹត្យចុះថ្ងៃទី២៨ ខែមីនា គឺជាច្បាប់ផ្ទៃក្នុងដោយសុទ្ធសាធជាច្បាប់រដ្ឋបាល និងជាច្បាប់ឯកតោភាគីដោយម៉ឺងម៉ាត់ ។

- ជាបឋមគឺជាច្បាប់មួយនៃច្បាប់ផ្ទៃក្នុងដ៏សុទ្ធសាធ ។ ថ្វីបើយោងទៅរកអនុសញ្ញា ចារាំង-សៀម ដែលមាននៅក្នុងទិដ្ឋភាព នៅករណីណាក៏ដោយ ក៏មិនត្រូវបានចាត់ទុកថា ជាវិធានការប្រតិបត្តិមួយនៃអនុសញ្ញានេះដែរ ។ ការពិតប្រហែលជាបញ្ហាមួយនេះ គឺជាផលវិបាកនៃបញ្ហាមួយទៀត ប៉ុន្តែវាគ្មានចំណងគតិយុត្តរវាង

បញ្ហាទាំងពីរនេះទេ ។ ប្រទេសចារាំងគ្រាន់តែបានគូសការបែងចែករវាងទឹកដី ដែលផ្តាច់ចេញពីការគ្របសង្កត់របស់សៀមទៅឲ្យឈ្មោះផ្សេងៗ ប៉ុន្តែចាប់ពីពេលនេះតទៅវានៅតែស្ថិតនៅក្រោមចំណុះអាជ្ញាធរចារាំងដដែល ។

- គឺជាច្បាប់នៃធម្មជាតិនៃការអភិបាល គឺវាមានកំណើតចេញពីអាជ្ញាធរគ្រប់គ្រងរបស់អាណានិគមគឺអគ្គទេសាភិបាលឥណ្ឌូចិន វាមិនមែនចេញពីអាជ្ញាធរនៃរដ្ឋាភិបាលចារាំងនោះឡើយ (ដែលគេហ៊ានបង្ហាញកូរឲ្យយកជាការបាននូវលក្ខណៈខុសគ្នារបបនេះ) ។ វាបានឆ្លើយតបទៅនឹងក្តីអំពល់ទាំងឡាយនៃការត្រួតត្រារបស់អាណានិគមដោយសុទ្ធសាធ (cf. infra 3) ។ គឺជាបន្ទាត់នៃមណ្ឌលគ្រប់គ្រងអាណានិគមនៅក្នុងក្របខ័ណ្ឌសហព័ន្ធឥណ្ឌូចិន ដែលត្រូវបានបង្កើតឡើងដូច្នោះនៅលើការទាក់ទង និងយោបល់របស់អាជ្ញាធរចារាំងនៅក្នុងស្រុក (ពួកវេស៊ីដង់ទាំងឡាយ) ។

- គឺជាច្បាប់មួយដែលមានលក្ខណៈឯកតោភាគីទាំងស្រុង ។ ម្យ៉ាងទៀត វាស្ថិតនៅក្នុងតក្កវិជ្ជានៃលក្ខណៈរដ្ឋបាលនៃអនុក្រឹត្យ ។ គ្មានផ្នែកណាមួយដែលអាជ្ញាធរទាំងកម្ពុជា ទាំងអាជ្ញាធរចាស់ក៏ត្រូវបានគេហៅឲ្យផ្តល់នូវការយល់ព្រម ឬក៏ផ្តល់នូវយោបល់របស់ខ្លួននោះឡើយ ។ រហូតដល់ការប្រតិបត្តិអនុក្រឹត្យ ក៏ត្រូវបានគេលួចហូតចេញពីគ្រប់សកម្មភាពទាំងអស់របស់អាជ្ញាធរជាតិ (cf. មាត្រា២) ។ គ្មានករណីណាមួយដែលអនុក្រឹត្យមិនបានគិតទៅដល់លក្ខណៈដ៏តិចតួចនៃអនុសញ្ញាដែលត្រូវបានឆ្លងកាត់ឬមួយរវាងប្រទេសដែលត្រូវគេការពារ ឬអាជ្ញាធរជាអ្នកការពារ ឬមួយរវាងអាជ្ញាធរដែលត្រូវបានគេការពារទាំងពីរ នៅក្រោមការឧបត្ថម្ភរបស់អ្នកការពាររួមគ្នារបស់ពួកគេនោះទេ ។

១/- ហេតុផលនៃការជ្រើសរើសយកទន្លេរពៅធ្វើជាខ្សែព្រំដែន

វាច្បាស់ណាស់ថា ការយកទន្លេរពៅធ្វើជាព្រំដែនរវាងព្រះរាជាណាចក្រចាស់ក្រិចសាក់ និងកម្ពុជា ចំពោះទស្សនៈនៃការគ្រប់គ្រងរបស់អាណានិគម គឺជាដំណោះស្រាយមួយដ៏ងាយបំផុត ។ ដូច្នោះគេស្ថិតនៅចំពោះមុខនៃព្រំដែនធម្មជាតិមួយ ដែលបង្កើតឡើងដោយខ្សែទឹកដែលស្ថិតនៅលើកត្តាកូមីសាស្ត្រងាយស្រួលក្នុងការសម្គាល់ ។

ការជ្រើសរើសបន្ថែមនេះ អាចបង្ហាញនូវអត្ថប្រយោជន៍ មិនគ្រាន់តែចំពោះពួក

(៣) / 19 La Pradelle ,opus cité ។

អាជ្ញាធរជាអ្នកត្រួតត្រាប៉ុណ្ណោះទេ ប៉ុន្តែក៏សម្រាប់អ្នកដែលត្រូវគ្រប់គ្រងផងដែរ ។ ពួកអ្នកស្រុកដែលរស់នៅត្រើយខាងឆ្វេងនៃទន្លេរពៅ ស្ថិតនៅក្រោមចំណុះទីប្រជុំជន នៃបាសាក់ ចំណែកអ្នកនៅត្រើយខាងស្តាំវិញ ស្ថិតនៅក្រោមចំណុះទីប្រជុំជន កំពង់ធំ ដែលនៅឆ្ងាយបំផុត ។ គ្មានអ្នកណាមួយនៅត្រើយទាំងសងខាងនេះបានឆ្លងទន្លេ ដើម្បី មូលហេតុរដ្ឋបាលនោះឡើយ ។

ម្យ៉ាងទៀតនៅក្នុងទស្សនវិស័យអាណានិគមការកូសព្រីដែនរវាងអង្គភាពពីរដែល ស្ថិតនៅក្រោមចំណុះអាជ្ញាធរបារាំង និងប្រមូលផ្តុំនៅក្នុងក្របខ័ណ្ឌរដ្ឋបាលតែមួយគឺ សហព័ន្ធផ្សេងៗនោះវាបានបង្ហាញនូវប្រតិបត្តិការមួយដែលមានសារប្រយោជន៍តិច។

គ/- ការរិះគន់និងវិបាក

ដូចទៅវិញការជ្រើសរើសនេះ ត្រូវបានគេយកធ្វើការពិចារណាផ្សេងទៀតគឺ :

- ជាដំបូងការពិចារណាតាមលក្ខណៈភូមិសាស្ត្រច្រើនជាងលក្ខណៈសង្គម គឺនៅ ឥណ្ឌូចិន ទឹកទន្លេ មិនអាចផ្តាច់ចេញពីគ្នាបានឡើយ ដូចទៅវិញវាស្ថិតនៅជាប់គ្នា ។ វាបង្កើតបានជាផ្លូវចេញចូលដ៏ងាយស្រួលសម្រាប់ប្រជាជនដែលមានទម្លាប់រស់នៅ លើទឹកច្រើនជាងប្រជាជនដែលរស់នៅលើដី ។ ជាទូទៅវាមានអត្តសញ្ញាណមួយនៃ ប្រជាភិវឌ្ឍន៍ (peuplement) ខាងពូជសាសន៍ ភាសា រវាងប្រជាជននៃត្រើយទាំងពីរ ។

១- ទី២ ខាងជាតិពន្ធ វាមានផលវិបាកដោយផ្ទាល់ចំពោះការពិចារណាជាទូទៅ ខាងលើនេះ ។ ទន្លេរពៅ មិនបង្កើតបាននូវខ្សែបែងចែករវាងប្រជាជនកម្ពុជា និង ប្រជាជនបាសាក់នោះទេ ។

- នៅទីបញ្ចប់តាមហេតុការណ៍ប្រវត្តិសាស្ត្រ និងនយោបាយ គឺព្រំដែនពីមុនស្ថិត នៅខាងជើងឆ្ងាយពីទន្លេរពៅ ក្នុងចម្ងាយមួយដែលឆ្ងាយបង្អស់ពីមាត់ពាមនៃព្រែកនេះ ក៏ដូចជាការដែលបានបង្ហាញនៅលើផែនទីនៃបេសកកម្មរុករករបស់លោក Doudart de Lagrée ^(៤) និងផែនទីដែលបានបង្កើតឡើងក្រោមការមើលខុសត្រូវរបស់តំណាង រាស្ត្រ Deloncle ^(៥) នៅឆ្នាំ ១៨៨៩ (c.f ផែនទីឧបសម្ព័ន្ធ) (ទំព័រ ២៥៨) ។

(៤) / ផែនទីភ្ជាប់ជាមួយនិងរបាយការណ៍របស់លោក F.Garnier ចុះថ្ងៃទី១ ខែតុលា ឆ្នាំ ១៩៧៧ ។ ឥណ្ឌូចិន C.19(79) ។
(៥) / ផែនទីនយោបាយព្រំដែនរបស់លោក F.Deloncle ធ្វើឡើងនៅក្នុងខែតុលា ឆ្នាំ ១៨៨៩ ដោយរោងពុម្ព F.Appel,Parrot និង Cie, បារីស ។

តែថាសភាពនៃច្បាប់ពីមុននេះបានបម្រើធ្វើជាគ្រឹះនៃការទាមទារដែលធ្វើឡើងនៅប្រទេស ថៃ ដោយប្រទេសបារាំងនៅក្នុងនាម នៃប្រទេសកម្ពុជា ។ បើសិនជា អនុសញ្ញា ឆ្នាំ១៩០៤មិន បានគិតគូរអ្វី នៅក្នុងការកូសព្រីដែនរវាងព្រះរាជាណាចក្រ បាសាក់ និងប្រទេសកម្ពុជាទេនោះ គ្រឹះនៃការធ្វើអនុប្បទាន (Cession) នូវទឹកដីដែលបានខ្ចិសដល់នោះ គឺឥឡូវនេះមានលក្ខណៈ ខុសគ្នាយ៉ាងខ្លាំងទៅតាមទឹកដីដែលគេបានបោះបង់ចោល ។ ជាពិសេសគឺខេត្តម្លូព្រៃ និងទន្លេរពៅទាំងពីរ គឺត្រូវបានទាមទារមកវិញនៅក្នុងនាមនៃប្រទេសដែលស្ថិតនៅក្រោម ការការពារហើយហេតុការណ៍នេះនឹងត្រូវបានបញ្ជាឱ្យមានការបែងចែកដែលធ្វើឡើងបន្ទាប់ មកទៀតនៅក្រោមការ មើលខុសត្រូវរបស់បារាំងនូវទឹកដីដែលបានប្រគល់ឱ្យ ។

តែថា ហេតុនៃការជ្រើសរើស ទន្លេរពៅធ្វើជាមណ្ឌលជាច្រើនរបស់កម្ពុជាដោយ ការធ្វើប្រជាភិវឌ្ឍន៍របស់ខ្លួននោះ ដែលការទាមទារត្រូវបានធ្វើឡើងនៅប្រទេស សៀម នៅលើមូលដ្ឋាននៃច្បាប់ទាំងឡាយរបស់កម្ពុជានោះ គឺត្រូវតែឆ្លងកាត់តាម អនុក្រឹត្យចុះថ្ងៃ ទី២៨ ខែមីនា នៅក្រោមអាជ្ញាធរបាសាក់ ^(៥១) ។

នេះបង្កើតបានដោយពិតប្រាកដនូវប្រភេទនៃការតែបំបាត់ពីខាងអាជ្ញាធរជាអ្នក ការពារការមិនទទួលស្គាល់ដោយប្រយោលនូវគ្រឹះទាំងឡាយនៃអនុសញ្ញាឆ្នាំ ១៩០៤ នោះ គឺជាការរំលោភមួយនៃអនុសញ្ញានេះ ។

ហើយគេអាចយកលេសថា អគ្គទេសាភិបាលឥណ្ឌូចិន បានធ្វើដោយល្ងង់ខ្លៅ ដោយកាន់ច្រឡំ ព្រោះលោកបានធ្វើឱ្យទៅជាផ្លូវការក្នុងរបៀបបំពាននៃច្បាប់នេះ ។

៣ - ការកាត់ចេញដោយចេតនានូវទឹកដីជាតិកម្ពុជា :

អនុក្រឹត្យ ចុះថ្ងៃទី១៦ ខែឧសភា ឆ្នាំ ១៩០៥ (ឧបសម្ព័ន្ធ៤) (ទំព័រ ២៣៣)

អនុក្រឹត្យចុះថ្ងៃទី១៦ ខែឧសភា ឆ្នាំ ១៩០៥ គឺមានបំណង ដើម្បីបញ្ជាក់ដោយ ប្រាកដប្រជាក្នុង "ការភ្ជាប់មុង (muong) ផ្សេងៗនៅក្នុងប្រទេសកម្ពុជាទៅឱ្យខេត្តនៃ បាសាក់ (លាវ) " ^(៦) ។

(៥១) / មណ្ឌលទាំងនេះគឺ ១ ផុង ថុង (Phon-Thong) ២ ប៉ាសា (Pasah) ៣ ស៊ូ យូម (Sou Khoume) ៤ អ៊ូ តូម (Outhoum) ៥ មូលា ពូម៉ុក (Moula Poumok) ៦ សាដាង ភូហា (Saphang Phoufa) ៧ សេឡាម ប៉ាវ (Selampao) ខាងជើង (Cf. អាត្រាទី១ នៃអនុក្រឹត្យចុះថ្ងៃទី១៦ ខែឧសភា ឆ្នាំ ១៩០៥) ។
(៦) / ពាក្យ មុង Muong គឺមានន័យស្មើនឹងពាក្យកម្ពុជាថា ស្រុក (arrondis sement) ។

១ - មូលហេតុនៃអនុក្រឹត្យនេះ

គេអាចកត់សម្គាល់នូវការភ្ញាក់ផ្អើល ខ្លះនៅចំពោះមុខអនុក្រឹត្យបែបនេះ ដែល ផលប្រយោជន៍របស់វាមិនបានលេចឡើងនៅពេលដំបូងនោះឡើយ ។ ការកំណត់ ទឹកដីនៃព្រះរាជាណាចក្របាសាក់ បានបណ្តាលឲ្យមានភាពច្បាស់លាស់គ្រប់គ្រាន់ តាមលក្ខណៈភូមិសាស្ត្រ នៃអនុក្រឹត្យទីមួយ ដើម្បីកុំឲ្យមានភាពចាំបាច់ ដើម្បី បញ្ជាក់នូវដែនអំណាចនៃមណ្ឌលថ្មី ។

អនុក្រឹត្យចុះថ្ងៃទី១៦ ខែឧសភា អាចពន្យល់បានតែនៅក្នុងវិធានការដែលថា នាំ មកនូវភក្តីភ្នំមួយ តើភក្តីភ្នំនេះអាចជាអ្វីទៅ ? គេមិនចេះតែសង្ស័យពេកទេ ការ បកស្រាយតែមួយគត់ដែលមានលទ្ធភាពនោះគឺគោលបំណងនៃអនុក្រឹត្យនេះ គឺដើម្បី បញ្ចូលឲ្យនៅក្រោមអាជ្ញាធរនៃអ្នកគ្រប់គ្រងនៅបាសាក់នូវតំបន់ទាំងឡាយដែល រហូតមកដល់ពេលនេះថ្វីបើការកម្រិតព្រំដែន ដែលត្រូវបានសម្រេចធ្វើឡើង ដោយ អនុក្រឹត្យចុះថ្ងៃទី២៨ មីនា ក៏ដោយ ក៏តែងតែបានគេចចេញពីអាណាចក្រនៃអាជ្ញាធរ បាសាក់ដែរ ។ វាសមជាការពិតណាស់ នៅពេលដែលគេអាចសម្គាល់ឃើញថា ស្របទៅតាមសភាពការណ៍ពីមុន តំបន់ទាំងនេះបានបន្តគេចចេញពីឥទ្ធិពលរបស់ លោក រ៉េស៊ីដង់ ដាន់ខ្ពស់នៅប្រទេសលាវ ដែលលោកបានទទួលពីអគ្គទេសាភិបាល ឥណ្ឌូចិន នូវអត្ថបទមួយដែលបានកំណត់ផ្តល់ឲ្យលោកនូវវិស័យមួយនៃសមត្ថកិច្ចស្របទៅ តាមគំនូសនៃព្រំដែនទាំងឡាយ ដែលបានធ្វើឡើងកាលពីប៉ុន្មានខែមុននេះ ។ វាគ្រប់ គ្រាន់ដើម្បីធ្វើឲ្យគេជឿ និងដើម្បីសម្គាល់ឃើញថា អនុក្រឹត្យត្រូវបានធ្វើឡើងតែ ទៅតាមការស្នើតែមួយគត់របស់លោក រ៉េស៊ីដង់ដាន់ខ្ពស់នៅប្រទេសលាវ ដោយ គ្មានការបញ្ជាក់ណាមួយ ដែលធ្វើឡើងដោយអាជ្ញាធរណាមួយរបស់ជាតិកម្ពុជា ឬក៏ អាជ្ញាធរជាអ្នកការពារនោះឡើយ ។ ប៉ុន្តែខ្សែបន្ទាត់នេះ វាបានបញ្ជាក់យ៉ាងប្រាកដ រួចរាល់នូវលក្ខណៈនៃការរំលោភព្រំដែនទន្លេរពៅ ដែលបើតាមការសំអាងរបស់អនុក្រឹត្យថ្មី ក៏ដោយ ក៏វាមិនបានត្រូវគ្នាជាមួយព្រំដែននៃជាតិពន្ធុ ឬព្រំដែននៃកាសានោះដែរ ហើយវាបានកែប្រែនូវសភាពការណ៍នៃការអភិបាលដែលមានមកពីមុន ។ គេអាច

និយាយឲ្យកាន់តែច្បាស់ទៀតថា គឺជាការកាត់យកទឹកដីនៃប្រទេសកម្ពុជា ដើម្បី ជា គុណប្រយោជន៍ដល់ខេត្តបាសាក់ (ចំប៉ាសាក់) ។

២ - កម្មវិធីកិច្ចការរបស់អនុក្រឹត្យចុះថ្ងៃទី ១៦ ខែមីនា

ជាដំបូង គេត្រូវតែគូសបញ្ជាក់ថា អនុក្រឹត្យនេះ គឺគ្រាន់តែជាច្បាប់រដ្ឋបាលផ្ទៃក្នុង ធម្មតាមួយនិងមានលក្ខណៈជាឯកតោភាគីតែប៉ុណ្ណោះ ។ នេះក៏បង្ហាញដោយប្រាកដ រួចរាល់នូវហេតុការណ៍ថា អត្ថបទនេះថែមទាំងមិនបានបង្ហាញនូវទិដ្ឋភាពនៃទំនាក់ទំនងដែល បានតុល្យភាព ដែលចង្អុលចរិតលក្ខណៈ ដោយអនុក្រឹត្យចុះថ្ងៃទី២៨ ខែមីនានោះទេ ។ ពុំមានអាជ្ញាធរកម្ពុជាណាមួយទាំងព្រះមហាក្សត្រ ទាំងលោករ៉េស៊ីដង់ដាន់ខ្ពស់ ទាំង ក្រុងប្រឹក្សានៃអាណាព្យាបាល ពុំត្រូវបានគេពិគ្រោះយោបល់ឡើយ ។ គឺជាការបំពេញ ចិត្តមួយផ្តល់ទៅឲ្យការទាមទារមួយរបស់លោក រ៉េស៊ីដង់ដាន់ខ្ពស់នៃប្រទេសលាវ ។

ដូច្នេះគឺជាច្បាប់មួយដែលគ្មានតម្លៃ នៅចំពោះភ្នែកនៃច្បាប់អន្តរជាតិ ។ វាគ្រាន់ តែតំណាងឲ្យការបែងចែកនៃសមត្ថកិច្ចទាំងឡាយ នៃការអភិបាលដោយសុខុសាធ នៅក្នុងគ្របខ័ណ្ឌមួយរបស់អាណានិគម ។

៣ - ការទាក់ទងរវាងអនុក្រឹត្យ ចុះថ្ងៃទី១៦ ខែឧសភា និងអនុក្រឹត្យចុះថ្ងៃទី ២៨ ខែមីនា

បើសិនជាអនុក្រឹត្យចុះថ្ងៃទី១៦ ខែឧសភា បានបង្ហាញខ្លួនដោយឡែកនោះ សភាព ការណ៍ គឺងាយស្រួលណាស់ គេគ្រាន់តែសម្គាល់ឃើញថា អត្ថបទមួយដែលតាមការ សំអាងរបស់ខ្លួនផ្ទាល់ បានលួចហូតនូវសមត្ថកិច្ចរបស់អ្នកអភិបាលបារាំងនៅប្រទេស កម្ពុជានូវស្រុកទាំងឡាយរបស់កម្ពុជា ប្រហែលជាត្រឹមត្រូវតាមច្បាប់ដោយឥតខ្ចោះ នៅលើឋានៈនៃការគ្រប់គ្រងរបស់អាណានិគម ប៉ុន្តែវាមិនអាចដំទាស់ចំពោះរដ្ឋ ដែលត្រូវបានការពារ នៅពេលដែលគ្របខ័ណ្ឌរដ្ឋបាល អាណានិគមត្រូវបានលុប ចោលនោះ ។

អ្វីដែលធ្ងន់ធ្ងរបំផុតនោះ គឺមានតែអនុក្រឹត្យ ចុះថ្ងៃទី១៦ ខែឧសភានោះទេ ដែល បានផ្តល់នូវសារសំខាន់ខាងផ្នែករដ្ឋបាល នៃគំនូសព្រំដែនដែលបានកំណត់ដោយ អនុក្រឹត្យចុះថ្ងៃទី២៨ ខែមីនា ។ ដូច្នេះវាមានការទាក់ទងជាមួយអនុក្រឹត្យនេះ ដោយ

ផ្តាច់ចេញដោយឡែកពីគ្នា ។

ន័យគតិយុត្តរបស់អនុក្រិក្សទាំងពីរនេះ និងតម្លៃរបស់វាមិនដូចគ្នារបេះបិទនោះឡើយ ។ ដូច្នេះគេត្រូវតែបង្ខំចិត្ត ដើម្បីទទួលស្គាល់ផងដែរ នូវច្បាប់ស្តីពីការកំណត់ ព្រំដែនទន្លេរពៅ (អនុក្រិក្សចុះថ្ងៃទី២៨ ខែមីនា) ជាជាតិម្ល៉ៃនៃការកម្រិតព្រំដែនដូច បាលរបស់អាណានិគម ។

ដើម្បីបដិសេធនូវការវិភាគនេះគេបានផ្តាច់ផ្តាច់ (acculé) ដើម្បីប្រកាសថា អនុក្រិក្សចុះថ្ងៃទី២៨ ខែមីនា ដែលបានបំភ្លឺដោយអនុក្រិក្ស ចុះថ្ងៃទី១៦ ខែឧសភា គឺបានរំលោភយ៉ាងច្បាស់និងដោយចេតនាទៅលើអនុសញ្ញាបារាំង-សៀម ឆ្នាំ១៩០៤ ដែលតាមពិត អនុសញ្ញានេះមានគោលបំណង ដើម្បីប្រគល់ឲ្យកម្រិតប្រទេសកម្ពុជានូវ អតីតខេត្តទាំងនេះ ។ តែថា អនុក្រិក្សក្រោយៗមកទៀត មិនបានទទួលស្គាល់ព្រំខាន ក្រៅនៃទឹកដីរបស់ខេត្តទាំងនេះទេ ។ អនុក្រិក្សចុះថ្ងៃទី២៨ ខែមីនា គេមិនបាននិយាយ អនុក្រិក្សចុះថ្ងៃទី១៦ ខែឧសភា គេបាននិយាយ ។ វាបានបង្កើតនូវសភាពនៃហេតុ ការណ៍ថ្មី នៅពេលដែលគេត្រូវពិនិត្យមើលនូវស្ថានភាពដែលមានមកពីមុន ។ ដូច្នេះ គេត្រូវបានបង្ខំឲ្យមើលឃើញតែច្បាប់ដែលគ្មានតម្លៃ ។

៤ - សេចក្តីសន្និដ្ឋាន

អ្វីដែលបាននិយាយពីមុន បានបង្ហាញនូវលទ្ធផលថា :

១ - អនុក្រិក្សចុះថ្ងៃទី២៨ ខែមីនា ១៩០៥ (និងដោយបន្ទាប់បន្សំអនុក្រិក្សចុះថ្ងៃ ទី១៦ ខែឧសភា ១៩០៥) មិនមែនជាច្បាប់អន្តរជាតិទេ ប៉ុន្តែគឺជាច្បាប់ផ្ទៃក្នុងរបស់ បារាំងដោយសុទ្ធសាធ ។

២ - នៅក្នុងវិធានការដែលគេបានយកលេសថា ត្រូវបានប្រកាន់យកក្នុងការ អនុវត្តអនុសញ្ញាបារាំង សៀម ឆ្នាំ ១៩០៤ និងកំណត់នូវព្រំដែនអន្តរជាតិមួយរវាង ទឹកដីដែលត្រូវបានប្រគល់ឲ្យវិញ ដោយអនុសញ្ញា នៅព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាដែល ត្រូវបានការពារ និងព្រះរាជាណាចក្របារាំង ដែលត្រូវបានបោះបង់ដោយប្រទេស បារាំង អត្ថបទទាំងនេះដែលតាមការសំអាងរបស់អនុក្រិក្សមួយនោះ បានកាត់នូវ ទឹកដីរបស់កម្ពុជាដែលត្រូវបានប្រគល់ឲ្យវិញ បានធ្វើឲ្យខូចមិនគ្រាន់តែនៅចំពោះ

ភ្នែកនៃច្បាប់អន្តរជាតិប៉ុណ្ណោះទេ ប៉ុន្តែថែមទាំងនៅចំពោះភ្នែកនៃច្បាប់ផ្ទៃក្នុងរបស់ បារាំងទៀតផង (ហើយប្រហែលទាំងគ្មានទៀតផង) ។

អវត្តមាននៃតម្លៃអន្តរជាតិនេះ ត្រូវបានធ្វើឲ្យលេចច្បាស់ដោយការពិតថា អ្នកអាណា ព្យាបាលបារាំងបានធ្វើដោយពុំបានពិគ្រោះយោបល់ជាមួយប្រទេសដែលត្រូវការពារទាំង ប្រឆាំងនឹងផលប្រយោជន៍របស់ប្រទេសនេះទៀតផង ^(៧) ។

នៅក្នុងវិធានការដែលអត្ថបទទាំងនេះបានបង្កើតនូវមណ្ឌលត្រួតត្រាធម្មតារបស់ អាណានិគមបារាំង ដែលមិនបានប៉ះពាល់ដល់បញ្ហានៃអធិបតេយ្យភាពនៃទឹកដីប្រហែលជា វាបានបង្កើតនូវច្បាប់គតិយុត្ត ដែលគួរយកជាការបាន ប៉ុន្តែគឺជាច្បាប់ ផ្ទៃក្នុងរបស់បារាំង ដោយសុទ្ធសាធ គឺគ្មានន័យអន្តរជាតិឡើយ ច្បាប់នោះវាត្រូវតែធ្វើឲ្យប្រើការបានដោយ ប្រាកដប្រជាដោយមានការទទួលស្គាល់ពីបណ្តាប្រទេសដែលមានព្រំដែនជាប់គ្នានិងដែលបាន ត្រឡប់មករកឯករាជ្យវិញនោះ ។

ដោយអវត្តមាននៃការទទួលស្គាល់បែបណាមួយនោះ ព្រំដែននៅតែត្រូវគូសដដែល គឺវាស្ថិតនៅជាប់ច្បាប់ដែលកំណត់ដោយកត្តា នៃលំដាប់ខាងប្រវត្តិសាស្ត្រ ខាងភាសា និងខាងជាតិពន្ធដូចដែលយើងបានឃើញហើយ និងថែមទាំងការសំអាង របស់អាជ្ញាធរអាណា និគមផងនោះ បានបញ្ជានូវការគូសព្រំដែនមួយដែល អនុគ្រោះបំផុតនៅប្រទេសកម្ពុជា ។

(៧) / នៅក្នុងសម្មតិកម្មនេះ ប្រទេសបារាំងត្រូវធ្វើជាវិវាទដំណាក់កាល គឺនៅក្នុងទឹកដីនៃទំនាក់ទំនងជាមួយសៀម បារាំងត្រូវដឹក ច្បាប់នៃប្រទេសកម្ពុជា ដើម្បីទទួលបាននូវការប្រគល់នៃទឹកដី ។ នៅក្រៅនៃការ ប្រតិបត្តិនៃកិច្ចព្រមព្រៀងដែលទទួលបាន ដូច្នោះបារាំងត្រូវដណ្តើមយកបាននៃប្រទេសកម្ពុជា ។ គឺដោយ សារការពិនិត្យឃើញនេះហើយ ដែលត្រូវបានបង្ខំឲ្យទៅដល់ការទទួលស្គាល់នូវតម្លៃអន្តរជាតិមួយនៃព្រំដែន ទន្លេរពៅ ។ តាមការពិត វាជាការដាក់ស្តែង ដែលបារាំងជាមហាអំណាចអាណានិគម មិនបានកំណត់នូវ សារសំខាន់វិសេសណាមួយឡើយ ដែលនៅចំពោះភ្នែករបស់ខ្លួនវាគ្រាន់តែដាក់ខ្លួនវាផ្ទៃក្នុងមួយតែប៉ុណ្ណោះ ។

តារាង III

ត្រូវដែលរោង តាន់ អាន , ត្រាង ធាង
និង តែ និល្លា (កូសរាំងស៊ីន) មួយផ្នែក និងស្វាយរៀង
រៀងរាល់ និងកំពង់ចាម (កម្ពុជ) មួយផ្នែកទៀត
(១៨៦៩ ~ ១៨៧២)

ការកម្រិតខ្សែបន្ទាត់នៃផ្នែកព្រំដែននេះ ត្រូវបានកើតមានឡើងនៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៦៩ ។ ផ្នែកទីមួយនៃការងារពិនិត្យឱ្យស្គាល់ និងការបោះគោលដី ត្រូវបានអនុវត្តនៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៧០ ហើយផ្នែកទីពីរ នៃការងារនេះត្រូវបានធ្វើឡើងរវាងឆ្នាំ១៨៧០ និងឆ្នាំ ១៨៧២។

យើងនឹងពិនិត្យមើលនៅក្នុងជំពូកពីរ ជាបន្តបន្ទាប់ គឺ :

- ការបង្កើតព្រំដែន
- តម្លៃគតិយុត្ត នៃខ្សែកំទូសដែលបានជ្រើសរើសយក

គេត្រូវតែកត់សម្គាល់ថា វិធីនៃការពិភាក្សាដែលយើងបានជ្រើសរើសយកទៅ ទីនេះ (និងជាវិធីដែលយើងជ្រើសរើសយកនៅក្នុងជំពូកបន្ទាប់ទៀតផងដែរនោះ) គឺមានលក្ខណៈខុសគ្នាពីវិធីដែលយើងបានដើរតាមពីមុន គឺយើងនឹងញែកចេញនៃ សេចក្តីវាយការណ៍នៃប្រវត្តិសាស្ត្រស្តីពីការបង្កើតព្រំដែន (ជំពូក ៤) និងការពិភាក្សា ខាងគតិយុត្ត ដោយបំភ្លេច (ជំពូក ៥) ។

យើងយល់ស្របតាមការដោះស្រាយនេះព្រោះថា ម្យ៉ាងវាហាក់ដូចជាថា ប្រវត្តិ សាស្ត្រនៃការធ្វើអាណានិគមដោយខ្លាចខ្លួននោះ គឺមានការណែនាំដោយពិសេស និង ត្រូវបានបង្កើតឡើងរបស់ខ្លួនដែលធ្វើឱ្យគេជឿតាម បើសិនជាវាត្រូវបានប្រមូលផ្តុំ ទៅលើការពិភាក្សាតែខាងគតិយុត្តនោះ ។

ម្យ៉ាងទៀតប្រវត្តិសាស្ត្រនេះ មានលក្ខណៈស្មុគស្មាញគ្រប់គ្រាន់ ដើម្បីឃ្លាំងមិនឱ្យ ធ្វើអ្វីកើតនូវកម្លាំងទទ្ទឹកកម្មគតិយុត្ត បើសិនជាកម្លាំងនេះត្រូវបានដើរតាមដោយផ្ទាល់នូវ កម្លាំងមួយទៀត ។

ជំពូកទី I
ការបង្កើតព្រំដែន
ផ្នែក I

សភាពការណ៍នៃវាមុនពេលការចាប់ផ្តើមអនុវត្តន៍

នៅដើមដំបូងនៃការធ្វើសញ្ជ័យ (ការច្បាំងដណ្តើមយកទឹកដី) របស់បារាំងនូវ ខេត្តទាំង៣ នៅភាគខាងកើតនៃកូសរាំងស៊ីន គ្រោមឧត្តមនាវី មេបញ្ជាការនៃកងទ័ព និងជាទេសាភិបាល នៃកូសរាំងស៊ីន បានចូលកាន់កាប់ បន្ទាយទាំងឡាយដែលត្រូវបាន កាន់កាប់ដោយពួកអណ្តាម។ ចំណុចទាំងនេះបានក្លាយទៅជាប៉ុស្តិ៍ជួរមុខរបស់បារាំង ។ នៅក្នុងតំបន់ដែលយើងចាប់អារម្មណ៍នោះ ប៉ុស្តិ៍ទាំងនេះរួមមាន ហៀន ហ្វា (Bien Hoa) ជាមួយនឹងឧបសម្ព័ន្ធពីរទៀតរបស់ប៉ុស្តិ៍នេះ គឺ ធ្វូ-យ៉ាវ-ម៉ូត (Thu-Yao-Mat ឬ Thudamot) និងបារ៉ា (Baria) ^(១) ។ ហើយនិងតែនិញ (Tay-Ninh) ដែល ស្ថិតនៅទិសពាយ័ព្យដ៏ឆ្ងាយ : "យើងមានទឹកដីដែលមានជីវជាតិបំផុតនៅព្រះរាជាណាចក្រអណ្តាម ហើយយើងបានកាន់កាប់ដុតពីការលុកលុយទាំងអស់ពីសត្រូវដោយ សារមធ្យោបាយនៃបន្ទាយទាំងឡាយនៅតែនិញ នៅព្រំដែនរួមគ្នានៅកម្ពុជា នៅ Toucyn - Mot (Thudamot) នៅលើទឹកដី ហៀនហ្វា ដែលនៅតាមមាត់ទន្លេ..." ^(២)។

ប៉ុន្តែព្រំដែនរវាងកូសរាំងស៊ីន និងប្រទេសកម្ពុជា បានកំណត់ដោយមិនច្បាស់ លាស់ "ព្រំដែនរបស់យើងត្រូវបានកំណត់ ដោយមិនច្បាស់លាស់ ឬមិនសូវច្បាស់ លាស់ ។ គឺមានតែពេលវេលា និងបន្ទាប់ពីយើងអាចចង់ទំនាក់ទំនងឱ្យបានខ្លះខ្លះ ចំពោះបញ្ហានេះទេ ទើបវាផ្តល់ឱ្យយើងកំណត់បានដោយច្បាស់លាស់ និងនៅក្នុង របៀបមួយដ៏ប្រាកដប្រជា នូវបញ្ហាព្រំដែនដ៏សំខាន់នេះ" ^(៣) ។

(១) / លិខិតចុះថ្ងៃទី៨ មករា ១៨៦៣ របស់ទេសាភិបាលកូសរាំងស៊ីនឡើទៅក្រសួងរដ្ឋបាល ។ ឥណ្ឌូប៊ិន A 200 (1) ។
 (២) / លិខិតរបស់លោកឧត្តមនាវី ចេ ឆារណេ (Charner) ចុះថ្ងៃទី២៩ ខែមេសា ឆ្នាំ ១៨៦១ ឡើទៅដល់ក្រសួង រដ្ឋបាល ។ ឥណ្ឌូប៊ិន A 30 (2) ។
 (៣) / លិខិតរបស់លោកឧត្តមនាវី ទ្រី de la Grandiere ចុះថ្ងៃទី២៧ ខែឧសភា ឆ្នាំ ១៨៦៣ ឡើទៅដល់ក្រសួងរដ្ឋបាល ។ ឥណ្ឌូប៊ិន A 30 (60) ។

ថ្ងៃច័ន្ទទាំងឡាយមិនច្បាស់លាស់ក៏ដោយ ក៏ឯកសារជាផ្លូវការទាំងឡាយនៅ ក្នុងសម័យនោះ បានផ្តល់ព័ត៌មានដល់យើងអំពីចំណុចទាំងឡាយដែលបានបញ្ចប់ ទឹកដីកូសាំងស៊ុន ហើយដែលបានចាប់ផ្តើមនូវទឹកដីនៃប្រទេសកម្ពុជា ។

ក - នៅទិសភ្នំសាន

ព្រំដែននៅក្នុងតំបន់នេះ បានកំណត់តាមផ្លូវថ្នល់ដែលត្រូវបានស្ថាបនាឡើង នៅ ក្នុងឆ្នាំ ១៨៦៨ ដែលបានតភ្ជាប់ តែ និញ ទៅបារ៉េ ដោយមានការវាងនៅឆ្ងាយរម្ងុត : "ខ្ញុំបានឲ្យគេធ្វើផ្លូវយុទ្ធសាស្ត្រ ដែលបត់តាមព្រំដែនរបស់យើងពី តែ និញ ទៅបារ៉េ ដើម្បីឲ្យកងទ័ពរបស់យើងអាចដឹកជញ្ជូន ពីចំណុចមួយទៅចំណុចមួយទៀត" (៤) ។ ឆ្ងាយជាងនេះទៅទៀត នៅក្នុងលិខិតដដែលនេះ ទេសាភិបាលឥណ្ឌូចិនបានបញ្ជាក់ថា "ដើម្បីឲ្យកងទ័ព របស់យើងទៅកាន់កន្លែងណាមួយបានឆាប់រហ័ស នៅក្នុងប្រទេស កម្ពុជា និងដើម្បីធ្វើចរាចរឲ្យបានងាយស្រួលនៅតាមព្រំដែនខាងជើងបំផុត នៃការ កាន់កាប់របស់យើងខ្ញុំ បានធ្វើឲ្យផ្លូវថ្នល់ពីព្រៃនគរទៅមីថ(Mytho) មានសភាព ល្អពេញលេញ ព្រមទាំងបានបង្កើតបញ្ចប់ផ្លូវថ្នល់ពីបារ៉េ ទៅតែនិញផងដែរ" ។

ខ - នៅខាងជើងតែនិញ

របាយការណ៍ទាំងឡាយរបស់លោកមេបញ្ជាការ Alleyron (៥) ស្តីអំពីឧទ្ធាមកម្ម ដែលបានបង្កឲ្យលាចល នៅក្នុងឆ្នាំ១៨៦៦ នៅតែនិញ តាមមេឧទ្ធាមកម្មជាឈ្មោះ ពោរកំបោ (Pou-kombo) បានឲ្យយើងដឹងថា ស្ទើរតែទាំងអស់ ឬពុំទោះទេ គឺភូមិទាំង អស់ដែលស្ថិតនៅក្រោមចំណុះអាជ្ញាធរកម្ពុជា ។

១ - ភូមិទាំងឡាយរបស់កម្ពុជា

ភូមិទាំងឡាយរបស់កម្ពុជាដែលបាននិយាយនៅក្នុងរបាយការណ៍ទាំងនេះ គឺមានភូមិ :

១. អុំ បុក (Om Boc) "លោក (លោក de larclause) (៦) បានរកឃើញនៅឆ្ងាយ

(៤) / លិខិតរបស់ទេសាភិបាលកូសាំងស៊ុន ចុះថ្ងៃទី៣០ កញ្ញា ១៨៦៨ ធ្វើទៅត្រូវស្តីជើងទឹក ។ ឥណ្ឌូចិន A 20 (6) ។
(៥) / របាយការណ៍ចុះថ្ងៃទី២២ មិថុនា និងថ្ងៃទី៥ កក្កដា ១៨៦៦ ធ្វើទៅនាយសេនាធិការ និងទៅឧត្តមនារីទេសា ភិបាលកូសាំងស៊ុន ។
(៦) / អធិការទទួលបន្ទុកកិច្ចការប្រជាជនអន្តោត្រាម នៅតែនិញ ។

បន្តិចពីអុំបុក នៅរ៉ាបាវ (Rabao) (៧) នូវការបោះដំរី ជាសញ្ញាថា ជាប់របស់ពួកឧទ្ធាម ។ លោក de Larclause បានបំផ្លាញចោលនៅយប់ទី៣ ដល់យប់ទី៤ ។ នៅក្នុងឱកាស ដដែលនេះ លោកអាចចាប់បានជនកម្ពុជាចំនួន៤នាក់ នៅភូមិ អុំបុក ដោយបាន នាំមកជាមួយ ខ្លួននូវឈ្លើយសឹក ទៅតែនិញ នៅក្នុងថ្ងៃទី៤ " ។ (កកខ ប្រវត្តិសាស្ត្រ បានសរសេរថាខ្មែរក្រោកឡើងស៊ុននាំឲ្យបារាំងខឹងសម្បារក៏បែងចែកទឹកដីរដ្ឋកនោះទៅ ឲ្យអណ្តាម ទៅប្រហែលជាក្នុងនោះមានពោធិកំបោ ជាមេដឹកនាំ...?) ។

២. បាវ ស៊ុត (Bao Sut) : "ថ្ងៃទី១១ ក្រោយពីបានដុតបំផ្លាញភូមិស្តុល (Sdoll) គេ បានតម្រង់ទៅភូមិ បាវ ស៊ុត (៨) ជាភូមិមួយ ដែលល្អ ជានិរន្តរ (Lou-Phan-San) មេអាទិករកម្ពុជាខាងប៉ះពោរដ៏សំខាន់ម្នាក់រស់នៅ" ។

៣. ស្រុកធាតុ (Srok Thiet) បាវ អារីក្ស (Bao-Arack) ស្រុក ហុំ (Srok Hom) (៩) ។ "គេបានដឹងតាមរយៈកុលសម្ព័ន្ធចេង (Cheng) ដែលនៅតែស្មោះត្រង់នឹងយើងនោះថា ពេលល្ងាចនៅតែនិញ ពួកឧទ្ធាមដែលបានចាកចេញពីត្រាវីយ៉ុង (Traviong) (១០) នៅ ពេលព្រឹកថ្ងៃទី១១ បានតម្រង់ទៅកាន់ស្រុកធាតុ បាវអារីក្ស និងស្រុកហុំ ដែលជាភូមិ របស់ លូ ខា ហុម (Lou - Kha - Hòm) " (១១) ។

៤. វាំង ហា (Viang hà) (១២) "គេបានឈប់នៅភូមិកម្ពុជាឈ្មោះ វីយ៉ាង ហា ដែល ពួកឧទ្ធាមមួយរដ្ឋកបានរត់គេចខ្លួននៅជិតយើង" ។

៥. ត្រាត្រាវ (Tra - Trau) "យើងបានទៅដល់ត្រាត្រាវនៅវេលាម៉ោង៥ល្ងាច ។ ភូមិនេះ នៅតែមានប្រជាជនកម្ពុជាខ្លះកាន់កាប់ដែលពួកគេបានរត់គេចខ្លួននៅពេល ដែលយើងបានទៅដល់ជិតពួកគេ" (១៣) ។

(៧) / ឈ្មោះ រ៉ាប បោ (Rach Bau) នៅលើវីដងទី A - Rousseau (១៨៤៦) នៅខាងលិចតែនិញ ។
(៨) / នៅលើវីដងទី ដែលបាននិយាយពីមុន ភូមិនេះសរសេរថា Bau Suc ។
(៩) / នៅលើវីដងទី ដែលបាននិយាយពីមុន ឈ្មោះទាំងនេះ សរសេរថា : Soc . Thiet , Bau - A - Rach , Socom ។ ភូមិទាំងនេះស្ថិតនៅទិសពាយ័ព្យ នៃតែនិញ ។
(១០) / នៅលើវីដងទី ដែលបាននិយាយពីមុន ត្រា វិន (Travon) ។
(១១) / រដ្ឋមន្ត្រីត្រូវស្តីជើងកងកម្លាំងដឹកនាំ ដែលស្ថិតនៅក្នុងចំណែកដាច់មុខ (Cf. infra , note 17) ។
(១២) / នៅលើវីដងទី ឈ្មោះនេះសរសេរថា Bau - Vang - hà ។
(១៣) / គ្មានចុះនៅក្នុងវីដងទី ប៉ុន្តែត្រូវស្ថិតនៅខាងជើង កាដាក់ ។

៦°. តាដាក (Tadac) ^(១៤) "ថ្ងៃស្អែកឡើង នៅលើផ្លូវត្រាត្រាវ នៅភូមិតាដាកមាន ស្នាមរថយន្តជ្រៅៗជាច្រើនបើកកាត់ និងដែលយើងបានជួបប្រទះនោះបានបង្ហាញ យើងថា ក្បួនរថយន្តកម្ពុជា គឺមានច្រើនសន្ធិកសន្ធាប់និងបានធ្វើដំណើរទៅតាមទិស ដៅដូចយើងដែរ ។ តាដាក ត្រូវបានគេបោះបង់ចោល ប៉ុន្តែវាគ្រាន់តែស្ថិតនៅជិត យើងតែប៉ុណ្ណោះ ។ គឺជាកូមីដ៏មានសម្បត្តិមួយរបស់កម្ពុជា និងស្ថិតនៅលើដីទួល ដ៏តូចមួយដែលមានព្រៃនៅជាប់ពីខាង ។ យើងបានរកឃើញធនធានគ្រប់ប្រភេទទាំង អស់ហើយនៅពេលដែលម្នាក់ៗត្រូវបានផ្តល់ស្បៀងបរិបូណ៌ហើយនោះ ខ្ញុំបានដាក់ បញ្ហាឱ្យកាប់ដើមឈើដល់គល់ បំផ្លាញវប្បធម៌ទាំងឡាយ និងដុតបំផ្លាញខ្នងទាំង ឡាយ និងស្រូវដែលទុកបម្រុងដែលគេលាក់ទុកនៅក្នុងព្រៃ" ។

៧°. សេរុក - ថ្រាន (Seroc - Thran) ^(១៥) "យើងបានជួបដោយចៃដន្យនូវព្រិទ្ធាចារ្យ ពិការម្នាក់ ដែលលាក់ខ្លួននៅក្នុងគម្ពោតព្រៃដែលនៅពេលនោះ យើងទទួលបាននូវ ព័ត៌មានដ៏ល្អប្រសើរ គឺ : លោកនោះបាននិយាយប្រាប់យើងថា កងទ័ពរបស់ពួក ឧទ្ទាមមិនបានឆ្លងកាត់ទាំងនៅត្រាត្រាវ ទាំងនៅតាដាកនោះទេ ប៉ុន្តែពួកគេបាន បញ្ជូនរបេសកជនទាំងឡាយឱ្យមកនាំប្រជាជនបះបោរ ហើយដែលពួកគេបានស្នាក់ នៅភូមិ Seroc . Thran ដែលស្ថិតនៅលើទឹកដីកម្ពុជា..." ។

" Seroc - Thran គឺជាកូមីកម្ពុជាមួយ ដ៏ល្អឆើតឆាយ និងមានសម្បត្តិណាស់ទៀត ផងខ្លះទាំងឡាយបានបញ្ចេញឱ្យឃើញថា មានទ្រព្យសម្បត្តិគ្រប់គ្រាន់ដែលភាគ ច្រើនក្នុងនោះត្រូវបានប្រែក្លាយទៅជាជង្រកស្រូវ ។ ដូចជានៅតាដាកដែរ ខ្ញុំឱ្យគេ បំផ្លាញ និងដុតចោលទាំងអស់" ។

ប្រាកដហើយ របាយការណ៍ទាំងឡាយរបស់មេបញ្ជាការ Alleyron មិនបានរៀប រាប់ភូមិកម្ពុជាគ្រប់ទាំងអស់នោះទេ ។ របាយការណ៍នេះបានបង្ហាញតែភូមិទាំងឡាយ ដែលមានព្រឹត្តិការណ៍កើតឡើង ។ ប៉ុន្តែចើសិនជាគេនឹកដល់ផែនទីរបស់លោក

(១៤) / នៅលើផែនទី នៃវិទ្យាស្ថានភូមិសាស្ត្រជាតិខ្មែរ ១/៤០០.០០០ ឈ្មោះសរសេរថា តា ដាក (Tu-Dath) ជាកូមីមួយនៅខាងជើង ភៃនិញ ។
 (១៥) / នៅលើផែនទីរបស់ A.Rousseau ឈ្មោះសរសេរថា ស្រុក - ត្រាញ់ (Srok Tranh) ជាកូមីមួយដែល រកឃើញនៅក្នុងទឹកដីព្រៃព្រម នៅជិតព្រំដែនប្រទេសកម្ពុជា ។

A.Rousseau ដែលបានរៀបចំនៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៩៦ គឺថា ៣០ឆ្នាំ ក្រោយរបាយការណ៍ របស់មេបញ្ជាការ Allegron នោះ គេនឹងថាតំបន់នេះ មិនសូវមានមនុស្សរស់នៅ ច្រើនទេ និងមានតែភូមិបួនដប់ប៉ុណ្ណោះ ។

សូម្បីតែនៅក្នុងឆ្នាំ ១៩១០ ក៏ដោយ គឺថា ៤៤ឆ្នាំយូរក្រោយមកទៀត នៅភាគខាង ជើង ភៃ និញ គឺមានប្រជាជនរស់នៅដោយតិចតួច ។ នោះគឺជាអ្វីដែលយើងបានដឹង ជាកស្តុតាងរបស់អធិការ Bougourd ដែលមាននៅក្នុងរបាយការណ៍របស់លោកលេខ ៦៣ រៀបរាប់ នៅក្នុងឆ្នាំ ១៩១០ ថា : "ខេត្ត ភៃ និញ មានវិសាលភាពធំធេង ប៉ុន្តែគេ ត្រូវតែចាត់ទុកថា ផ្នែកទាំងអស់ដែលស្ថិតនៅខាងជើងទីរួមខេត្ត គឺស្ទើរតែគ្មាន មនុស្សនៅ ។ ភូមិទាំង១០ ដែលមានព្រៃឈើផងនោះ នៅក្នុងតំបន់នេះ គឺមានឈ្មោះ នៅក្នុងបញ្ជីតែ ១១៦៤ ទាក់ប៉ុណ្ណោះ" ^(១៦) ។

របាយការណ៍របស់លោកមេបញ្ជាការ Alleyron បានសរសេរអំពីភូមិរបស់កម្ពុជា ជាង ១០ ដែលស្ថិតនៅខាងជើង ភៃ និញ ។ ជិតកន្លះសតវត្សរ៍ក្រោយមក លោក Bougourd បានផ្តល់នូវតួលេខដែល ។ ព័ត៌មានទាំងនេះបានបញ្ជាក់ឱ្យឃើញថា ត្រូវ ចំពោះនិរូបបទរបស់យើង ដែលនៅក្នុងនោះតំបន់ដែលស្ថិតនៅខាងជើងភៃ និញ គឺ មានតែប្រជាជនកម្ពុជារស់នៅ និងជាផ្នែករួមបញ្ចូល នៃទឹកដីកម្ពុជា ។ លើសពីនេះ ទៅទៀត វាមិនគ្រាន់តែមានប្រជាជនកម្ពុជារស់នៅប៉ុណ្ណោះទេ វាថែមទាំងមានអាជ្ញា ធរកម្ពុជាជាអ្នកអភិបាលទៀតផង ។

៦ - អាជ្ញាធរ កម្ពុជា

ខេត្តភៃ និញ ដែលបានឈ្មោះជាកម្ពុជាថា រោងដំរី (Rong Damrey) នោះគឺជា ទឹកដីរបស់រដ្ឋមួយ ^(១៧) ។ ការគ្រប់គ្រងរបស់ខេត្តនេះ ត្រូវបានប្រគល់ឱ្យរដ្ឋមន្ត្រីក្រសួង ដឹកជញ្ជូនមួយរូប ដែលមានឈ្មោះជាកម្ពុជាថា លោកក្រឡាហោម (Lok Cralahom) ។ លោកក្រឡាហោម ^(១៨) មាននិវេសនដ្ឋានរបស់លោកនៅក្នុងតំបន់នៃភូមិ ស្រុកធាតុ

(១៦) / ឥណ្ឌូប៊ិន D 1020 ។
 (១៧) / រដ្ឋ ជាសាមីនីមួយៗ បានប្រគល់ការគ្រប់គ្រងទៅឱ្យខេត្តមួយចំនួនដែលរដ្ឋនោះបានទទួលនូវផលប្រទាន ។ រដ្ឋនោះបានគ្រប់គ្រងខេត្តទាំងនោះតាមរយៈអន្តរការី នៃរដ្ឋមន្ត្រីរបស់ខ្លួន ដែលមានបរិច្ចាគស្តីពីក ដូចគ្នា និងរដ្ឋមន្ត្រីរបស់ព្រះរាជា ។
 (១៨) / នៅក្នុងរបាយការណ៍របស់មេបញ្ជាការ Alleyron ឈ្មោះសរសេរថា ខ្លួន ខា ហូម (Lon Kha Hóm) ។

បាវ អាវិក្យ ស្រុកហូម។ លោកក្រឡាហោម មានមន្ត្រីស្ថិតនៅក្រោមបញ្ជារបស់លោក គឺប្រធានមណ្ឌលរដ្ឋបាល ដែលមានឈ្មោះថា លោក ប៉ាន សាន (Lok Pan San) ^(១៩) ។ ប្រធានមណ្ឌលរដ្ឋបាលមួយនោះដែលមានលំនៅស្ថានរបស់ខ្លួននៅភូមិបាវស៊ុត (Bao - Sut) (Bao - Suc នៅលើផែនដីរបស់លោក A.Rousseau) គឺជាក្នុងដែនដីសំខាន់នៃ ការបះបោររបស់ពោរកំបោ ដែលបានដុះឡើងនៅ តែ និញ នៅក្នុងខែកក្កដា ឆ្នាំ១៨៦៦ "គឺវាមានពិតប្រាកដណាស់ គឺថាចាប់តាំងពីច្រើនខែមកហើយ ប្រជាជនកម្ពុជា នៃ កុលសម្ព័ន្ធ លូ ជាន សាន បានប្រមូលផ្តុំគ្នា នៅត្រាវីយ៉ុង" Traviang ^(២០) ។ គឺគាត់ នេះហើយដែលបានបញ្ជូនបេសកជននានាមកព្រៃគរ ដើម្បីកំណត់ឲ្យពោរកំបោ រត់គេចខ្លួននៅថ្ងៃទី៤ខែឧសភា ឆ្នាំ ១៨៦៦ ចេញពីទីក្រុងនេះ ដែលគាត់ស្ថិតនៅក្នុង លំនៅស្ថាន ក្រោមការឃ្នាំមើល ។ គឺមនុស្សរបស់គាត់ និងមនុស្សរបស់លោក ក្រឡាហោម ដែលបានបង្កើតក្រុមមនុស្សដំបូង នៃកងទ័ពរបស់ពោរកំបោ : " នៅថ្ងៃ ទី៩ គេបានដឹង ជាវិជ្ជមានដោយការចូលមកវិញនៅភូមិចាម (Cham) ^(២១) នៃ ដុង តាអែសា (Dong Taè xà) ថាក្រុមកម្ពុជា គឺជាផ្នែកមួយដ៏ធំ ដែលរួមមានមនុស្ស រស់ លូ ខា ហូម និង លូ ជាន សាន " ^(២២) ។

ដូច លោក ប៉ាន សាន (Lok Pan San) នៅបាវស៊ុតដែរ អ្នកផ្សេងៗទៀតដែល តំណាងឲ្យអាជ្ញាធរកម្ពុជា បាននៅក្រោមអំណាចលោកក្រឡាហោម : "នៅពេលដែល សំឡេងនៃការបះបោរត្រូវបានលេចឮនៅតែនិញនោះ លោកក្រឡាហោម មិនបាន សង្ស័យថា ពួកគេនៅទីបំផុត បានស្គាល់លោក De Larclause ដែលគាត់បានទទួលនូវ ការព្រមានដ៏ធ្ងន់ធ្ងរជាច្រើនលើកនោះទេ ។ រហូតដល់ពេលចុងក្រោយ លោក De Larclause ដែលមានទំនាក់ទំនងជាញឹកញាប់ជាមួយប្រធានកម្ពុជាទាំងអស់ ដែលជា ច្រើននាក់នៅក្នុងពួកគេទាំងនោះ មានការស្រឡាញ់លោកយ៉ាងជ្រាលជ្រៅហើយលោក បានរស់នៅ នៅក្នុងចំណោមពួកគេជាយូរមកហើយនេះ បានឃើញថាពួកគេមិនរឹង

(១៩) / មេបញ្ជា Alleyron សរសេរថា លូ ជាន សាន ។
 (២០) / របាយការណ៍ថ្ងៃទី២២ ខែមិថុនា ១៨៦៦ របស់មេបញ្ជាការ Alleyron ។
 (២១) / ចាម (Cham) ជាសម្ព័ន្ធហ្នាភិរបស់ម៉ាវេញ ដែលត្រូវបានគេចាត់ទុកដូចជាប្រជាជនកម្ពុជាមាន សញ្ជាតិកម្ពុជា ។
 (២២) / របាយការណ៍ដែលបាននិយាយពីមុន ។

រូសនិងចេះស្តាប់បង្គាប់នោះ បានរឿងថា ការនិយាយរៀបរាប់នេះ គឺជាការនិយាយ ពន្លឺស និងភូតកុហក ^(២៣) ។

លោកក្រឡាហោម មានកម្លាំងកងទ័ពដ៏សំខាន់បង្អស់ ដើម្បីធានាអំណាចរបស់ខ្លួន នៅលើទឹកដីដែលខ្លួនទទួលបន្ទុក "ថ្ងៃទី៣ ខែមិថុនា លោក De Larclause បានសម្រេច ទៅធ្វើការបញ្ជាក់ដល់ទឹកដីខ្លួននូវព័ត៌មានទាំងឡាយ ដែលគេបានរាយការណ៍ជូនលោក និងប្រឹងប្រែងធ្វើឲ្យពួកគេគោរព ព្រមទាំងបានចាប់ប្រធានខ្លះ ដែលគេបានឲ្យការណ៍ ថា ជាមេដឹកនាំនៃចលនានេះ ។ លោកក្រឡាហោមបានស្នើឲ្យនាយទាហានដែលបញ្ជា បន្ទាយនៅ តែ និញ គឺលោកអនុសេនីយ៍ឯក Pinault ជាមួយនិងទាហានអមការពារ ចំនួន១៥នាក់ និងពលបាលត្រីម្នាក់ផង និងលោកបានបញ្ជូនបញ្ជាទៅមេកម្ពុជា គឺ លូ ខា ហូម ឲ្យដាក់នៅក្រោមកិច្ចការរបស់លោកនូវមនុស្សចំនួន ១៥០ នាក់ នៅក្នុង ចំណោមមនុស្សរបស់ខ្លួនដែលមានអារុធ..." ។

ហេតុដូច្នេះឃើងឃើញថា ទឹកដីខេត្តតែ និញ នៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៦៦ ស្ទើរតែរស់នៅ ដោយប្រជាជនកម្ពុជាទាំងស្រុង និងស្ថិតនៅក្រោមអំណាចអាជ្ញាធរ ដែលតំណាងឲ្យ រាជការកម្ពុជា ។

គ - នៅខាងលិចប៉ុស្តិ៍ តែ និញ

តំបន់ទាំងអស់ដែលស្ថិតនៅខាងលិចបន្ទាយ តែ និញ គឺជាផ្នែកនៃទឹកដីកម្ពុជា ។ ទន្លេវ៉ៃ គោ (Vai-co) ខាងកើតប្រទេសវ៉ៃគោធំ ^(២៤) គឺជាទឹកដីរបស់ខ្មែរ ។ ដើម្បីឲ្យគេជឿ គេត្រូវតែនឹកដល់សក្ខីកម្មរបស់លោកឧត្តមនារី de la Grandière ទេសាភិបាលនៃ កូសាំងស៊ិន ដែលមានកាលបរិច្ឆេទនៅឆ្នាំ១៨៦៧ គឺថាពាណិជ្ជកម្មនៃការងារចោះគោលដី : "ខ្ញុំមិនចង់ និយាយអំពីការលេចឡើងថ្មីៗនៅលើប្រាំងទល់មុខទន្លេវ៉ៃគោធំ ដែលជា របស់ប្រទេសកម្ពុជានោះទេ ដែលមានគ្រួសារកម្ពុជាដ៏ច្រើនបង្អស់ ដែលបានគេចខ្លួន នៅចំពោះមុខពោរកំបោ" ^(២៥) ។

(២៣) / របាយការណ៍ដែលបាននិយាយពីមុន ។
 (២៤) / ទន្លេវ៉ៃគោខាងកើតបានឃ្លោះថា ទន្លេវ៉ៃគោធំ (de Lanessan វេល្លូប៊ិន បារ៉ាំង បារ៉ាំង ១៨៨៩) ។
 (២៥) / លិខិតរបស់ទេសាភិបាលកូសាំងស៊ិនចុះថ្ងៃទី២៨ មិថុនា ១៨៦៧ ធ្វើទៅរដ្ឋមន្ត្រីក្រសួងរដ្ឋទឹកវេល្លូប៊ិន
 A. 30 (12) ។

ម្យ៉ាងទៀតគឺនៅលើ ប្រាំដទៃនៃវីគោខាងកើត ដែលព្រះកែវហ្វា (Prea Keofa) (ឬព្រះមហាក្សត្រទី២) ^(២៦) ត្រូវបានថ្វាយអំណាចជាមេបញ្ជាការនៃខេត្តបាភ្នំ "ខ្ញុំបានគាំពារព្រះកែវហ្វា នៅក្នុងអំឡុងការចូលកាន់កាប់របស់ព្រះអង្គជាមេបញ្ជាការនៅលើត្រើយនៃទន្លេវីគោធំ ដោយទាហានខ្លះរបស់យើងដែលស្ថិតនៅ ហ្គោ-ហ្វាយ (Go-Huai) ដែលនៅទីនោះព្រះអង្គបានរុលទៅមុខនៅក្នុងខេត្តបាភ្នំ ^(២៧) ។

ព័ត៌មានដែលបានរាយការណ៍ខាងលើនេះ បានឲ្យយើងដឹងថា តំបន់ដែលស្ថិតនៅខាងលិច ខាងជើង នៃបន្ទាយតែ និញ និងនៅទិសឦសាន នៃផ្លូវទីមួយដែលបានស្ថាបនាឡើងនៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៦៨ ដើម្បីតភ្ជាប់ពី តែ និញ ទៅបារ៉េង គឺជាផ្នែកនៃទឹកដីកម្ពុជា ។ ព័ត៌មានទាំងនេះត្រូវបានបញ្ជាក់ដោយអធិការទទួលបន្ទុកប្រជាជនអន្តោគ្រាម នៅតែនិញ ដែលជាតំណាងម្នាក់នៃរាជការកូសាំងស៊ិន នៅក្នុងគណៈកម្មការកម្រិតព្រំដែនដែលបានរួមប្រជុំក្រោយមក (cf. infra) ។ គាត់បានសរសេរនៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៧២ គឺពីរ ឆ្នាំក្រោយការងារបោះគោលដី : "គេមិនត្រូវភ្លេចថា ប្រទេសនេះ គឺជារបស់កម្ពុជារហូតដល់រៀនហ្វា" ^(២៨) ។

**ផ្នែកទី II
ការរៀបចំ**

ក - គោលបំណង នៃការបោះគោលដី

ក្នុងការសម្រេចនូវការកម្រិតនិងការបោះគោលដីនៃព្រំដែននៅក្នុងតំបន់នេះ ទេសាភិបាលកូសាំងស៊ិន បានបន្តអនុវត្តនូវគោលបំណងមួយខាងបែបបទរដ្ឋបាល គឺលោកចង់ជួយសម្រួលដល់ការទារពន្ធដារ និងរារាំងកុំឲ្យអ្នកស្រុកនិយាយព្រមគ្នាថា ជាអាណិកជននៅកូសាំងស៊ិនដង និងជាប្រជារាស្ត្ររបស់ព្រះមហាក្សត្រនៃប្រទេសកម្ពុជាផង : "ព្រំដែនកូសាំងស៊ិន និងព្រំដែនកម្ពុជា ស្ថិតនៅទិសខាងលិចនៃការត្រួត

(២៦) / អនាគតព្រះមហាក្សត្រ ស៊ីសុវត្ថិ ។
(២៧) / លិខិតរបស់ទេសាភិបាលកូសាំងស៊ិនចុះថ្ងៃទី២៨ មិថុនា ១៨៦៧ ដែលបាននិយាយពីមុន ។
(២៨) / លិខិតរបស់អធិការ Rheinard ធ្វើទៅខាងក្រសួងមហាផ្ទៃ ចុះថ្ងៃទី ២៣ ខែមីនា ១៨៧២ ។

ពិនិត្យរបស់តែនិញ របស់ តាន អាន គឺមានការគូសមិនសូវល្អ ។ នៅក្នុងពេលនេះ ខ្ញុំសូមធ្វើការកម្រិតតាមធម្មជាតិ ទន្ទឹមនឹងការរៀបចំផលប្រយោជន៍របស់ប្រទេសកម្ពុជា និងផលប្រយោជន៍របស់យើង ដែលអាចផ្តល់ដល់ព្រំដែននេះនូវភាពមិនប្រែប្រួលមួយដែលមិនដែលមាន និងដើម្បីរារាំង កុំឲ្យអ្នកភូមិខ្លះនិយាយភាសាបារាំង នៅពេលដែលមន្ត្រីរបស់ព្រះមហាក្សត្រទៅទារពន្ធដារ ពីពួកគេ និងកុំឲ្យនិយាយភាសាខ្មែរនៅពេលដែលយើងទៅទារពន្ធដារ ពីពួកគេ ។ វាបានបណ្តាលឲ្យកាលៈទេសៈនេះមានការច្របូកច្របល់ខ្លះដែលគួរតែបញ្ឈប់កុំឲ្យមានដូច្នោះ" ^(២៩) ។

១ - សំណើរបស់អធិការ តាន អាន និងត្រាង បាង

នៅមុនការងារបោះគោលដីនេះ ទេសាភិបាលកូសាំងស៊ិន បានស្នើសុំដល់អធិការពន្លាត់ឲ្យសិក្សាអំពីកំនួនព្រំដែន និងឲ្យដាក់ជូនគាត់ពិនិត្យនូវសេចក្តីស្នើរបស់ពួកគេ។ អធិការទាំងឡាយ គឺលោក ដឺ បាស្តារ (de bastard) លោក ឡាប៊ូស៊ីយ៉ែរ (Labussière) និងលោក បេណ្វ័ស (Benoist) ដាក់ជូននូវសេចក្តីស្នើនេះដែលគេសង្ឃេបបានដូចតទៅនេះ :

១ - អធិការកិច្ចនៅ តាន អាន

"លោកអធិការ នៅ តាន អាន បានវាយតម្លៃថា ព្រំដែនបច្ចុប្បន្ន គឺឥតខ្ចោះពីព្រោះថា ព្រំដែននេះត្រូវបានកំណត់តាមលក្ខណៈភូមិសាស្ត្រតាម Rach Cai Co នៅមាត់ពាមដែលនៅទីនោះ" គេបានដាក់ ប៉ុស្តិ៍ត្រួតពិនិត្យថ្មីមួយនៅ Hung Nguyen ^(៣០) ។

២ - អធិការកិច្ចនៅ ត្រាង បាង

លោកអធិការ នៅត្រាយ បាង បានប្រកាសថា ទឹកដីរបស់ប្រទេសកម្ពុជាបានលូតទៅមុខយ៉ាងរីវែង ឆ្ពោះទៅទិសខាងត្បូងរវាង ម៉ុក ហ្វា (Moc Hoa) និងយ៉ាយ ហ្វា (Gai-Hoa) ។ បន្ទាប់ពីការស្នើរបស់លោក "ប្រកបដោយលក្ខណៈភូមិសាស្ត្រនោះមក ព្រំដែនអាចត្រូវបានកំណត់ តាម ហ្វាយ មី (Goai Mi) (R.Bao) ចាប់តាំងពី វីយ៉ាម (Viam) នៃ Cai . Co រហូតដល់ដីចុងក្រោយ នៃឃុំនិងភូមិ ឡុង ខាញ (Long - Khanh) ។

(២៩) / លិខិតរបស់ទេសាភិបាលកូសាំងស៊ិនចុះថ្ងៃទី ១៩ កក្កដា ១៨៦៩ ធ្វើទៅរដ្ឋមន្ត្រីក្រសួងដីធ្លីកាលបរិច្ឆេទ A - 20 (៩) ។
(៣០) / របាយការណ៍របស់អធិការទាំង៣ ភ្ជាប់ជាមួយលិខិតរបស់ខាងក្រសួងមហាផ្ទៃចុះថ្ងៃទី ៦ ខែកញ្ញា ១៨៦៩ ធ្វើទៅរដ្ឋមន្ត្រីទេសាភិបាលកូសាំងស៊ិន ។

ព្រំដែនថ្មីនេះព័ទ្ធជុំវិញតំបន់ព្រៃ ដែលព័ទ្ធជុំវិញខ្ពង់រាបតូចៗ ដែលខ័ណ្ឌទឹកនៃទន្លេវិ
គោទាំងពីរ ដែលរស់នៅដោយប្រជាជនកម្ពុជាសុទ្ធសាធ" ។

តើចំណែកនៃទឹកដីកម្ពុជា ណាដែលលោកអធិការ Labussière បានស្នើបញ្ចូលទៅ
ក្នុងកូសាំងស៊ិន ? ទឹកដីនោះបង្កើតបាននូវចំណែកដីដែលគេដាក់ឈ្មោះ នៅពេល
បច្ចុប្បន្ននេះថា "ចំពុះទា" ពីព្រោះដីនេះវាដូចចំពុះនៃសត្វទា ដែលលយទៅក្នុងទឹកដី
រឿងណាមួយ ។ ចំណែកនេះរួមមានទឹកដីនៃស្រុក ស្វាយទាប ហើយនិងទឹកដីនៃប៉ុស្តិ៍រដ្ឋ
បាលនៅកំពង់រោទិ ។

ព្រំដែនត្រូវបានកំណត់ដោយខ្សែទឹកនៃទន្លេ រ៉ាប បូ (Rach Bau) និងខ្សែបន្ទាត់មួយ
ដែលបន្តយ៉ាងវែងតម្រង់ឆ្ពោះទៅរហូតដល់ (ស្រុក) កំពង់ចម្នង ។

៣ - អធិការកិច្ចនៅ តៃ និញ

លោកអធិការនៅ តៃ និញ បានផ្តល់ព័ត៌មានដូចតទៅនេះ នៅតំបន់ដែលលោក
ចាប់អារម្មណ៍ "ពួកអណ្តាម ដែលជាអ្នកធ្វើសញ្ជ័យ និងពួកទាហានជើងទឹក បានធ្វើ
ដំណើរតាមផ្លូវទឹកព្រែកនៅតាមរន្ធទាំងឡាយដែលពួកគេបានបង្កើតឡើង ដោយបាន
ដេញច្រានប្រជាជនកម្ពុជាឲ្យមកនៅក្នុងទឹកដីខាងក្នុង ។ គឺនៅក្នុងផ្នែកនៃទឹកដីកូសាំង
ស៊ិន បារាំងនេះផងដែរ ដែលប្រជាជនមានសភាពច្របូកច្របល់ ។ សង្កាត់ជនជាតិ
អណ្តាមដែលស្ថិតនៅតាមរន្ធនៃព្រែកមួយបានទាមទារនូវផ្នែកនៃទឹកដីព្រៃរបស់ខ្លួន
ដែលពួកកុលសម្ព័ន្ធរបស់កម្ពុជានៅព័ទ្ធជុំវិញ ហើយពួកកុលសម្ព័ន្ធទាំងនេះក៏បានធ្វើ
ការតវ៉ាម្តងម្កាលដែរនោះ ។

ដូច្នេះលោកបានស្នើថា :

ក/- ចាប់ពីព្រំដែន Gia - Hoa ទៅដល់ Cai - Cay ដោយគ្មានព្រែកដឹកនោះផ្លូវថ្នល់
ធំពី Baplan (Bos - Pleang បុសស្បៀង) ទៅស្ពានតាហាញ់ (Spian - Tahanh) (ស្ពាន
ឈើឆ្លងព្រែក Cai - Cay) ត្រូវបានគេជ្រើសរើសធ្វើជាខ្សែកំណត់ព្រំដែន ។

ខ/- គេបានធ្វើដំណើរតាមដងព្រែក Cai-Cay រហូតដល់Ngaba (កំពង់តាសាង) ។
តាមយោបល់របស់លោកអធិការរូបនេះ គឺថា " ទឹកដីកូសាំងស៊ិន នឹងបាត់បង់ទឹកដី នៃឃុំ
Long Phu នៅខាងលើស្ពាន-តាហាញ់ " (កំពង់បាត្រាស - បាក់ (Kompong-Batras-Bac)

នៅក្នុងឃុំពាមមេត្រី) ប៉ុន្តែដូចទៅវិញ កូសាំងស៊ិន បានចំណេញនូវដី បរិព័ទ្ធកូមិ
(enclave) នៃ Xverat នៅជិត Bing - Cu ស្រុក Nang - Hin និងស្រុកដទៃខ្លះទៀត នៅតាម
បណ្តោយព្រែក Cai - Cay ។

គ/- បន្ទាប់មកទៀត គំនូសព្រំដែន នឹងបន្តគូសតាមជ្រលងដីព្រៃនៃ Cai-Bac រហូតដល់
Bengo (កំពង់មានជ័យ) ដែលនៅទីនោះគេឃើញមានភូមិភូមិចុងក្រោយ របស់អណ្តាម ។

ដូច្នេះ កូសាំងស៊ិន នឹងបាត់បង់ "ត្រើយខាងស្តាំនៃ Cai - Bac ដែលឃុំអណ្តាមទាមទារ
ចង់បានកាន់កាប់នូវព្រៃទាំងឡាយ" ។

ឃ/- ឆ្ពោះទៅទិសខាងជើង គេត្រូវតែដកចេញរហូតដល់រូបបញ្ចូលនូវតំបន់ដែល
មានពួក Mois រស់នៅ : "ឆ្ពោះទៅទិសខាងជើងដែលយើងត្រូវតែស្ថិតនៅដោយមាន
ទំនាក់ទំនងជាមួយប្រជាជន Mois ដែលដៃទាំងពីរនៃស្ទឹង ព្រៃនគរ បានហូរ ដោយ
បញ្ចៀងឆ្ពោះទៅទិសខាងត្បូង ហើយដែលមានផលវិបាកដោយមិនអាចកម្រិតព្រំដែន
តាមលក្ខណៈភូមិសាស្ត្របាននោះ យើងត្រូវរើសយកព្រំដែនដោយការសន្មត ឧទា-
ហរណ៍ខ្សែស្របដែលកាត់តាម Bengo និង ស្ពានចាម ជាស្ពានធម្មជាតិ ឆ្លងកាត់ ព្រែក
R.Lamac (Xamat នៅលើដែនទី) ជាដៃឆ្លងនៃ Cai . Bac " ។ អធិការតៃ និញ បាន
ទាយទុកជាមុនថា នៅទីនោះនឹងមានវិវាទកម្មភាពព្រោះថា ប្រហែលជាតំបន់មួយដែល
មានតែប្រជាជនកម្ពុជារស់នៅ និងគ្មានប្រជាជនអណ្តាមណាម្នាក់រស់នៅឡើយ :
"ជាពិសេសវានឹងមានការទាស់ទែងគ្នានៅទីនោះ" ។

ប៉ុន្តែនៅក្នុងការទូទាត់នូវការលំបាកទាំងនេះ គេត្រូវតែយកជ័យជំនះលើកូសាំងស៊ិន
ដែលបានចំណេញនូវទឹកដីដ៏ធំទូលាយ ដែលជាទឹកដីរបស់កម្ពុជា "ដូច្នេះយើងនឹង
បញ្ចូលនូវសាសន៍ទាំងឡាយ នៃខេត្តកម្ពុជា នៅ Cho - Ba - Den (Chong-Badèn) នូវ
អតិភូនៅក្នុងចំណុះជើង និងពួកកុលសម្ព័ន្ធតាមូន (Tamoun) នៅ Nga Vu និងនៅ Cheman
ហើយជាពិសេសយើងនឹងស្ថិតនៅទាក់ទងជាមួយពួកកុលសម្ព័ន្ធនៃMois" ។

គ - ការវិភាគអំពីសេចក្តីស្នើទាំងនេះ

គេត្រូវតែពិនិត្យ ដែលនៅក្នុងនោះ សេចក្តីស្នើទាំងនេះត្រូវបានធ្វើឡើង ។ ការ
បាត់បង់ដែលគ្របសង្កត់នោះ ហាក់ដូចជាបានផ្តល់អត្ថប្រយោជន៍ដល់កូសាំងស៊ិន នៅ

មុនអ្វីៗទាំងអស់ ។

អធិការនៅត្រាងចាង ហេតុអ្វីបានជាលោក ស្នើកាត់ចេញពីប្រទេសកម្ពុជានូវទឹកដីទាំងអស់ ដែលបច្ចុប្បន្នកាន់កាប់ដោយស្រុកស្វាយទាប (ខេត្តស្វាយរៀង) ថ្វីបើលោកបានទទួលស្គាល់ហើយថា ទឹកដីនេះមានតែប្រជាជនកម្ពុជារស់នៅក៏ដោយនោះ ?

អធិការនៅ តែ និញ លោកចង់បញ្ជូនទៅក្នុងកូសាំងស៊ិន នូវទឹកដីទាំងអស់ដែលមានភូមិអណ្តាមតិចសោះ ហើយទោះបីជាទឹកដីនេះមិនមានប្រជាជនអណ្តាមរស់នៅក៏ដោយចុះ គឺជាកម្មវត្ថុនៃក្តីប្រាថ្នាចង់បានរបស់ពួកអណ្តាមដែរ ។

ក្តីកង្វល់ទី២ របស់អធិការនៅតែនិញ គឺត្រូវពង្រីកទៅទិសខាងជើងថែមទៀតតាមដែលអាចធ្វើបាន ដើម្បីលើកព្រំដែនឲ្យទៅឆ្ងាយពីព្រៃនគរ និងដើម្បីពង្រឹងនូវសន្តិសុខរបស់ខ្លួន។

កាត់តម្រង់ទិសដៅរហូតដល់បញ្ចូលពួកកុលសម្ព័ន្ធ សៀង ដែលពួកគេបានផ្តល់នូវការគាំទ្រ និងការជួយដីច្រើនសន្ធិកដល់មេឧទ្ទាម ពោរកំបោ នៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៦៦ ។

ព្រំដែនដែលបានស្នើ មិនមែនជាព្រំដែនដែលលោកទេសាភិបាលកូសាំងស៊ិន បានឲ្យយោបល់នោះឡើយ នោះគឺការកម្រិតព្រំដែន ដើម្បីជួយសម្រួលក្នុងការទាញទាញដាវ ។ វាបានតម្រង់ទិស នៅរកគោលបំណងមួយផ្សេងទៀត នោះគឺការពង្រីកឲ្យកាន់តែធំនូវទឹកដីកូសាំងស៊ិន និង ដើម្បីធានាឲ្យទឹកដីនេះមានសន្តិសុខជាអតិបរមា ។

នៅពេលដែលគេនិយាយអំពីការសម្រួល នៃបញ្ហានេះដែលនៅក្នុងនោះពួកអណ្តាមបានធ្វើប្រតិបត្តិការ ដោយរំលោភ និងបានផ្សាយអំពីការទាមទារចង់បាននូវទឹកដីកម្ពុជានោះ គេបានដឹងនូវការលំបាកទាំងអស់ដែលនឹងត្រូវធ្លាក់មកលើប្រជាជនកម្ពុជា ការរៀបចំអធិការទាំងឡាយតែងតែត្រូវបានត្រៀមទុកមុនជាស្រេច ដើម្បីទទួលរ៉ាប់រងការទាមទាររបស់វៀតណាម ។ សូមនិយាយនៅទីនេះថែមទៀត អំពីយោបល់របស់អ្នកគ្រប់គ្រងម្នាក់នៅក្នុងសម័យអាណានិគម ” ដោយបានទទួលការលើកទឹកចិត្ត ដោយប៉ុស្តិ៍តូចៗដែលឥតប្រយោជន៍នៅ Thai - Binh . Hung Nguyen (គឺជាប៉ុស្តិ៍ដែលកាន់កាប់ដោយពួកអណ្តាម) នោះ ពួកអណ្តាមដែលបានមកបោះទីតាំងនៅលើទឹកដីកម្ពុជា បានធ្វើឲ្យកើតឡើងនូវការលំបាកទាំងឡាយរវាងអ្នកមានមុខមាត់របស់ពួកគេ និងអាជ្ញាធរកម្ពុជា ។ បន្ទាប់មកបើសិនជាពួកគេមិនឈ្នះនោះ ពួកគេក៏

ស្រែកថា ពួកគេមានការឈឺចាប់ខ្លាំងណាស់ និងបានទាមទារឲ្យភ្ជាប់ទឹកដីរបស់ពួកគេទៅកូសាំងស៊ិន ។ ពួកគេបានដឹងថា បំណងប្រាថ្នាដែលបានសម្តែងចេញ ដោយពួកគេគឺដើម្បីគេចផុតពីការអាក់អន់ចិត្ត នៅក្រោមម្លប់នៃទង់ជាតិរបស់យើង តែបានបញ្ជើចបញ្ជើដល់យើង និងជាការឆន់ចោក ដើម្បីព្យាយាមគេចចេញពីភាពយុត្តិធម៌មួយដែលពួកគេបានយល់ព្រមទាំងនៅលើទឹកដីកម្ពុជានោះ ” ។

សេចក្តីស្នើទាំងឡាយរបស់អធិការនៅ តាន អាន, ត្រាង ចាង និងតែ និញ ដែលគាំទ្រដោយនាយកក្រសួងមហាផ្ទៃ នៃទេសាភិបាលឥណ្ឌូចិន ត្រូវបានដាក់ជូនទៅលោកទេសាភិបាល ពិនិត្យហើយដែលលោកបានយល់ព្រមនោះ ។ ពេលនោះ គេបានស្នើទៅព្រះមហាក្សត្រនៃប្រទេសកម្ពុជា ដើម្បីចាត់តាំងតំណាងឲ្យចូលរួមនៅក្នុងគណៈកម្មការចម្រុះមួយ ដើម្បីកម្រិតព្រំដែន ។

ផ្នែកទី III

ដំណាក់កាលទីមួយនៃការងារបោះគោលដី

១ - ការងាររបស់គណៈកម្មការ

គណៈកម្មការចម្រុះដែលមានអធិការ បីនាក់ ^(៣១) និងបេសកជនទាំងឡាយរបស់ព្រះមហាក្សត្រ នៃប្រទេសកម្ពុជាបានចាប់ផ្តើមបំពេញការងាររបស់ខ្លួននៅដើមឆ្នាំ ១៨៧០ ។ ប៉ុន្តែការកិច្ចនៃគណៈកម្មការនេះ គឺមិនសូវកំណត់អំពីកំទូលព្រំដែន ជាងការដាក់គោលព្រំដែន នៅតាមបណ្តោយព្រំដែន ដែលស្នើឡើង ដោយអធិការទាំង ៣នាក់ នេះទេ និងត្រូវបានយល់ព្រមដោយទេសាភិបាល គឺ : "នៅខាងជើង ព្រំដែនដែលបានយល់ព្រមនោះ គឺខ្សែស្របនៅចម្ងាយ ៦២ គ.ម ខាងជើងតែ និញ (ដែនទីបានដាក់ ស្ពាន ចាម ដោយខុសនៅលើខ្សែស្របនេះ ស្ពាន នេះស្ថិតនៅចម្ងាយ ២៩ គ.ម ទៅទិសខាងត្បូងឆ្ងាយ)" ^(៣២) ។

(៣១) / អធិការទទួលបន្ទុកកិច្ចការដ្ឋានត្រាង ចាង នៅតែនិញ ហោក Benoist ត្រូវបានផ្លាស់ប្តូរ និងត្រូវបានដាក់ជំនួស ដោយលោកអធិការ Rheinart ។
(៣២) / របាយការណ៍របស់អធិការ : Rheinart Labussière , de Bastard ។

គណៈកម្មការនេះបានធ្វើដំណើរតម្រង់ទៅទន្លេជ្រៅ (Tonlé - Chru) ជាភាសាខ្មែរ គឺទន្លេជ្រៅ ដៃខាងកើត នៃស្ទឹងព្រែនគរ ជាចំណុចខ្ពស់បំផុត នៃព្រំដែនដែលបានយល់ ព្រមដោយទេសាភិបាល ។ គណៈកម្មការបានឡើងតាមទន្លេជ្រៅ រហូតដល់ខ្សែស្រប ដែលបានចង្អុលបង្ហាញ ហើយចេញពីនោះគណៈកម្មការបានរុលទៅទិសខាងលិច ដោយចេញពីផ្លូវថ្នល់ដែលបានដើរ និងដោយដាំរូបបង្ហាញបង្ហាញពីចន្លោះមួយទៅ ចន្លោះមួយ" (៣៣) ។

ថ្ងៃទីមួយ ការទទួលស្គាល់ព្រំដែន ត្រូវបានធ្វើឡើង ដោយពួកអធិការទាំងឡាយកំណត់ ប៉ុណ្ណោះ ចំណែកខាងភាគិកម្ពុជាវិញ ពួកគេបានផ្ទៀងផ្ទាត់ គឺ "ខាងកម្ពុជាបានធ្វើដំណើរ រុលទៅមុខដោយយឺតៗដោយពុំមានអ្នកនាំផ្លូវនោះ ពួកយើងក៏បានផ្ទៀងផ្ទាត់ទៅ" ។ ពួកអធិការទាំងឡាយ បានទៅដល់ចំណុចដែលពួកគេបានស្វែងរក ប៉ុន្តែពួកគេត្រូវរង់ ចាំខាងភាគិកម្ពុជារហូតដល់ ២៤ម៉ោង ។

លុះដល់ថ្ងៃទី២ ពួកគេមានអ្នកនាំផ្លូវ គឺអ្នកនាំផ្លូវជាជនជាតិកម្ពុជា ។ ប៉ុន្តែពួកគេ ជាអ្នកនាំផ្លូវទាំងនេះ ប្រហែលជានៅក្នុងក្លឹកដួល់ចង់សន្សំសំចៃទឹកដីជាតិរបស់ខ្លួន ពួក គេបាននាំទៅរកផ្លូវមួយដែលស្ថិតនៅចម្ងាយពី ៦ ទៅ ៨ គ.ម នៅខាងត្បូងខ្សែស្រប ដែលបានកំណត់ : "អ្នកនាំផ្លូវរបស់យើងបានចាប់ផ្តើមឲ្យយើងចុះដើរ តាមផ្លូវចម្ងាយ ពី ៦ ទៅ ៨ គ.ម នៅពីក្រោយខ្សែស្រប ដែលត្រូវធ្វើតាម" (៣៤) ។ ជាការប៉ុនប៉ង ដោយឥតប្រយោជន៍ ពួកអធិការដែលមានផែនទី នៅក្នុងដៃបានយកចេញមកពិនិត្យ ហើយពួកអ្នកនាំផ្លូវបាន "ប្រកាសនៅពេលនោះថា យើងត្រូវរកផ្លូវថ្នល់មួយនៅពេល ខាងមុខនេះ ដែលអាចនាំយើងទៅរកទិសដៅទីមួយរបស់យើង" ។

តំបន់ដែលបានធ្វើដំណើរទៅ គឺក្រឡាដំណាស់ "មានជនជាតិភាគតិចស្បៀងរស់នៅ (៣៥) និងប្រជាជនកម្ពុជា ដែលជាជនពាក់កណ្តាលជាមនុស្សព្រៃរស់នៅ" ។ គឺជាទឹកដី មួយដែលបានយកចេញពីប្រទេសកម្ពុជា គឺពុំមានប្រជាជនអណ្តាមម្នាក់ឡើយ ។

(៣៣) / របាយការណ៍ដែលបាននិយាយពីមុនរួចហើយ ។
(៣៤) / ដូចគ្នា ។
(៣៥) / កុលសម្ព័ន្ធត្រី នៅក្រោមចំណុះអាជ្ញាធរ នៃព្រះមហាក្សត្រកម្ពុជា ។

នៅទីបញ្ចប់ គេបានទៅដល់និគម បែន ជ្រូម (Ben Chrum) (៣៦) ដែលគ្រប់គ្រង ដោយមន្ត្រីកម្ពុជាម្នាក់ដែលមានគោរមណ៍ថា ស្នង (Snang) ភូល្យុយ ចៅហ្វាយខេត្ត កម្ពុជានៅស៊ីធរ និងដែលបានទទួលការតែងតាំងជាមេ (Me) "ឆ្ងាយទៅទៀត យើង បានទៅដល់ទឹកដីរបស់សេណុង (Senong) (Snang) (៣៧) មន្ត្រីឋានៈទាបម្នាក់ដែល តែងតាំងដោយ ភូ (Phu) (៣៨) នៅស៊ីធរ" (៣៩) ។

ដោយសារនិគមកម្ពុជាទាំងនេះមានធនធាននោះ ពួកអធិការបារាំងក៏បានបញ្ជូល ទៅក្នុងទឹកដីកូសាំងស៊ីន ។ ស្នងមេយល់ថា មានគ្រោះថ្នាក់លោកក៏បានព្យាយាមទិកខំ គ្រប់បែបយ៉ាង ដើម្បីសង្រ្គោះទឹកដីដែលលោកទទួលបន្ទុក "ស្នងមេភ័យខ្លាចថា ប្រទេសរបស់ខ្លួននឹងត្រូវធ្លាក់ទៅនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់យើងនោះ គាត់ក៏បាន ផ្តល់អនុសាសន៍ដល់អ្នកនាំផ្លូវឲ្យយើងដើរពីទូ វាលតាមទិសខាងត្បូងដោយទុកវាល នេះឲ្យប្រជាជនកម្ពុជា" (៤០) ។

ប៉ុន្តែមធ្យោបាយដែលប្រើដោយស្នងមេ គឺឥតបានការពីព្រោះថា ពួកអធិការ បារាំងបានបដិសេធបោះបង់ចោលនូវបំណងរបស់ពួកគេ "ដើម្បីកាន់កាប់នូវភូមិខ្លះ នៅតាមព្រំដែនដែលមានប្រយោជន៍យ៉ាងខ្លាំងសម្រាប់យើង និងដើម្បីភាពសុខសាន្ត របស់ប្រទេស" ។ ជាដំបូងពួកគេចង់សម្រុះសម្រួលស្នងមេឲ្យធ្វើតាមគំនិតរបស់ពួក គេ ដោយវិធីទន់ភ្លន់ ប៉ុន្តែពួកគេមិនបានសម្រេចតាមបំណងរបស់ពួកគេឡើយ : "យើងចង់ឲ្យមានការព្រមព្រៀងគ្នាជាមួយស្នងមេ និងទាមទារកាន់កាប់កម្មសិទ្ធិ បានជ្រី (Ban Chrum) ប៉ុន្តែគាត់នៅខាងក្រោយឆ្ងាយណាស់ ជាមួយនឹងរបេសកជន របស់ព្រះមហាក្សត្រ គាត់បានអញ្ជើញពួកគេឲ្យយប់នៅកន្លែងរបស់គាត់" ។

ពួកអធិការ បានសម្រេចថាយក បានជ្រី ឲ្យទាល់តែបាន "យើងបានសម្រេចដាក់ ព្រំដែនទៅខាងជើង បានជ្រី" ពេលនោះស្នងមេ បានបញ្ជូញប្រតិកម្មដោយខ្លាំងក្លា

(៣៦) / នៅក្នុងរបាយការណ៍ ឈ្មោះនេះសរសេរថា បានជ្រូម (Ban-Chrum) ។ ការខុសគ្នានេះគឺបណ្តាលមកពី អធិការបារាំងបានចម្លងខុស ។
(៣៧) / ជារដែលគេហៅនៅក្នុងអតីតរដ្ឋការកម្ពុជា គឺភូល្យុយខេត្ត ។
(៣៨) / ឈ្មោះអណ្តាម ដែលមានន័យថា ជាប្រធាននៃមណ្ឌលរដ្ឋបាលមួយ ។
(៣៩) / របាយការណ៍ដែលបានរៀបរាប់ពីមុន ។
(៤០) / របាយការណ៍ដែលបានរៀបរាប់ពីមុន ។

ប្រធាននិងការរំលោភនេះ "សេណុងមេ ដែលក្តៅក្រហាយ ដោយឃើញគេដកហូត នូវអ្វីដែលគាត់ចាត់ទុកថា ជាទ្រព្យសម្បត្តិរបស់ខ្លួននោះ មុនដំបូងបានបដិសេធមិន ព្រមជូនយើងទេ និងថែមទាំងមិនព្រមផ្តល់មនុស្សដែលយើងត្រូវការនោះឡើយ ។ ពួកអធិការត្រូវប្រើការគម្រាម ដើម្បីឱ្យគាត់ផ្តល់ឱ្យ "យើងបានគម្រាម ដើម្បីឱ្យគេ ចាប់យុំគាត់ បើសិនជាគាត់នៅតែតស៊ូយូរទៅទៀតនោះ នៅទីបញ្ចប់គាត់ក៏បានចុះ ចាញ់ ប៉ុន្តែនៅព្យាយាមបំភាន់យើងទៀត ដោយបានបែងចែកពីរផ្លូវដើរ ដើម្បីដើរព័ទ្ធ ភូមិទាំងឡាយ និងទុកឱ្យមើលលែង ឃើញតែម្តង" ។

នៅទីបញ្ចប់ គណៈកម្មការ បានទៅដល់ និគមស្រុកត្រាញ់ (Srok Tranh) ជា មណ្ឌលរដ្ឋបាលរបស់កម្ពុជាមួយទៀត ។ និគមស្រុកនេះត្រូវបានបញ្ចូលទៅក្នុងសំណុំ ស៊ុន ព្រោះថា "វាមានភាពសំខាន់យ៉ាងច្រើន ដោយមាននៅតាមព្រំដែន នូវភូមិ ដែលបន្តគ្នា និងរូបរមន្តនោះ" ។

ទីបញ្ចប់ គេបានទៅដល់ Cai Bach (Cai Bat នៅលើដែនទី) ។ ចាប់តាំងពីនោះ មកវត្តមាននៃប្រជាជនកម្ពុជា គឺមិនមានប្រយោជន៍អ្វីឡើយ ពីព្រោះថា ព្រំដែនដែល ត្រូវធ្វើតទៅទៀត ដូចដែលត្រូវបានកម្រិត ជាឯកតាកាតិ ដោយគណៈប្រតិភូចារាំង នោះ ខ្សែផ្លូវទឹកទាំងពីរ (Cai - Back និង Cai-Cay) ដែលពួកអធិការទទួលបន្ទុកលើក ទៅដាក់រហូតដល់តាសាង (Tasang) គេបានសម្រេចថា ផ្លូវទឹកទាំងពីរនេះ គឺជារបស់ កូសាំងស៊ុន ។

ចាប់ពីតាសាងទៅ ពួកអធិការ ដោយយល់ថា កូសាំងស៊ុន "ត្រូវបានប្រគល់ឱ្យនូវ ទឹកដី រវាង Cai - Bach និង Cai - Cay នោះ បានសម្រេចថា ព្រំដែនដែលបត់តាម បន្ទាត់ត្រង់ដោយសំដៅត្រង់ពីតាសាង ទៅប៉ុស្តិ៍ Hung - Nguyen នោះ ដូច្នេះបានរាប់ បញ្ចូលទៅក្នុងទឹកដីកូសាំងស៊ុន នូវទឹកដីកម្ពុជា ដែលគេឱ្យឈ្មោះថា "ចំពុះទា" ។

ចាប់ពីចំពុះនេះទៅ "ព្រំដែនបានទៅតាម Cai - Cay រហូតដល់និគមCantoបន្ទាប់ មក Rach - Hiep - An រហូតទៅដល់ Rach - Tra - Du " ។ ប៉ុន្តែគេបានសម្រេចថា ព្រែកដឹកទាំងពីរនេះ ដូចព្រែកដឹកពីរពីមុនដែរ គឺជារបស់កូសាំងស៊ុន ។ "ចំពោះព្រែក ដឹកទាំងពីរនេះ យើងជឿថា ត្រូវតែចែងនៅក្នុង ១- សំខាន់ដូចគ្នា និង Cai-Cay និង

Cai-Bach ដែរគឺថា ផ្លូវទឹកទាំងនេះ គឺជារបស់ចារាំង ហើយពុំមានទិស្នាក់ការគយណា មួយ ឬក៏ឡើយនៃសាទណាមួយអាចត្រូវបានបង្កើតឡើង ដោយគ្មានការអនុញ្ញាតពីរដ្ឋា ភិបាលចារាំងនោះទេ" ។

២ - ការពិនិត្យព្រំដែនដែលបានបង្កើតឡើង

ក/- ការចាត់បង់ខាងកម្ពុជា

នៅក្នុងសេចក្តីស្នើដែលធ្វើឡើងដោយលោកអធិការនៅតែនិញ គឺលោក Benoist ព្រំដែនខាងជើងនៃកូសាំងស៊ុន បានដើរតាមខ្សែស្របដោយកាត់តាម Bengo (ឈ្មោះ កម្ពុជា គឺកំពង់មានជ័យ) ។ ព្រំដែនដែលបានស្នើឡើងរួចហើយ តាមយោបល់ផ្ទាល់ របស់អធិការ Benoist បានព័ទ្ធជុំវិញជនជាតិភាគតិច Mois នៃខេត្តកម្ពុជាទៅ Chong-Ba - Den និងពួកកុលសម្ព័ន្ធ Tamoun នៅ Nga - Vu និង Chemna ។ ប៉ុន្តែព្រំដែនដែល បានសម្រេចធ្វើរួចហើយនៅលើដី បានឆ្លងកាត់ទៅទិសខាងជើងកាន់តែខ្លាំងថែមទៀត ចេញពីខ្សែស្របនេះ ។ ដូច្នេះការចាត់បង់ខាងកម្ពុជាមានលក្ខណៈសំខាន់ណាស់ ។

តើការចាត់បង់ខាងទឹកដីរបស់កម្ពុជាមានអ្វីខ្លះ ? ការចាត់បង់នេះមានដូចតទៅ :

- នៅទិសឦសាន តំបន់ដីសំខាន់មួយដែលរាប់បញ្ចូលរវាងបន្ទាយ តៃ និញ និង ស្ទឹងព្រៃនគរ ហើយដែលមាន "តែភូមិរស់នៅដោយជនជាតិស្បៀង និងប្រជាជន កម្ពុជា" ។

- នៅទិសខាងជើង ដីដីធំទូលាយមួយ ដែលមានផ្លូវទឹកខាងលើ នៃទន្លេវីកោ ខាង កើតនិងដីដែលស្ថិតនៅតាមមាត់ទន្លេទាំងពីរនេះ ។

- នៅទិសខាងលិច តំបន់ទាំងអស់ដែលបង្កើតបានជា "ចំពុះទា" ។

ខ/- មូលហេតុនៃការចាត់បង់នេះ

យើងបានបញ្ជាក់រួចហើយអំពីក្តីកង្វល់របស់អាជ្ញាធរ កូសាំងស៊ុន ដែលធ្វើជាអធិបតី ក្នុងការកម្រិតនូវព្រំដែននេះ (Cf. Supra) នោះគឺជាជលប្រយោជន៍របស់អាណានិគម ដែលត្រូវមាន "ភូមិមួយចំនួនដែលចាប់អារម្មណ៍ធ្វើឱ្យមានសភាពស្ងប់ស្ងាត់របស់ ប្រទេស ហើយដែលមានជលប្រយោជន៍យ៉ាងខ្លាំងសម្រាប់ប៉ូលីសយើង គឺថា ដើម្បី ជួយសម្រួលដំណើរទស្សនាការនានាដោយប្រើប្រាស់ធ្វើជាស្នូល" និងដើម្បីស្ថិតនៅ

ក្នុងទំនាក់ទំនងជាមួយពួកកុលសម្ព័ន្ធត្រី គឺពួកស្បៀង និងម៉ែយ (Mois) ។

ប៉ុន្តែនៅក្នុងអំឡុងពេលធ្វើប្រតិបត្តិការនេះ ពួកស្បៀងបានធ្វើការពិនិត្យ ពិចារណាទុកតាមមួយទៀត គឺផលប្រយោជន៍ខាងសេដ្ឋកិច្ច ។ ពួកគេមិនអាចតស៊ូចំពោះ បំណងនៃការដាក់បញ្ចូលជាឧបសម្ព័ន្ធនៅឲ្យកូសាំងស៊ីននូវទឹកដីមួយដែលមានភោគ ទ្រព្យ និងមានជីវជាតិដូច្នោះបានទេ គឺ "នៅថ្ងៃមួយនៅទន្លេចាម នៅទិសខាងលិច ប្រទេសចេះតែរាបទៅ។ ចំនួនអ្នករស់ខាងទាំងឡាយបានថយចុះ ព្រៃមានលក្ខណៈល្អ បំផុត គេបានឃើញដើមឈើធំៗ ប៉ុន្តែមិនសូវមានសារសំខាន់គួរឲ្យចាប់អារម្មណ៍ទេ។ ការស្ថិតនៅឆ្ងាយពីទន្លេដែលអាចបណ្តែតក្បួនបាននោះ បានបណ្តាលឲ្យការធ្វើអាជីវ កម្មជួបការលំបាកយ៉ាងខ្លាំង ។ ខាងនេះបន្តិចខាងនោះបន្តិច គេបានជួបប្រទះនូវដី ក្រហមដូចគ្នា ^(៤១) ដូចនៅបារ៉េ ភាពមានជីវជាតិ នៃដី គឺមិនគួរឲ្យជឿបានឡើយ នៅ បែនឌ្រឹម (Ben-Chrum) និងស្រុកត្រាញ ដ៏មានលក្ខណៈទាប" ។ គេបានភ្ជាប់តំបន់ នេះទៅកូសាំងស៊ីន ថ្វីបើតំបន់នេះជាប់សមុទ្រហើយ ដែលមានតែប្រជាជនកម្ពុជា រស់នៅក៏ដោយ ។ (ប្រទេសដែលមានប្រជាជនតិច និងមានប្រជាជនកម្ពុជាខ្លះៗបាន រស់នៅនិងសុទ្ធតែជាកសិករ) និងគ្រប់គ្រងដោយមន្ត្រីទាំងឡាយដែលបញ្ជូនទៅពី ភ្នំពេញមិនបានស្គាល់ប្រទេសនិងព្រំដែនពាក់ព័ន្ធមែរដូចៗ ចំពោះមន្ត្រីរបស់ប្រទេស ខ្លួនផ្ទាល់" ។ ដូច្នេះវាមិនមែនជាការកំណត់ព្រំដែន ប៉ុន្តែគឺជាការកាត់ទឹកដីទោះបីជា មានការតវ៉ាខ្លាំងក្លា ពីអាជ្ញាធរកម្ពុជាក៏ដោយ ការបាត់ទឹកដី ដែលអាចសម្រេចបាន តែដោយសារការប្រើប្រាស់នូវការគំរាមចាប់ឃុំខ្លួនតែប៉ុណ្ណោះ ។

៣ - តួនាទីរបស់ស្នងការកម្ពុជា

ក/- ការលុបចោលរបស់ពួកគេ

នៅក្នុងអំឡុងបំពេញការងារកម្រិតព្រំដែន រវាងខេត្តពោធិសាត់ បាត់ដំបង ដែល បានអនុវត្តធ្វើឡើង នៅដើមឆ្នាំ ១៨៦៨ ដោយអនុវត្តទៅតាមសន្ធិសញ្ញា បារាំង-សៀម ចុះថ្ងៃទី១៥ ខែកក្កដា ឆ្នាំ ១៨៦៧ លោកអនុសេនីយ៍ឯក Laurent ដែលបានចូល រួមនៅខាងផ្នែកគណៈប្រតិភូកម្ពុជាបានពិនិត្យឃើញថា គណៈប្រតិភូកម្ពុជា "មិនដឹង

(៤១) / ដីក្រហម រក្សាបានពីអំពូលភ្នំភ្នំ មានជីវជាតិបំផុត និងត្រូវបំផុតចំពោះដំណាំកៅស៊ូ ។

នូវបញ្ហាទាំងអស់ដែលគេត្រូវធ្វើនោះទេ និងចំពោះការស្គាល់ព្រំដែន ខ្ញុំមិនដឹងថា តើ ពួកគេអាចដឹងដែរឬទេនោះ" ។ នៅចំពោះមុខអាកប្បកិរិយានេះ លោកអនុសេនីយ៍ឯក Laurent ត្រូវ "ដើរតួធ្វើជាអាជ្ញាកណ្តាល" ដើម្បីធ្វើជា "អ្នកជួយការពារនិងជាទីប្រឹក្សា" ។

អាកប្បកិរិយាដូចគ្នានេះ បានប្រតិបត្តិតាមម្តងទៀត នៅឆ្នាំ ១៨៧០ នៅខាងរាជ គណៈប្រតិភូ ដែលបានចាត់តាំងឡើង ដើម្បីចូលរួមនៅក្នុងគណៈកម្មការចោះគោលដី រវាងកូសាំងស៊ីន និងកម្ពុជា ។ ពួកអធិការទាំងឡាយ បានរាយការណ៍ថា "ដោយពួក គេ (ស្នងការកម្ពុជា) ហាក់ដូចជាមិនយល់នូវអ្វីដែលពួកគេត្រូវធ្វើនោះ យើងត្រូវ ពន្យល់ពួកគេ អំពីគោលបំណង នៃបេសកកម្មរបស់ពួកគេ" ។

ភាពល្ងង់ខ្លៅរបស់គណៈប្រតិភូកម្ពុជានេះ បណ្តាលឲ្យមានផលវិបាកដ៏ធ្ងន់ធ្ងរ ។ នៅឆ្នាំ ១៨៧០ សភាពការណ៍មិនដូចគ្នា ទាល់តែសោះនឹងឆ្នាំ ១៨៦៧ ។ ការពិតនៅ ក្នុងពេលកម្រិតព្រំដែនជាមួយសៀម គណៈប្រតិភូបារាំង បានតាំងខ្លួនធ្វើជា "អ្នកការ ពារ" ហើយដូច្នោះអាចជៀសវាងបាននូវផលវិបាកដែលធ្វើឲ្យខូចដល់អត្ថប្រយោជន៍នៃ ប្រទេសកម្ពុជាដែលបារាំងមានបេសកកម្ម ដើម្បីការពារនូវផលប្រយោជន៍ទាំងនេះ ។ ប៉ុន្តែនៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៧០ ពួកអធិការបារាំង មិនបានដើរតួដូចជាលោកអនុសេនីយ៍ឯក Laurent ទៀតទេ ។ ពួកគេមិនបានកាន់ជើងប្រទេសកម្ពុជាទេ ប៉ុន្តែជួយទៅវិញពួកគេ បានការពារផលប្រយោជន៍របស់កូសាំងស៊ីន ដែលជាខេត្តរបស់បារាំង នៅចំពោះមុខ ប្រទេសកម្ពុជាដែលជាប្រទេសស្ថិតនៅក្រោមការការពាររបស់ពួកគេនោះ ។ វាជា អំពើមនុស្សជាតិបំផុត និងធម្មតាបំផុត ដែលពួកអធិការបារាំង បានការពារបុព្វហេតុ របស់មាតុភូមិរបស់ពួកគេនោះ ។ ប៉ុន្តែវាអភ័ព្វណាស់ដែលប្រទេសកម្ពុជា ត្រូវបាន តំណាងដោយអ្នកដែលគ្មានសមត្ថភាព ដែលលើកនេះពួកគេត្រូវពិភាក្សាជា មួយអ្នកតំណាងខាងបារាំង ដែលមានសមត្ថភាព បើពុំនោះទេ គឺអសមត្ថភាពជាន់ពួក អ្នកដែលបានការពារកាលពីពីរឆ្នាំមុននេះទៅទៀត ។ ដូច្នេះគេអាចយល់អំពីតួនាទី ដ៏តិចតួចដែលពួកគេបានអនុវត្តនៅក្នុងគណៈកម្មការនេះ ។

ខ/- ការនិយាយដោះសាររបស់ពួកគេ

ប៉ុន្តែថាតើនេះគឺជាកំហុសមួយរបស់ភាគីកម្ពុជាឬ? យើងមិន(បានគិត)ដូច្នោះទេ។

ពីព្រោះគេមានអារម្មណ៍អំពីភាពទន់ខ្សោយរបស់គេ អំពីអសមត្ថភាពរបស់គេ ដើម្បី
 ការពារប្រឆាំងនឹងអ្នកដឹកនាំរបស់ខ្លួនដែលខ្លួនបានទទួលយកអាណាព្យាបាលចារាំង ។
 អាណាព្យាបាលនេះបានរួមបញ្ចូលនូវអំណាចឲ្យអ្នកការពារនូវករណីយកិច្ច ដើម្បី
 ការពារអ្នកនៅក្រោមការការពាររបស់ខ្លួន ។ នេះគឺជាហេតុផលរបស់ស្ថាប័ននេះផង
 ដែរ ។ ចេញពីគំនិតនេះវាហាក់ដូចជាមិនអាចទទួលយកបានទេ ដែលអ្នកការពារអាច
 ផ្លៀតឱកាស នៃភាពល្ងង់ខ្លៅនេះ ឬក៏ភាពទន់ខ្សោយនេះ ដើម្បីប្រព្រឹត្តនូវអំពើទាំងឡាយ
 ដែលនាំឲ្យខូចប្រយោជន៍ដល់ប្រទេសដែលស្ថិតនៅក្រោមការឧបត្ថម្ភការពាររបស់ខ្លួន។

កាតព្វកិច្ចនេះ គឺគ្មានអ្វីក្រៅពីបែបបទនៃសីលធម៌នោះទេ គឺវាប្រកបដោយ គតិយុត្ត
 ។ ចំពោះការងារបោះគោលដីទាំងនេះ វាជាការគួរឲ្យសង្ស័យខ្លាំងណាស់ ដែល
 ពួកស្នងការចារាំងបានអនុញ្ញាតឲ្យស្នងការកម្ពុជា ដែលជាអ្នកនៅក្រោមការការពារ
 របស់ពួកគេបញ្ជូននូវការទាមទារណាមួយក៏ដោយ ។ គូនាទីរបស់ស្នងការកម្ពុជាទាំង
 នេះ ហាក់ដូចជាបានទប់កុំឲ្យផ្តល់នូវអ្នកនាំផ្លូវ និងឲ្យបង្ក្រាបនូវការទាមទារទាំងឡាយ
 របស់ពួកមន្ត្រីក្នុងស្រុក និងអ្នកស្រុកកម្ពុជា ដើម្បីអនុញ្ញាតឲ្យគណៈកម្មការដាំបង្កោល ដី
 គឺ "ពួកគេត្រូវដូនយើង ដើម្បីដោះស្រាយជាមួយយើងនូវបញ្ហាលំបាកទាំងអស់ ដែល
 នឹងអាចកើតមាន" (៤៦) ។ ដូច្នេះផ្ទុយពីការធ្វើការ ដើម្បីការពារដល់ប្រយោជន៍របស់
 ប្រទេសខ្លួនពួកគេ ត្រូវបង្រួញនូវមុខងាររបស់ពួកគេ ដោយសុខចិត្តនៅស្ងៀមមិននិយាយ
 អ្វីចំពោះការទាមទារស្របច្បាប់របស់ជនរួមជាតិរបស់ខ្លួន ។ ហេតុដូច្នេះហើយ បានជា
 គេបង្ខំឲ្យពួកគេប្រព្រឹត្តទៅលើស្នងមេ គឺ "ដូច... ព្រះរាជបេសកជន មិនអាចមានមូល
 ហេតុនោះយើង (ស្នងមេ) បានគំរាម ដើម្បីឲ្យគេចាប់ខ្លួនលោក..." ។

ផលប្រយោជន៍ដ៏តិចតួច ដែលប្រតិកម្មកម្ពុជា ត្រូវទទួលបានចំពោះយុទ្ធនាការនេះ
 តើពិតជាមានដើមកំណើត ពីភាពល្ងង់ខ្លៅនេះឬ ? និរូបបទនេះ វាមិនមែនពិត
 ប្រាកដណាស់នោះទេ។ បញ្ហាមួយទៀត គឺអាចទៅរួចហើយ យើងឈរនៅលើមូលដ្ឋាន
 នៃរបាយការណ៍របស់លោក អធិការ Rheinart (៤៧) ដើម្បីឲ្យគេជឿថា ជាការពិតបាន ។

(៤៦) / របាយការណ៍របស់អធិការទាំងនាវា ដែលបានរៀបរាប់មកហើយ ។
 (៤៧) / លិខិតរបស់លោកអធិការ Rheinart នៅភ្នំ ឱញ ចុះថ្ងៃទី ២៣ ខែមីនា ឆ្នាំ ១៨៧២ ធ្វើទៅជូននាយក
 នៃក្រសួងមហាផ្ទៃ ។

ការលាក់លៀមនេះ ចេញមកពីសភាពការណ៍របស់ប្រទេសដែលស្ថិតនៅក្រោមការ
 ការពារ ដែលមានដៃគូជាអ្នកការពាររបស់ពួកគេនោះឯង ។ មនោសញ្ចេតនាដែល
 គ្មានអានុភាពនេះបានជំរុញឲ្យពួកគេដែលយកចិត្តទុកដាក់ក្នុងការងារនេះស្ទើរតែ
 ទាំងស្រុង គឺ "ដោយមិនទទួលបាននូវសេចក្តី ពេញចិត្តនោះ ពួកគេ (មន្ត្រីកម្ពុជា)
 នឹងស្ថិតនៅដូចជាអ្នកមើលធម្មតាតែប៉ុណ្ណោះ គូនាទីដែលមិនសូវមានប្រយោជន៍" (៤៨)
 ។ ព្រោះហេតុនោះហើយបានជានៅថ្ងៃដំបូងពួកគេត្រូវស្ថិតនៅឆ្ងាយពីពួក
 អធិការចារាំង ហើយដែលពួកគេបានទៅជួបវិញ នៅក្នុងរយៈពេល២៤ម៉ោងក្រោយ
 មក ។ នៅបាង-ជ្រូម (Bang Chrum) ពួកគេបានឈប់នៅកន្លែងស្នងមេទុកឲ្យពួក
 ស្នងការចារាំងទៅតែពួកគេទៅ ។ ដូចគ្នានេះដែរ ចំពោះព្រំដែនដែលនៅសល់
 ពួកគេផ្លាស់ប្តូរកន្លែងដោយឡែក "យើងបានហៅមកវិញនូវបេសកជនរបស់ព្រះ
 មហាក្សត្រ ដែលពួកគេត្រូវតែជួបយើងជាប់ជាប្រចាំ" ។ នៅ Cai-Bach ពួកគេត្រូវ
 បានឲ្យត្រឡប់ទៅវិញបានន័យថា "វត្តមានរបស់កម្ពុជាទៅដល់ Cai - Cay ខាងលើ
 បានក្លាយទៅជាឥតប្រយោជន៍នៅលើព្រំដែនដែលត្រូវដើរតាមផ្លូវទឹកទាំងពីរ ដោយ
 ពួកគេបានធ្វើដំណើរតាមផ្លូវដី ក្នុងពេលដែលពួកយើងគួរផែនទី នៃព្រែកដឹក
 ទាំងពីរ" ។

**៤ - ឥរិយាបថរបស់ព្រះមហាក្សត្រ
 ក/- ការតវ៉ា**

ព្រះមហាក្សត្រ ត្រូវបានផ្តល់ការប្រកាសភាពអាសន្នស្តីពីការកាត់ទឹកដីនៅខាង តែ
 និញ ដោយស្នងមេ ដែលបានផ្ញើថ្វាយព្រះអង្គនូវពាក្យបណ្តឹងមួយច្បាប់ (៤៩) ។ ព្រះ
 អង្គមានការរំជួលព្រះរាជហឫទ័យពន់ពេក ។ ហើយការរំជួលព្រះរាជហឫទ័យរបស់ព្រះ
 អង្គកាន់តែខ្លាំងថែមទៀតនោះ គឺនៅពេលដែលរដ្ឋាភិបាលកូសាំងស៊ិន បានបង្ហាញ
 ដល់ព្រះអង្គនូវផែនទីមួយដែលមានរាប់បញ្ចូលនៅក្នុងផែនទីនេះ នូវបរិព័ទ្ធកូមិ
 (enclave) របស់កម្ពុជាដីវែងដែលកាន់កាប់ ដោយប្រទេសដែលមាននៅចន្លោះទន្លេ

(៤៨) / លិខិតរបស់លោកអធិការ Rheinart នៅភ្នំ ឱញ ចុះថ្ងៃទី ២៣ ខែមីនា ឆ្នាំ ១៨៧២ ធ្វើទៅជូននាយក
 នៃក្រសួងមហាផ្ទៃ ។
 (៤៩) / របាយការណ៍របស់អធិការទាំងនាវា ដែលបាននិយាយពីមុន ។

វិភោទាំងពីរ" ។ ការពិតគំនូសព្រំដែនដែលភ្ជាប់ តាសាង (Ta Sang) ចំណុចមួយ ដែលស្ថិតនៅលើ Cai - Cay ^(៤៦) នៅ Hung - Nguyen ប៉ុស្តិ៍ដែលស្ថិតនៅទីប្រសព្វមុខ នៃ Cai-Cai ^(៤៧) ជាមួយវិភោទាំងលិច ដោយបានដកចេញពីប្រទេសកម្ពុជា នូវខេត្ត ធំៗពីរគឺ "យើងបានដកចេញពីព្រះមហាក្សត្រនូវខេត្តរំដួល និងខេត្តស្វាយទាប ព្រះអង្គបានសម្គាល់ឃើញថា ការងារនេះគឺចប់ហើយ ហើយព្រះអង្គក៏បានតវ៉ា" ^(៤៨) ។ ដូច្នេះព្រះមហាក្សត្រ ក៏បានបញ្ជូនពួកមន្ត្រីទៅកាន់ព្រៃគរ ដើម្បីដាក់បង្ហាញនូវការ តវ៉ារបស់ព្រះអង្គ ។ ការតវ៉ានេះមិនគ្រាន់តែនិយាយអំពីកូមិបរិព័ទ្ធ ដែលមាននៅ ចន្លោះទន្លេវិភោប៉ុណ្ណោះទេ ប៉ុន្តែក៏នៅមណ្ឌល តែ និញ ទាំងមូលផងដែរ ^(៤៩) ។ ទឹកដី នេះ គឺជាការសំអាងផ្ទាល់របស់លោកអធិការ Rheinart ចំពោះកម្ពុជានៅមុនពេល ដែលប្រតិបត្តិការ បោះគោលដី ត្រូវបានប្រព្រឹត្តធ្វើឡើង : "គេមិនត្រូវភ្លេចទេថា ប្រទេសនេះ គឺជា ប្រទេសខ្មែរ រហូតដល់ចៀនហ្វា (Bien hoa) ។ បើសិនជាពួកមន្ត្រី បានធ្វើតាមការងារនោះ ពួកគេនឹងអាចធ្វើបានតែបញ្ហាមួយប៉ុណ្ណោះ នោះគឺការតវ៉ា កាន់កាប់ទន្លេវិភោ និងបន្ទាប់មកទៀត គឺស្ទឹងព្រៃគរ" ^(៥០) ។

១/- លទ្ធផលនៃការតវ៉ារបស់ព្រះអង្គ

តើលទ្ធផលនៃព្រះរាជតម្រិះតវ៉ា បានអ្វីខ្លះ ? គឺបានទទួលនូវការពេញចិត្តដោយ ផ្នែក ។ រដ្ឋាភិបាលកូសាំងស៊ិន បានយល់ព្រមតែប្រគល់ព្រំដែនពីតាសាង ទៅ Hung - Nguyen "ព្រំដែនទៅទិសខាងលិច នឹងត្រូវបានកែប្រែ : ការងារត្រូវបានទុកជា មោឃៈ បង្គោលដីត្រូវបានដកយកចេញ" ^(៥០) ប៉ុន្តែគេបានរក្សាទុកនូវបង្គោលដែល មាននៅចន្លោះទន្លេជ្រៅ និងតាសាង ។

៥ - សេចក្តីសម្រេចចុះថ្ងៃទី៩ ខែកក្កដា ១៨៧០ (ឧបសម្ព័ន្ធ៥) (ទំព័រ ២៣៤)

ដើម្បីអាចរក្សាទុកការបោះគោលដី ដែលបានធ្វើឡើង នៅផ្នែកខាងជើងនោះ នាយកនៃក្រសួងមហាផ្ទៃនៃរដ្ឋាភិបាលកូសាំងស៊ិន លោក Vial និងអធិការ Rheinart

(៤៦) / ផ្លូវទឹកវិវិទ្យសត្វា មួយគីឡូម៉ែត្រ វិភោ ខាងកើត មួយទៀតគឺវិភោ ខាងលិច ។
 (៤៧) / លិខិតរបស់លោកអធិការ Rheinart ចុះថ្ងៃទី២៣ មីនា ១៨៧២ ដែលបាននិយាយរួចហើយ ។
 (៤៨) / ដូចគ្នា ។
 (៤៩) / លិខិតរបស់លោកអធិការ Rheinart ចុះថ្ងៃទី២៣ មីនា ១៨៧២ ដែលបាននិយាយរួចហើយ ។
 (៥០) / ដូចគ្នា ។

បានយកព្រមគ្នានៅក្នុងនាមនៃទេសាភិបាលកូសាំងស៊ិន នូវសេចក្តីសម្រេចមួយ គឺ សេចក្តីសម្រេចចុះថ្ងៃទី៩ ខែកក្កដា ឆ្នាំ ១៨៧០ ដែលពួកគេបានដាក់ ច្បាយសុំសេចក្តី យល់ព្រមពីព្រះមហាក្សត្រកម្ពុជា និងពីទេសាភិបាល កូសាំងស៊ិន ។

1- តាមសេចក្តីនេះ ត្រូវបានរក្សាទុកការបោះគោលដី ដែលបានធ្វើឡើងនៅចន្លោះ ទន្លេជ្រៅ និង តាសាង (បង្គោលលេខ១១ ដល់លេខ ១៦) : "ព្រំដែនបានស្ថិតនៅ ដដែលដូចដែលគេបានគូស ដោយគ្មានការផ្លាស់ប្តូរណាមួយឡើយ ចាប់តាំងពី បង្គោលលេខ១១ (នៅមាត់ពាមនៃពាមព្រាន) រហូតដល់បង្គោលលេខ ១៦ (នៅ តាសាងនៅលើ Cai - Cay)" ។

ដូច្នេះគំនូសព្រំដែននេះ បានទុកឲ្យកូសាំងស៊ិននូវដីកម្ពុជានៅតែ និញ ទាំងអស់ ជាពិសេសតំបន់ដែលមានភោគទ្រព្យ នៅបឹងជ្រៃ ស្រុកត្រាញ់ ចុងបាដែង (Chong-Ba- Den) ដែលអធិការ Rheinart បានទទួលស្គាល់ថា ជាផ្នែកនៃទឹកដីរបស់កម្ពុជា និង ទន្លេវិភោខាងកើតដែលពង្រាយមក លោកឧត្តមនារី de la Grandière ទេសា ភិបាលកូសាំងស៊ិន បានប្រកាសដោយជាក់លាក់ថា ជាទឹកដីរបស់ប្រទេសកម្ពុជា ។

ដើម្បីបង្ហាញភស្តុតាង នៃការកាត់ទឹកដី ដែលបានធ្វើឡើង ថ្វីបើមានការតវ៉ាពី អដ្ឋាធរក្នុងស្រុក និងពីព្រះមហាក្សត្រក្តី ក៏គេបានច្រើនថា "ទឹកដីនេះមាននៅចន្លោះ Cai-Bach និងCai - Cay ដែលជាផ្នែកនៃទឹកដីបារាំង (ហើយដែលផលទុនប្រចាំឆ្នាំមាន ចំនួនប្រហែល១០០០ហ្វ្រង់)និងត្រូវបានយល់ព្រមឲ្យប្រទេសកម្ពុជាដើម្បីជាការសង ទូទាត់ចំពោះផ្ទះប្រហែល ៤៨៦ ខ្នង ដែលបង្កើតបានទៅជាភូមិទាំងឡាយដែលស្ថិត នៅឯស្រុកត្រាំង (Srok Trang)និងបឹងជ្រៃ"។ ដូច្នេះនិកមដីធំទូលាយនិងមានជីវជាតិ ពីររបស់កម្ពុជានោះតាមគេអះអាងថា ត្រូវបានប្តូរជាមួយនឹងដីមួយដុំតូចនិងក្រគោន អ្នកស្រុករស់នៅដែលពួកអធិការបានទុកដាក់ដោយរំលោភថាជា "ទឹកដីបារាំង" តាមហេតុការណ៍តែមួយគត់ ដែលថាមានអត្ថិភាព នៃការទាមទាររបស់ពួកគេ ។

តើការទាមទារទាំងនេះឆ្លើយតបទៅនឹងផ្លូវច្បាប់ដែរឬទេ ?
 ដើម្បីឆ្លើយតបទៅនឹងសំណួរនេះ គេត្រូវតែរំលឹកឡើងវិញថា ទឹកដីដ៏ធំទូលាយ ទាំងអស់នៃ តែ និញ ដែលបានរួមបញ្ចូលនូវទឹកដីដែលមានបញ្ហានេះ និងបានលាត

សន្និដ្ឋានទៅឆ្ងាយនោះ គឺជាទឹកដីរបស់កម្ពុជា ។ ឃុំ Hoa - Duc តាមការពិត គឺមិនមាន អ្វីផ្សេងក្រៅពីភូមិអណ្តាមមួយ ដែលតាំងនៅក្នុងទឹកដីកម្ពុជា ។

II - និយាយពីតំបន់កម្ពុជាដ៏ទូលាយនៅ Chong Ba Den វិញ ក៏ត្រូវបានដាក់បញ្ចូល ជាឧបសម្ព័ន្ធដងដែរ ប៉ុន្តែគេមិនបាននិយាយអំពីសំណួរនេះទេ ។

III - ប៉ុន្តែគេបានផ្តល់នូវការបំពេញចិត្តនូវភាគខ្លះ ទៅតាមការទាមទាររបស់ព្រះ មហាក្សត្រ គឺ : "បង្គោលលេខ១១៧ និងលេខ ១៨ និងបង្គោលបន្តបន្ទាប់មកទៀត ត្រូវ បានលុបចោលរហូតដល់ Hung - Nguyen គឺប្រទេសកម្ពុជា នឹងរក្សាទុកនូវខេត្តទាំង អស់របស់ ប្រទេសដែលបច្ចុប្បន្នរស់នៅដោយប្រជាជនខ្មែរ ដូចជាខេត្តព្រៃវែង បូនីហ្វុល (Bonifuel . សូករៀត Soethiet) " ។

ប៉ុន្តែការបំពេញចិត្តនេះ មានកម្រិត ! តាមការពិតចំពោះផ្នែកនៃទឹកដីនេះ គេគេ សុខចិត្តទុកឲ្យប្រទេសកម្ពុជា នូវអ្វីៗទាំងអស់ដែលជារបស់ខ្លួនដែរឬទេ គឺថា "បរិព័ទ្ធ ដីវែងរបស់ដែលនៅក្នុងប្រទេស នៅចន្លោះខេត្តវៃតោទាំងពីរនេះ" ? គឺអត់ទេ ។ ទឹកដី កូសាំងស៊ិន បានបំរុងទុកនូវចំរៀងទាំងពីរ នៅតាមបណ្តោយខេត្តវៃតោទាំងពីរ គឺថា តំបន់ដែលមានដីជាតិបំផុត ពីព្រោះថា វាស្ថិតនៅតាមមាត់នៃផ្លូវទឹកដីទាំងពីរ នេះ "ព្រំដែននឹងត្រូវបានគូសនៅពេលខាងក្រោយ ។ ហើយគេនឹងទុកបំរុងសម្រាប់ឲ្យ បារាំងកាន់កាប់នូវចំរៀងទឹកដី សៀវតាមបណ្តោយខេត្តវៃតោ ដែលត្រូវបានកាន់កាប់ ដោយពួកអណ្តាម ឬក៏ធ្វើអាជីវកម្មដោយពួកគេ" ។ ចំរៀងទាំងនេះ ត្រូវបានទទួល ស្គាល់ជាច្រើនដង ដោយពួកអធិការថា ជារបស់កម្ពុជា ប៉ុន្តែដោយមានហេតុការណ៍ តែមួយ គឺមានប្រជាជនអណ្តាមខ្លះរស់នៅ ឬក៏មានទឹកដីខ្លះដែលគ្រាន់តែពួកអណ្តាម ធ្វើអាជីវកម្មនោះ គេក៏បានដាច់ពីប្រទេសកម្ពុជា ដើម្បីរាប់បញ្ចូលទៅក្នុងទឹកដី កូសាំងស៊ិន ។ ក្នុងពេលដែល "ប្រជាជនកម្ពុជា អាងលើច្បាប់ពីមុនដែលមានគោល បំណងរុញច្រានពួកអណ្តាមឲ្យទៅវិញនេះ ឯចំណែកពួកអណ្តាមវិញ គឺតែតែទន្ទ្រាន ដណ្តើមយកទឹកដីរបស់ប្រជាជនកម្ពុជា ដោយឥតយប់ឈរ" គេបានសម្រេច ធ្វើ ពលិកម្មខាងប្រជាជនកម្ពុជា គឺធ្វើច្បាប់ទាំងឡាយ ដើម្បីជាគុណប្រយោជន៍ដល់ការ ទន្ទ្រានយករបស់អណ្តាម ។

ផ្នែកទី IV

ដំណាត់កាលទី២ នៃប្រតិបត្តិការបោះគោលដី

នៅក្នុងពេលឥឡូវនេះ គឺជាការកំណត់ព្រំដែននៃចំរៀងដីដែលស្ថិតនៅតាម បណ្តោយខេត្តវៃតោទាំងពីរ ខាងកើតនិងខាងលិច ។ ប្រតិបត្តិការកំណត់ព្រំដែនដីនេះ ត្រូវបានធ្វើឡើងនៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៧២ ។

១ - អវត្តមានរបស់ស្នងការកម្ពុជា

ការងារនេះត្រូវបានបំពេញដោយឡែកគ្រប់ដោយពួកអធិការបារាំងដែលមានជំនួយពី អ្នកភូមិអណ្តាម "យើងអាចធ្វើដោយខ្លួនឯងបាន ដោយមានជំនួយពីអ្នកភូមិរបស់ យើងពីព្រោះថា យើងស្វែងរកតែទឹកដីដែលកាន់កាប់ឬក៏ធ្វើអាជីវកម្មដោយពួកគេ" (៥១) ។

ដូច្នេះវាគ្រាន់តែឲ្យអ្នកភូមិវៀតណាម ចង្អុលបង្ហាញជាឯកតោភាគី នូវការ ទាមទាររបស់ពួកគេ ដើម្បីឲ្យពួកអធិការបារាំងធ្វើឲ្យបានសម្រេចតែប៉ុណ្ណោះ ។

ដូច្នេះអាជ្ញាធរកម្ពុជា មិនបានចូលរួមចំណែកទេ "គឺគេមិនបានដាក់បញ្ញត្តិឲ្យរង ចាំការជួយដែលគ្មានប្រយោជន៍ពីអាជ្ញាធរកម្ពុជានោះទេ" ។ វត្តមានរបស់អាជ្ញាធរ កម្ពុជាវាមិនគ្រាន់តែឥតប្រយោជន៍ប៉ុណ្ណោះទេ ប៉ុន្តែថែមទាំងឲ្យទោសទៀតផង ពីព្រោះថា វាធ្វើឲ្យកាន់តែស្មុកស្មាញនូវបញ្ហាដូចនៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៧០ ។

២ - អាកប្បកិរិយារបស់អធិការបារាំង

តើនៅក្នុងស្មារតីអ្វីដែលពួកអធិការទាំងនេះ បានដឹកនាំធ្វើប្រតិបត្តិការទាំងនេះ ? យើងបាននិយាយរួចហើយថា ព្រំដែនបានរួមបញ្ចូលនូវទឹកដី ដែលកាន់កាប់ឬក៏ធ្វើ អាជីវកម្មដោយប្រជាជនអណ្តាម ។ សេចក្តីជួយពីនេះត្រូវបានគេមិនយកចិត្តទុកដាក់ ទាំងស្រុង "ភូមិបីរបស់ (កម្ពុជា) ដែលត្រូវបានបង្កើតឡើងនៅកណ្តាលភូមិអណ្តាម នៅជិតខេត្តវៃតោ ត្រូវបានដាក់បញ្ចូលជាឧបសម្ព័ន្ធ ពួកគេនឹងទទួលបានមកវិញ ហើយនឹងមិនបានបាត់បង់អ្វីឡើយ" (៥២) ។

(៥១) / របាយការណ៍ថ្ងៃទី ២៣ មីនា ១៨៧២ របស់អធិការ Rheinart ដែលបាននិយាយរួចហើយ ។
(៥២) / របាយការណ៍ថ្ងៃទី២៣ ខែមីនា ១៨៧២ របស់អធិការ Rheinart ដែលបានរៀបរាប់រួចមកហើយ ។

ហើយតើព្រោះមូលហេតុអ្វីដែលគេបានធ្វើពលិកម្មនូវភូមិទាំងឡាយរបស់កម្ពុជា នោះ ? លោកអធិការ Rheinart បានបញ្ជាក់បញ្ហានេះថា "ដោយយើងពុំមាន ជម្រើសណាផ្សេងទៀតជាជាន់ការទុកចំណែកភូមិអណ្តាម ដ៏ធំសម្បើមថ្វាយព្រះ មហាក្សត្រ (នេះ គឺវាធ្វើឲ្យខូចដល់ផលប្រយោជន៍របស់យើង និងការពិនិត្យ ពិចារណារបស់យើងយ៉ាងខ្លាំងបំផុត) ឬក៏ការបញ្ជូលជាឧបសម្ព័ន្ធនូវភូមិទាំងនោះ គឺខ្ញុំមិនមានការរារាំងទេ" ។ "ភូមិទាំងនេះមានជួរស្លឹកចំនួន ៣៤០ខ្នង" ។

នៅទីបញ្ចប់យើងអាចសង្ខេបគំនិតគ្របសង្កត់របស់លោកអធិការ Rheinart ដោយសារជំនួយនៃប្រយោគទាំងពីររបស់លោក គឺ "ការងារដែលសហការីរបស់ខ្ញុំ និងរូបខ្ញុំបានធ្វើនោះ គឺគ្រាន់តែជាប្រតិបត្តិការខាងលេខាសាមញ្ញមួយ ដែលពួក មន្ត្រី និងព្រះមហាក្សត្រផ្ទាល់ ពុំបានយល់ដឹងអ្វីជំដុំនោះ...។ ខ្ញុំមិនពន្យល់ទេ អំពី គម្រោងអ្វីនៅក្នុងអនាគត និងថាតើគំនិតអ្វីខ្លះ ដែលអាចថ្វាយដល់ព្រះមហាក្សត្រ ដែលធ្វើឲ្យព្រះអង្គងាយស្រួលបំផុតនូវការយល់ព្រមរបស់ព្រះអង្គនោះ" (៣) ។

ហេតុដូច្នេះហើយបានជាពួកអធិការ បានកម្រិតព្រំដែននៃចំរៀងទីនៅតាម បណ្តោយទន្លេវ៉ែតាទាំងពីរ ហើយដែលត្រូវបានភ្ជាប់ទៅទឹកដីកូសាំងស៊ិននោះ ។

ជំពូកទី II
តម្លៃគតិយុត្ត នៃគំនូសព្រំដែន

ប្រវត្តិសាស្ត្រដ៏វែងអន្លាយនៃការបោះគោលដីនេះ ដែលយើងនឹងរៀបរាប់ដោយ លំអិតនោះ នឹងនាំមកឲ្យយើងនូវកត្តាមូលដ្ឋានទាំងឡាយដែលនឹងជួយដល់ការ ពិភាក្សាប្រកបដោយគតិយុត្ត ។

យើងសូមសង្ខេបនូវទិន្នន័យទាំងឡាយនៃការចាប់ផ្តើមដូចតទៅ :
១. - បន្ទាត់ព្រំដែនដែលបានរៀបចំឡើងរវាងបណ្តាឆ្នាំ ១៨៧០ និងឆ្នាំ ១៨៧២ ដែលបានបំបែកនៅក្នុងពេលដែលបន្ទាត់ព្រំដែននេះត្រូវបានរៀបចំទឹកដី ដែលដាក់

(៥៣) / ដូចគ្នា ។

នៅក្រោមការគ្រប់គ្រងផ្ទាល់របស់បារាំង នៅអាណានិគមកូសាំងស៊ិន និងទឹកដីទាំង ឡាយដែលស្ថិតនៅក្រោមការសហគ្រប់គ្រងរបស់អាជ្ញាកម្ពុជា និងអាជ្ញាធរបារាំង ដែលជាអ្នកការពារ ។

២. - គំនូសនេះត្រូវបានចាប់ផ្តើមធ្វើឡើងដោយអាជ្ញាធរបារាំងនៅកូសាំងស៊ិន ដើម្បីមូលហេតុនៃបែបបទខាងសារពើពន្ធ ។

៣. - គំនូសនេះត្រូវបានសិក្សាជាមុន ពុំទោះទេត្រូវបានរៀបចំជាមុនក្នុងរបៀបជា ឯកតោភាគី ដោយអាជ្ញាធរបារាំង ដោយពុំមានការព្រមព្រៀង និងថែមទាំងពុំមាន ការពិភាក្សាជាមួយអាជ្ញាធរកម្ពុជានោះផងទេ ។

៤. - ស្តីពីការរៀបចំសម្ភារៈបង្គោលព្រំដែន ពួកអធិការបារាំងបានទៅហួស គ្របខ័ណ្ឌ នៃគម្រោងដើមដំបូងដោយបានបង្ហាញនូវរូបភាពជាចក្រព្រឹត្តិវិធី ដោយពិតប្រាកដ និងបានបង្ហាញនូវក្តីកង្វល់មិនគ្រាន់តែនៅខាងផ្នែកសារពើពន្ធ ប៉ុណ្ណោះទេ ប៉ុន្តែថែមទាំងខាងផ្នែកយោធា នយោបាយ និងសេដ្ឋកិច្ចផងដែរ ។

៥. - អ្នកតំណាងខាងកម្ពុជា ត្រូវបានគេនាំឲ្យចូលរួមក្នុងប្រតិបត្តិការបោះ គោលដីដែរ ប៉ុន្តែនៅក្នុងអំឡុងនៃការងារនេះ ពួកគេបានបង្ហាញនូវភាពល្ងង់ខ្លៅទាំង ស្រុងអំពីបញ្ហានេះ ហើយពួកគេគឺជាសាក្សី ឬជាកម្មវត្ថុនៃការគាបសង្កត់ និងការ គំរាមកំហែងពីពួកអធិការបារាំង ។

៦. - វាក្មានការប្រកែកដ៏ទាស់ដោយអ្នកណាឡើយ ប៉ុន្តែជួយទៅវិញគេបានទទួល យល់ព្រមថា គំនូសនេះបានធ្វើឲ្យទឹកដីសំខាន់ៗរបស់កម្ពុជាត្រូវបានដកហូតដែល តាមប្រវត្តិសាស្ត្រប្រជាជននិងរបបគ្រប់គ្រង គឺជារបស់ប្រទេសកម្ពុជាសុទ្ធសាធ ។

៧. - ការរកឃើញ ដោយព្រះមហាក្សត្រនូវការកាត់ទឹកដីទាំងនេះបាននាំឲ្យមាន ការតវ៉ាចំពោះអាជ្ញាធរបារាំង ។

៨. - ចំពោះផ្នែកនៃព្រំដែន ដែលស្ថិតនៅរវាងបង្គោលពីលេខ១១ ទៅបង្គោលលេខ ១៦ គំនូសដែលបានរៀបចំឡើងនេះ ត្រូវបានរក្សាទុកដោយពួកអាជ្ញាធរបារាំងដោយ សំអាងលើការតាំងខ្លួនជាអ្នកសងប៉ះប៉ូវនូវទឹកដីដែលមិនអាចស៊ីបានក្នុងការ ពិនិត្យ នូវហេតុការណ៍ទាំងឡាយ ។

៤. - ចំពោះគំនូសដែលនៅសល់ (បង្គោលលេខ ១៧ និង បង្គោលតៗទៀត) គោលការណ៍នៃការកែប្រែប្រែប្រែចម្ងាយដែលបានកំណត់នោះត្រូវបានទទួលស្គាល់យល់ ព្រម (អនុសញ្ញា ថ្ងៃទី៩ ខែកក្កដា ឆ្នាំ ១៩៧០) ។

១០. - ការបោះគោលដីថ្មីនៅពេលនោះត្រូវបានរៀបចំឡើងជាឯកតាភាគី ដោយប្រទេសបារាំង ។

គំនូសនេះ តើត្រូវបានចាត់ទុកថា ជាព្រំដែនអន្តរជាតិមួយឬក៏គ្រាន់តែជាបន្ទាត់ រដ្ឋបាលធម្មតាមួយប៉ុណ្ណោះ ? តើអ្វីទៅជាលក្ខន្តិកៈនៃទឹកដីកម្ពុជាដែលបារាំងបានទុក ឱ្យទៅកូសាំងស៊ីន ? ទាំងនេះគឺជាសំណួរដែលយើងនឹងឆ្លើយតបនៅលើមូលដ្ឋាននៃ ទិន្នន័យទាំងនោះ ។

**ផ្នែកទី ១
ព្រំដែន អន្តរជាតិ ?**

១- ក្របខ័ណ្ឌទូទៅនៃបញ្ហា

គេត្រូវបានចាត់ទុកថាគោលការណ៍មួយនៅពេលចាប់ផ្តើម គឺថាប្រទេសកម្ពុជា និង ប្រទេសបារាំងអាចរៀបចំរវាងគ្នានិងគ្នា នូវព្រំដែនអន្តរជាតិមួយបានឬទេ? ។ ចំពោះ បញ្ហានេះ វាមិនមានឧបសគ្គខាងគតិយុត្តនិយមឡើយ ។ សមត្ថកិច្ចខាងកម្ពុជា ដើម្បីចូលរួមចំពោះបញ្ហានេះ ដែលគួរយកជាការបាននោះ គឺសារសំខាន់នៃការតស៊ូ លើអធិបតេយ្យភាពខាងក្នុងរបស់ខ្លួន និងនៅលើបុគ្គលិកលក្ខណៈនៃភាពជារដ្ឋ ។

បារាំងមិនអាចធ្វើដោយឯកតាភាគីបានទេ ប៉ុន្តែការយល់ព្រមដោយស្ងៀមស្ងាត់ និងដាក់លាក់របស់ ប្រទេសដែលត្រូវបានការពារ គឺងាយធ្វើឱ្យកើតឡើងនូវការផ្ទេរ ដែលគួរយកជាការបាននូវទឹកដី និងអធិបតេយ្យភាព ។

ចំពោះបញ្ហានេះ មានតែត្រូវបំពេញនូវលក្ខខណ្ឌខ្លះ ឬក៏ត្រូវបំពេញនូវលក្ខខណ្ឌ មួយនៃលក្ខខណ្ឌពីរដូចតទៅនេះ :

ក/- លក្ខខណ្ឌស្មើភាព :

វាបានរួមបញ្ចូលថា ការចរចាទាំងឡាយព្រមទាំងការងារនៃការកំណត់ព្រំដែន

ត្រូវតែធ្វើឱ្យឃើញច្បាស់នូវលក្ខណៈស្មើភាពដ៏ពេញលេញរវាងភាគីទាំងពីរ ។

ការត្រូវការនូវគំនិតស្មើភាពនេះមានច្រើនណាស់ គឺ :

- ភាគីទាំងពីរត្រូវតែមានចំណេះដឹងលើបញ្ហាទាំងឡាយដូចជាខាងបច្ចេកទេស និងខាងផ្លូវច្បាប់ស្មើគ្នា ។

- គ្មានភាគីណាមួយ នៅក្នុងភាគីទាំងពីរអាចដាក់បង្ខំនូវទស្សនៈរបស់ខ្លួនទៅឱ្យ ភាគីមួយទៀតបានឡើយ ។

- នៅក្នុងសភាពការណ៍នៃអាណាព្យាបាល សេចក្តីត្រូវការទាំងនេះត្រូវបានបំពេញ ដោយកម្រិតខាងភាគីរដ្ឋ ដែលត្រូវបានការពារ ។ ប៉ុន្តែសភាពការណ៍នេះ មិនបានធ្វើ ឱ្យបញ្ហាមិនអាចដោះស្រាយបាននោះទេ ។ ដើម្បីជំនះនូវការលំបាកនេះ គឺរដ្ឋអ្នក ការពារត្រូវតែឧបត្ថម្ភការពារនូវការប្រព្រឹត្តរបស់ខ្លួន ចំពោះផលប្រយោជន៍ស្រប ច្បាប់របស់រដ្ឋដែលត្រូវបានការពារ ដែលពុំទោះទេនឹងធ្លាក់មកនៅក្រោមអំណាច របស់ខ្លួន ។

គេអាចយល់បានថា សេចក្តីត្រូវការនេះដែលបានភ្ជាប់ទៅនឹង "សីលធម៌" របស់ អាណាព្យាបាល ត្រូវតែបានបំពេញ ។

ប៉ុន្តែបើសិនជាសេចក្តីត្រូវការនេះ មិនអាចទៅរួចទេ ការបំពេញនូវលក្ខខណ្ឌទីពីរ នៅតែមានលទ្ធភាព ដើម្បីធ្វើឱ្យមានតម្លៃនូវការបែងចែកទឹកដីដែលបានអនុវត្ត ។

ខ/- ការត្រួតពិនិត្យនៅពេលចប់អាណាព្យាបាល

តាមអត្ថន័យ អាណាព្យាបាល គឺជាស្ថាប័នបណ្តោះអាសន្នមួយ ដែលត្រូវតែ បញ្ចប់វា ។ ក្នុងលក្ខខណ្ឌនៃស្ថាប័ន គឺអាចធ្វើអន្តរាគមន៍ក្នុងរបៀបនៃការសុំចាញ់ របស់អាណាព្យាបាលសំដៅធ្វើឱ្យបានការនូវសកម្មភាពទាំងឡាយរបស់អ្នកការពារ។ ក្នុងរឿងនេះគេត្រូវទទួលយល់ព្រមថា បើសិនជាការធ្វើឱ្យបានទទួលការអន្តរាគមន៍ នៅទីបញ្ចប់នៃអាណាព្យាបាលនោះវាផ្តល់នូវផលប្រតិសកម្មនូវតម្លៃ នៃខ្សែបន្ទាត់ អន្តរជាតិ ចំពោះអ្វីដែលគ្រាន់តែជាគំនូសរដ្ឋបាលបណ្តោះអាសន្ននោះ ។

២ - ការអនុវត្ត

ក.-តើគេអាចរកឃើញនូវការយល់ព្រមរបស់អាជ្ញាធរកម្ពុជាដែរឬទេ ?

ចំពោះសំណួរនេះ គេត្រូវតែឆ្លើយថា យល់ព្រមដោយមិនចាប់សង្ស័យឡើយ វា បានសម្តែងចេញនៅក្នុងអនុសញ្ញាថ្ងៃទី៩ ខែកក្កដា ឆ្នាំ ១៩៧០ ប៉ុន្តែ :

ក/- ជាដំបូងការយល់ព្រមនេះ មិនត្រូវបានផ្តល់ឱ្យដោយគ្មានការ ពិបាកនោះទេ ។

ខ/- វាមានលក្ខណៈសព្វគ្រប់ចំពោះចំណែកនៃព្រឹត្តិបត្រ ដែលមាន រវាងបណ្តោលលេខ ១ និងលេខ១១ ។

គ/- វាអាចប្រកែកបានចំពោះផ្នែកនៃព្រឹត្តិបត្រ ដែលមានរវាង បណ្តោលទាំងឡាយ ដែលត្រូវបានបោះតែនៅខាងក្រោយពេលមានអនុសញ្ញា និងស្ថិត នៅខាងក្រៅវត្តមានរបស់គណៈប្រតិភូកម្ពុជា ។

ប៉ុន្តែនៅក្នុងក្របខ័ណ្ឌនៃប្រព័ន្ធវិសមភាពរបស់អាណាព្យាបាល ការយល់ព្រមតែ ម្នាក់ឯងនោះ នឹងមិនអាចយកជាការបានទាំងអស់នោះឡើយ ។ វាមានតម្លៃលុះត្រា តែវាសំដៅចំពោះប្រតិបត្តិការមួយដែលឆ្លើយតបទៅនឹងការទាមទារនូវវិសមភាព របស់ដៃគូទាំងឡាយ ។

ខ.- តើចាំបាច់បានធានាឱ្យប្រទេសកម្ពុជាមានជំហរស្មើភាពដែរឬទេ ?

នៅទីនេះ គេត្រូវតែបែងចែកឱ្យច្បាស់អំពីទិដ្ឋភាពខាងផ្លូវការ និងទិដ្ឋភាពខាង សម្ភារៈ ។

១ - ជាផ្លូវការ ភាពស្មើភាពហាក់ដូចជាត្រូវបានរក្សា គឺជាគណៈកម្មការចម្រុះ ចារាំង-កម្ពុជា ដែលបានរៀបចំព្រឹត្តិបត្រយ៉ាងហោចណាស់ក៏សម្រាប់ផ្នែកដែលត្រូវ បានឱ្យសច្ចាប័នដោយអនុសញ្ញាឆ្នាំ ១៩៧០ ដែរ ។

ចំពោះផ្នែក ដែលបានបោះគោលសីមា នៅឆ្នាំ ១៩៧២ ការងារនេះត្រូវបានធ្វើជា ឯកតាភាគី ដោយប្រទេសចារាំង ដែលយកចិត្តទុកដាក់ដើម្បីជៀសវាងនូវការ រំលោភទាំងឡាយ ដែលអាចនឹងធ្វើឱ្យអូសប្រទាញ "ដូចនៅឆ្នាំ ១៩៧០" ចំពោះវត្ត មាន "ដោយឥតប្រយោជន៍" របស់ស្នងការទាំងឡាយរបស់កម្ពុជា ។ ដូច្នេះការកំណត់ ព្រឹត្តិបត្រត្រូវបានធ្វើឡើងដោយមានការព្រមព្រៀងជាមួយអាជ្ញាធរ "អណ្តាមនៅក្នុង ស្រុក" ។

២ - ជាការពិត ? ប្រវត្តិសាស្ត្រនៃការរៀបចំព្រឹត្តិបត្រ ដែលយើងបាននិយាយនៅ ក្នុងជំពូក ។ បានរៀបចំដោយគ្រប់គ្រាន់ថា សភាពការណ៍សមភាព មិនដែលបាន គោរពឡើយ ចំពោះទស្សនៈនេះ ដែលជាប្រការដ៏សំខាន់បំផុតមិនអាចប្រកែកបានទេ។

ក្នុងបញ្ហានេះ គេត្រូវតែរំលឹកឡើងវិញ អំពី :

- ការហៅរកចំពោះភាគីកម្ពុជា ត្រូវបានធ្វើឡើង តែនៅក្នុងកម្រិតនៃការបោះ គោលសីមា គឺជាប្រតិបត្តិការខាងសម្ភារៈដោយអនុវត្តទៅតាមសេចក្តីសម្រេចជា គោលការណ៍ដែលប្រកាន់យកជាឯកតាភាគីដោយអាជ្ញាធរចារាំង ។
- អសមត្ថភាពរបស់ស្នងការកម្ពុជា ។
- ការគម្រាមកំហែងដែលបានប្រព្រឹត្តទៅលើមន្ត្រីខ្លះរបស់កម្ពុជា ។
- មានការកង្វល់តែខាងភាគីអធិការចារាំង ។
- ការអះអាងដោយប្រញាប់ប្រញាល់ ដើម្បីកុំឱ្យនិយាយពាក្យកុហក នៃអនុសញ្ញា ឆ្នាំ ១៩៧០ ដែលទាក់ទងទៅនឹងការទាមទារនូវ "ការសង់ទូទាត់" ។

គ.- តើមានការឱ្យសច្ចាប័ន នៅក្នុងក្របខ័ណ្ឌនៃអាណាព្យាបាលឬទេ ?

ទេ ! ដូចទៅវិញគេត្រូវរំលឹក អំពីការតវ៉ាជាច្រើនរបស់កម្ពុជា

គ.- ការសន្និដ្ឋាន

ដូច្នេះគេពុំមានលទ្ធភាព បានឃើញនៅក្នុងខ្សែបន្ទាត់បោះគោលដី ទាំងនៅក្នុងឆ្នាំ ១៩៧០ និងឆ្នាំ ១៩៧២ នូវព្រឹត្តិបត្រអន្តរជាតិ ពិតប្រាកដបានឡើយ ។ អនុសញ្ញាដែល ចាប់បង្ខំ ដើម្បីសុំការយល់ព្រមពីព្រះមហាក្សត្រនៃរាជក្រុង នៅក្នុងឆ្នាំ ១៩៧០ ចំពោះ បញ្ហានេះ គឺពុំមានតម្លៃឡើយ ។

ផ្នែកទី II

ការកំណត់ព្រឹត្តិបត្រដ៏ល្អបំផុត ?

១ - ទិន្នន័យទូទៅ

ការកំណត់ព្រឹត្តិបត្រដ៏ល្អបំផុត អាចចាប់កំណើតតាមរបៀបពីរ គឺ : ដោយការព្រម ព្រៀងរួមគ្នា ឬដោយឯកតាភាគី ។

ក/- ដោយកិច្ចព្រមព្រៀងរួម :

ប្រទេសដែលត្រូវទទួលការការពារអាចបដិសេធដោយស្ម័គ្រចិត្ត និងដោយបានដឹងនូវមូលហេតុទាំងស្រុងចំពោះអធិបតេយ្យភាពជាគោលការណ៍ និងយល់ព្រមចំពោះការភ្ជាប់មួយផ្នែកនូវទឹកដីរបស់ខ្លួន ទៅទឹកដីរបស់អ្នកការពារ ឬទៅឲ្យប្រព័ន្ធរដ្ឋបាលរបស់អ្នកការពារដែលតាំងនៅលើទឹកដីរបស់ប្រទេសមួយផ្សេងទៀតដែលស្ថិតនៅក្រោមការការពារ ។

ប៉ុន្តែគេក៏ប្រកាន់យកនូវតម្លៃនៃការកំណត់ព្រំដែនផងដែរ ការកំណត់ព្រំដែននៃទឹកដីដែលមិនទាន់ហើយ ដោយមូលហេតុនៃវិសមភាពដែលធ្វើជាប្រធានចំពោះការរៀបចំរបស់ពួកគេ ។

សភាពការណ៍ទាំងនេះ ត្រូវបានបញ្ចប់ជាចាំបាច់ជាមួយនឹងអាណាព្យាបាលដែលបានអូសទាញ ឬមួយក៏ប្រគល់នូវទឹកដីទាំងឡាយ ដែលការគ្រប់គ្រងបានចោះបង់ចោលនៅក្នុងករណីទីមួយ (លក្ខណៈរដ្ឋបាលជាក់លាក់) ឬមួយក៏ទាមទារនូវការបញ្ជាក់មួយ ឬបើគ្មានការចរចាថ្មីនៅក្នុងករណីទី២ (ករណីកំណត់ព្រំដែនមិនទាន់ហើយ) ។

ខ/- ដោយឯកភាពភាគី

នោះគឺជាវិធានការដ៏បរិសុទ្ធទាំងឡាយ ដែលគ្មានតម្លៃគតិយុត្តនិងមិនអាចប្រឆាំងបានចំពោះប្រទេសដែលត្រូវការពារនោះទេ ។

២ - ការអនុវត្ត

ព្រំដែនដែលជាកម្មវត្ថុ នៃជំពូកនេះ បានបង្ហាញនូវលក្ខណៈទាំងឡាយនៃខ្សែបន្ទាត់រដ្ឋបាលដែលលើកឡើងនូវប្រភេទច្បាប់រដ្ឋបាលទាំងពីរនេះ ។

ពីបង្គោលលេខ ១ ដល់បង្គោលលេខ ១៦ គេស្ថិតនៅចំពោះមុខនៃការផ្ទេរសមត្ថកិច្ចខាងរដ្ឋបាល ដែលបានយល់ព្រមចំពោះប្រទេសចារាំងដែលមានអធិបតេយ្យភាពលើកូសាំងស៊ិន ។

ទិដ្ឋភាពរដ្ឋបាលនៃគំនូសនេះ មិនមែនជាលទ្ធផលដែលបណ្តាលមកពីឆន្ទៈដោយចេតនារបស់ដៃគូនោះទេ ប៉ុន្តែគ្រាន់តែបណ្តាលមកពីលក្ខណៈមិនគ្រប់លក្ខណៈ នៃ

ការប្រគល់ឲ្យនូវទឹកដីដែលបានអនុវត្ត ។

អនុសញ្ញាឆ្នាំ ១៨៧០ អាចធ្វើយុត្តិកម្ម នៃការប្រព្រឹត្តរបស់រដ្ឋការចារាំង ដោយផ្ទាល់នៅលើទឹកដីទាំងនេះ ។

ប៉ុន្តែអនុសញ្ញានេះមិនអាចធ្វើយុត្តិកម្មអ្វីបានឡើយនូវការផ្ទេរជាខាងក្រោយមកទៀតទៅឲ្យរដ្ឋការវៀតណាម នៅក្នុងអំឡុងពេលនៃការកំណត់ជាឯកភាពភាគី នូវខេត្តនេះ (ហើយនិងភាពនៅក្នុងចំណុះខាងរដ្ឋបាលរបស់ខ្លួន) នៅវៀតណាម ។

គឺនៅក្នុងសម័យនោះបន្ទាត់ដែលបានគូសត្រូវបាត់បង់នូវតម្លៃទាំងអស់ ។ បញ្ហានេះនាំអូសទាញឲ្យមានការចរចា ឬក៏យ៉ាងហោចណាស់ក៏គោលការណ៍របស់ពួកគេនឹងត្រូវបានចោទសួរ ។ ម្យ៉ាងទៀតរដ្ឋាភិបាលកម្ពុជាមិនបានភ្លេចភារកិច្ច ទៅលើវិធានការទូទៅប្រឆាំងនឹងការលះបង់ឲ្យវៀតណាម នូវទឹកដីកូសាំងស៊ិនស៊ិន ដែលនៅខាងផ្នែកគតិយុត្ត គឺជាទឹកដីកម្ពុជានោះ (ឆ្នាំ១៩១៥) ។

ចំណែកខ្សែបន្ទាត់ដែលចេញពីបង្គោល ១៧ ដោយមូលហេតុនៃលក្ខណៈឯកភាពភាគីនៃការគូសរបស់ខ្លួន គេអាចទទួលស្គាល់គំនូសនេះ តែតម្លៃនៃវិធានការមួយដែលមានលក្ខណៈពិតសុទ្ធសាធ ដែលមិនអាចប្រឆាំងបានចំពោះរដ្ឋាភិបាលកម្ពុជា ។

ផ្នែកទី III

សភាពការណ៍ គតិយុត្តនៃទឹកដីដែលបានភ្ជាប់

សភាពការណ៍នេះត្រូវបានដាក់បង្វែរដោយសន្និសីទព្រឹត្តិការណ៍-សៀម ចុះថ្ងៃទី១៥ ខែកក្កដា ឆ្នាំ ១៨៦៧ ដែលបានបញ្ញត្តិដូចខាងក្រោមនេះ :

"ព្រះករុណា អធិរាជនៃប្រជាជនចារាំងបានសន្យាថា មិនដណ្តើមយកព្រះរាជាណាចក្រនេះ (ប្រទេសកម្ពុជា) ដើម្បីបញ្ចូលទៅជាប់របស់កូសាំងស៊ិនទេ" ។

គឺអនុសញ្ញានេះហើយដែលទេសាភិបាលកូសាំងស៊ិន Le Myre de Villers បានឲ្យឈ្មោះថា ជាសន្និសីទ "ចង្រៃ" ព្រោះថាវាបានរារាំងមិនឲ្យបញ្ចូលជាឧបសម្ព័ន្ធ

(ឆ្នាំ១៩១៥) / cf. 167 បញ្ជីនៃការកវរបស់កម្ពុជាប្រឆាំងនឹងការចោះបង់ចោលកូសាំងស៊ិនឲ្យវៀតណាមដោយប្រទេសចារាំង ។

ទៅក្នុងទឹកដីកូសាំងស៊ិន នូវកោះ Catrey ដែលស្ថិតនៅមាត់ពាមនៃព្រែកកំពត ដែលលោកទេសាភិបាលបានទទួលនូវការប្រគល់ឱ្យប្រទេសបារាំង បន្ទាប់ពីការគោរពសន្តិភាពលើព្រះករុណានរោត្តម "ខ្ញុំត្រូវអំពាវនាវចំពោះការយកចិត្តទុកដាក់របស់លោកទៅលើមាត្រាទី៣ នៃអនុសញ្ញាចម្រើនចុះថ្ងៃទី១៥ ខែកក្កដា ឆ្នាំ ១៨៦៧ នេះ នៅក្នុងលក្ខខណ្ឌដែលអធិរាជណាប៉ូឡេអុង ទី៣ បានសន្យាចំពោះប្រទេសថៃ មិនឱ្យបញ្ចូលប្រទេសកម្ពុជាទៅក្នុងការកាន់កាប់របស់កូសាំងស៊ិន" (៤) ។

ដោយហេតុថា កូសាំងស៊ិន មិនអាចបញ្ចូលជាឧបសម្ព័ន្ធ នូវកោះ Catrey ដោយមូលហេតុនៃកិច្ចសន្យានេះ ចុះតើគេអាចប្រព្រឹត្តខុសច្បាប់ចំពោះការហាមឃាត់នេះចំពោះទឹកដីតៃ និង របស់កម្ពុជា ហើយនិងមាត់ច្រាំងនៃទន្លេវ៉ែត្យាបូទេ ? ការពិតគឺមិនអាចទេ ។ ដូច្នោះ ទឹកដីទាំងនេះបានបន្តស្ថិតនៅក្រោមអធិបតេយ្យភាពនៃប្រទេសកម្ពុជា ។ បើសិនជាពេលមួយទឹកដីនេះត្រូវបានដាក់នៅក្រោមរដ្ឋការរបស់រដ្ឋាភិបាលរបស់អ្នកការពារហើយ នៅពេលចប់ការអានព្យាបាល ទឹកដីនេះនឹងត្រូវបានវិលមកម្ចាស់កម្មសិទ្ធិវិញ ។

ភាគ IV

**ព្រំដែនរវាង ធុ យ៉ូតម៉ូត (THU DAU MOT) មួយ
ផ្នែក និងកំពង់ចាម និងក្រចេះ មួយផ្នែកទៀត
(១៨៧១ ~ ១៩១៤)
ជំពូកទីមួយ
ការរៀបចំ ព្រំដែន**

ការងារបោះគោលព្រំដែន ឆ្នាំ១៨៧០ បានឈប់ នៅទិសខាងកើត នៅកន្លែងប្រសព្វមុខនៃទន្លេជ្រៅ ជាមួយនឹងព្រែកព្រាន ។ បង្គោលដីលេខ ១ នៅខាងស្តាំនៃទន្លេ

(៤) / លិខិតរបស់លោក Le Myre de Villers ចុះថ្ងៃទី១៧ ខែមេសា ឆ្នាំ១៨៨២ ផ្ញើទៅរដ្ឋមន្ត្រីអាណានិគម ឥណ្ឌូប៊ិន A.30 (៥៧) ។

ជ្រៅ នៅជិតនឹងនៅខាងក្រោមព្រែកព្រាន នៅលើទឹកដីបារាំង ។ បង្គោលដីនេះមានការចង្អុលបង្ហាញដូចតទៅ ដែលដៅក្រិក្យដោយថ្នាំលាបពណ៌ស ។ នៅមុខខាងកើត "លេខ ១ ព្រំប្រទល់នៃធុយ៉ូតម៉ូត" ។ នៅមុខខាងត្បូង "ព្រំប្រទល់នៃ តៃ និង ១៦មីនា ១៨៧០" ។ នៅមុខខាងជើងសរសេរជាភាសាកម្ពុជា "ព្រំប្រទល់នៃប្រទេសកម្ពុជា ថ្ងៃទី១៥ នៃខែទី២ ឆ្នាំម្សាញ់ ១២៣១ (១)" ។

កំណត់ហេតុ បានបញ្ជាក់បន្ថែមទៀតថា "បង្គោលដែលបាននិយាយនេះត្រូវបានប្រើប្រាស់ ដើម្បីកំណត់ព្រំដែនខាងជើងនៃទឹកដីរបស់បារាំង" កាន់កាប់ ។

តាមអក្សរចារិកនេះ គេបានធ្វើការវិនិច្ឆ័យទុកជាមុនរួចហើយ ដោយពុំបានធ្វើការទទួលស្គាល់ជាមុន នូវព្រំដែនខាងជើងនៃខេត្តធុយ៉ូតម៉ូតនោះទេ ។ តាមអំពើនេះ គេបានរាប់បញ្ចូលទៅក្នុងទឹកដីកូសាំងស៊ិន នូវទឹកដីរបស់កម្ពុជាដែលស្ថិតនៅឯនាយផ្លូវថ្នល់ដែលតភ្ជាប់ពីតៃនិញ ទៅបារៀ ដោយឆ្លងកាត់តាមធុយ៉ូតម៉ូត ជាផ្លូវថ្នល់ដែលព្រំដែនចុងបំផុតរបស់កូសាំងស៊ិន បានឆ្លងកាត់តាមនោះ ។ (Cf.Supra) ។

នៅខែវិច្ឆិកា ឆ្នាំ ១៨៧១ ទេសាភិបាលឥណ្ឌូប៊ិន បានធ្វើនូវសារាចរមួយច្បាប់ (២) ទៅឱ្យអធិការទទួលបន្ទុកប្រជាជនអន្តោគ្រាម នៅធុយ៉ូតម៉ូត ដើម្បីស្នើសុំឱ្យលោកទទួលស្គាល់នូវព្រំដែននេះ ជាមួយនឹងការជួយជាធម្មតាពីអ្នកស្រុកអណ្តាម ដោយគ្មានការចូលរួមពីកម្ពុជា : "លោកមិនបានដាក់បញ្ហាឱ្យរង់ចាំការជួយដែលគ្មានប្រយោជន៍ពីអាជ្ញាធរកម្ពុជាសោះឡើយ" (៣) ។

- យើងនឹងធ្វើការសិក្សាជាបន្តបន្ទាប់ដូចតទៅនេះ :**
- សភាពការណ៍របស់ប្រទេស នៅក្នុងបណ្តាទសវត្សរ៍ ១៨៧០
  - វិធានការជាបន្តបន្ទាប់ដែលមានទំនោរ ទៅរកការដាក់បញ្ចូលជាឧបសម្ព័ន្ធ ។
  - អនុក្រិក្យរបស់អគ្គទេសាភិបាលចុះថ្ងៃទី ៣១ ខែកក្កដា ១៩១៤ ។

(១) / កំណត់ហេតុបោះគោលសីមា ថ្ងៃទី១៦ ខែមីនា ឆ្នាំ ១៨៧០ ។
(២) / សំបុត្ររបស់លោកអធិការ Rheinart ចុះថ្ងៃទី ២៣-៣-១៨៧២ ផ្ញើទៅរដ្ឋមន្ត្រីអាណានិគម រៀបរាប់រួចហើយ ។
(៣) / ដូចគ្នាខាងលើ ។

ផ្នែកទី I

សភាពការណ៍របស់ប្រទេសនៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៧០

រោយការណ៍របស់លោកអធិការ Rheinart ដែលបានរៀបចំឡើង នៅក្រោយពេលដែលការងារបោះគោលដី ឆ្នាំ ១៨៧០ បានផ្តល់ឱ្យនូវការពិពណ៌នាមួយអំពីតំបន់ដែលស្ថិតនៅតាមកន្លែងទាំងឡាយដែលត្រូវបានដាច់បង្គោលលេខ ១ "នៅឯទន្លេជ្រៅ និងទន្លេចាម ស្ថានភាពដីមានលក្ខណៈរលកអង្កាញ់ ដោយគ្មានជ្រលងភ្នំដែលហាក់ដូចជាមានទិសដៅទូទៅដូចគ្នា ដីហាក់ដូចជាមិនជ្រៅប៉ុន្មាន ហើយមានតែដើមឈើមានដ៏ដុះរេញ។ មានលក្ខណៈរង្វើលពីមួយដើមទៅមួយដើម ។ នៅក្នុងជ្រលងភ្នំ និងនៅគ្រប់ទីកន្លែងដែលដីមិនសូវទាបពេកប៉ុន្មាន គេឃើញមានឫស្សី ដុះជារច្រើន និងមានព្រៃគម្ពោតដុះខាងនេះខ្លះ ខាងនោះខ្លះ ប៉ុន្តែមិនមែនជាព្រៃមែនទេឡើយ ។

"មានភូមិមិនច្រើនប៉ុន្មានទេ ដែលជនជាតិស្បៀង និងប្រជាជនកម្ពុជាបានរស់នៅភូមិនីមួយៗ។ ពុំទំនុកជំរុញទៅដោយរបស់ចម្រើន និងដើមឈើ ដើម្បីការពារ ការវាយប្រហាររបស់ពួកចោរលួចមនុស្ស ដែលកើតមានភាគច្រើននៅក្នុងព្រៃទាំងនោះ" ។

នៅខាងត្បូងឆ្ងាយ ប្រជាជនកម្ពុជាបានរស់នៅមួយដោយបែកពីគ្នា មួយក៏ដោយលាយឡំគ្នាជាមួយជនជាតិ ស្បៀង និងជនជាតិ ម៉យ (Mois) នៅក្នុងស្រុកគូវអាន (Cuu-An) មីញ ងាយ (Minh-Ngai) ក្វាន់ឡើយ (Quang Loi) និង ថាញ់ អាន (Thanh An) ដែលបានបន្តទៀត ទៅទិសខាងកើតទៀតនៅស្រុក បឹងជ្រៃម របស់ កម្ពុជា ដែលត្រូវបានដាក់ បញ្ចូលជាឧបសម្ព័ន្ធទៅឱ្យខេត្ត តៃនិញ នៅឆ្នាំ១៨៧០ ។

ផ្នែកទី II

ជំនាក់ការល នៃការកាត់ទឹកដីកម្ពុជា

អនុផ្នែកទី I

ជំនាក់ការល ទីមួយ (១៨៩០)

ដែនទីដែលមានបំណងស្ងាត់កំបាំង

រដ្ឋការមួយដែលមានការរីករោះ :

វាសនានៃស្រុក គូវ អាន, មីញ ងាយ, ក្វាន់ ឡើយ (Quang-Loi) និងថាញ់ អាន

១ - ទិន្នន័យ នៃដែនទីរបស់ក្រុមភូមិសាស្ត្រ ឥណ្ឌូបិទ

ដូចដែលយើងបាននិយាយរួចហើយ ក្នុងការចារិកនៅលើមុខមួយនៃបង្គោលលេខ១ "ព្រំដែនធួរ៉ូម៉ូត" និងម្យ៉ាងទៀតក្នុងការបញ្ជាក់ថា បង្គោលនេះ "ត្រូវប្រើប្រាស់ដើម្បីកំណត់ព្រំដែនខាងជើងនូវទឹកដីដែលកាន់កាប់ដោយចារឹក" នោះ គេបានសំអាងដោយធ្វើការវិនិច្ឆ័យជាមុនថា ទឹកដីទាំងអស់ដែលស្ថិតនៅខាងត្បូងនៃបង្គោលនេះ គឺជារបស់កូសាំងស៊ីន ។

គឺនៅក្នុងបន្ទាត់នៃគំនិតនេះហើយដែលនៅក្រោមការដឹកនាំរបស់អគ្គទេសាភិបាលឥណ្ឌូបិទ ដែនទីរបស់ប្រទេសកម្ពុជា (បោះពុម្ពឆ្នាំ ១៨៩០ មាត្រាដ្ឋាន ១/៥០០.០០០ និងដែនទី ធួរ៉ូម៉ូត) (បោះពុម្ពឆ្នាំ ១៨៩០ មាត្រាដ្ឋាន ១/១០០.០០០) ត្រូវបានរៀបចំឡើងដោយក្រុមភូមិសាស្ត្រឥណ្ឌូបិទ (ឥណ្ឌូបិទ) ។

ដែនទីទាំងនេះ បានគូរព្រំដែនឆ្លងកាត់ស្ទើរតែនៅក្នុងទិសដៅខាងកើត ខាងលិចទាំងអស់ ដោយភ្ជាប់ពីបង្គោលលេខ១ ទៅភ្នំភូដិន (Phnom-Phu-Den) ។ ចាប់ពីភ្នំភូដិន ព្រំដែនបានចុះទៅទិសខាងត្បូងដោយកទិកខាងជើង - ខាងត្បូង - ខាងកើត ។

ព្រំដែននេះបានរាប់បញ្ចូល នៅក្នុងកូសាំងស៊ីន នូវស្រុកកម្ពុជាខ្លះ ដោយគ្មានការព្រមព្រៀងណាមួយត្រូវបានធ្វើអន្តរាគមន៍រវាងកូសាំងស៊ីន និងកម្ពុជានោះឡើយ ។

ដូច្នេះព្រំដែនដែលមាននៅក្នុងដែនទី ឆ្នាំ ១៨៩០ បានដាក់ខេត្តជើងព្រះ (Choeng-Preas) នៅក្នុងទឹកដីកម្ពុជានៅឡើយ ។

ប៉ុន្តែដែនទីនេះបានបញ្ចូលនូវស្រុកខ្លះរបស់កម្ពុជាទៅក្នុងកូសាំងស៊ីនរួចហើយ (ស្រុក គូវ អាន , មីញ ងាយ , ក្វាន់ ឡើយ និង ថាញ់ អាន) ។

២ - លក្ខណៈកាន់ច្រឡំរបស់វា

ដែនទីប្រទេសកម្ពុជា ដែលបានរៀបរាប់ពីមុន បានបង្ហាញនូវទឹកដីដែលស្ថិតនៅត្រើយខាងឆ្វេងនៃ D.Glum ដូចជាប្រទេសស្បៀងឯករាជ្យ ។ ប៉ុន្តែការចង្អុលបង្ហាញនេះ

(ឥណ្ឌូបិទ) / cf. ដែនទីឧបសម្ព័ន្ធ ។

មិនត្រឹមត្រូវឡើយ ។ តំបន់នេះគឺជាផ្នែករបស់ប្រទេសកម្ពុជា និងស្ថិតនៅក្រោម
ចំណុះអាជ្ញាធរកម្ពុជា លិខិតរបស់លោក អ៊ុង (Ung) អតីតមន្ត្រីរបស់ គីរីពុទ្ធបាទ
(Kiriputhbat) ចុះថ្ងៃទី៥ ខែឧសភា ឆ្នាំ១៨៩៨ ធ្វើទៅជូនលោកនាយករដ្ឋមន្ត្រី និង
ក្រុមប្រឹក្សារដ្ឋមន្ត្រី នៃប្រទេសកម្ពុជា ហើយដែលយើងសូមផ្តល់ជូននូវការដកស្រង់
ដីវែងមួយបន្ទាប់ទៅនេះដែលបានបញ្ជាក់ថា :

“ថ្ងៃទី៥ ខែឧសភា ឆ្នាំ ១៨៩៨ ”

យើងឧកញ៉ា មន្ត្រីគីរីពុទ្ធបាទ (៤) អ៊ុង ជនជាតិកម្ពុជា កើតនៅឆ្នាំខាល អាយុ៥៦ឆ្នាំ
និងឧកញ៉ា ច្រុង ជនជាតិស្បៀង (មិនបានចាំពីអាយុរបស់លោក) ដែលបានចុះ
ហត្ថលេខាខាងក្រោមមានទីលំនៅ នៅភូមិពុយជរ (Puchor) ខេត្តជើងព្រះ (នៅចុង
ខេត្តត្បូងឃ្មុំ) ។

“មានកិត្តិយស សូមដាក់ជូននូវសេចក្តីស្នើសុំនេះចំពោះ ឯកឧត្តម អគ្គមហា
សេនា (៥) និងក្រុមប្រឹក្សារដ្ឋមន្ត្រី គឺ :

“ខ្ញុំឧកញ៉ាមន្ត្រី ពុទ្ធបាទ អ៊ុង ជាកូនប្រុសរបស់ទ្វា ម៉ា (Theva Ma) នៅខេត្តត្បូង ឃ្មុំ
។ កាលពីនៅក្មេង ខ្ញុំបានទៅរកស៊ីចិញ្ចឹមជីវិត នៅខេត្តជើងព្រះ ដែលមានជន
ជាតិស្បៀងជាច្រើនបានរស់នៅទីនោះ ។ ខ្ញុំបានរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍ជាមួយនារីស្បៀង
ម្នាក់ ឈ្មោះ ខៀវ (Khiev) នៅភូមិពុយជើយ ” ។

“នៅមុនការបះបោររបស់ឈ្មោះ អា លាក់ (A Leac) ដែលបានយកគោរមងារ
ជាពោរកំបោ (៦) មានចៅហ្វាយខេត្តម្នាក់មានឈ្មោះជាឧកញ៉ា រាជាចាន សាន (៧) និង

(៤) / ឧកញ៉ាមន្ត្រី គឺជាអ្នករបស់មន្ត្រី ។ គីរីពុទ្ធបាទគឺជាឈ្មោះរបស់មណ្ឌលរដ្ឋបាលជាការសាធារណៈដែលប្រើថា
ជាក្នុងនាមរបស់ព្រះ ។ នៅលើផែនទីដែលបាននិយាយពីមុនស្តីពីប្រទេសកម្ពុជាការព្រះនេះសរសេរថា :
ភ្នំជើងព្រះ ។ នៅលើផែនទីដែលបាននិយាយពីមុនស្តីពីប្រទេសកម្ពុជាការព្រះនេះសរសេរថា : ភ្នំជើងព្រះ
(ជាការព្រះរបស់ខ្មែរ ដែលមានន័យថា ភ្នំនៃជើងរបស់ព្រះ) ។
(៥) / នាយករដ្ឋមន្ត្រី ។
(៦) / ការបះបោរនេះបានកើតឡើងនៅឆ្នាំ ១៨៦៦-១៨៦៧ ។
(៧) / នៅទីនេះយើងមានការផ្សេងគ្នានឹងការបញ្ជាក់ចៅហ្វាយខេត្តដែលជាមេតំណែងម្នាក់ដ៏សំខាន់នៅក្នុង
ការបះបោរនេះ ។

មានឈ្មោះថា ប៊ិន (Ben) ដែលបានទារពន្ធស្នែងរមាស ភ្នកដីរី និងអាចម៍លីខ័ ដែល
រស់នៅជើងម្តង (Choeung - Modeng) ។ ដោយបានទទួលតំណែងពីរដ្ឋជាតិ លោក
បានគ្រប់គ្រងជនជាតិស្បៀងនៅខេត្តជើងព្រះ ដែលមាន ៥៧ ភូមិ និងមានប្រជាជន
ប្រហែល ៥០០នាក់ ដែលបានរស់នៅ និងដែលស្ថិតនៅខាងក្រៅព្រំដែន កូសាំងស៊ុន
នោះ ពួកគេមិនដែលស្ថិតនៅក្រោមចំណុះពន្ធដារណាមួយរបស់កូសាំងស៊ុនឡើយ ។
កាលពីពេលមុន បើតាមទំនៀមទម្លាប់ពីសម័យបុរាណ ចៅហ្វាយខេត្តបាននាំយក
សួយសារអាករទៅជូនលោក ឧកញ៉ា ភក្តី នាយក (៨) មន្ត្រីរបស់រដ្ឋជាតិស្ថិតនៅ
ក្រោមបញ្ជារបស់ឧកញ៉ា វ៉ាន់ (៩) ។

“ឧកញ៉ា រាជា ចានសាន បេន បានតែងតាំងខ្ញុំជាឧកញ៉ាមន្ត្រី គីរីពុទ្ធបាទ បាញ៉ាក់
(១០) នៅទ្វារ ហុច (Threa Hoch) ” ។

“ចំណែកខ្ញុំ ឧកញ៉ា ច្រុង ភរិយាខ្ញុំឈ្មោះ នាង ស្វា (Zoi) ជាកូនប្រុសរបស់ឧកញ៉ា
ភិត និងជំទាវនាង ខ្លា មានទីលំនៅ នៅភូមិពុយជើរ។ ឧកញ៉ា រាជាចាន សាន បានតែង
តាំងខ្ញុំជាឧកញ៉ា ច្រុង គីរីពុទ្ធបាទនិងឧកញ៉ា ច្រុង មេស្រុក(១១)របស់ជនជាតិស្បៀង”។

“ទាំងពីរនាក់ (ឧកញ៉ា មន្ត្រី គីរីពុទ្ធបាទ និងឧកញ៉ាច្រុង ម្នាក់ជា បាញ៉ាក់ ឯម្នាក់
ទៀតជាមេស្រុក) យើងជាអ្នកទទួលបន្ទុក គាត់យកពន្ធដារ ដោយមានការព្រមព្រៀង
គ្នាជាមួយឧកញ៉ា រាជា ចាន សាន រហូតដល់មានការបះបោររបស់ឈ្មោះ អាលាក់
ហៅពោរកំបោ (ប្រហែលជា៥៥ឆ្នាំ) ” (១២) ។

“លោកឧកញ៉ា រាជា ចាន សាន បានទទួលមរណភាព ជាបន្ទាប់មកហើយក៏ពុំមាន
ចៅហ្វាយខេត្តទៀតឡើយ យើងបានបញ្ឈប់មកដល់ត្រឹមនេះ នូវមុខការរបស់យើង
ដើម្បីទៅប្រកបការងាររកស៊ីចិញ្ចឹមជីវិតទៅទៀត ។ ពួកស្បៀងនៅគ្រប់ភូមិទាំង អស់
និងយើងបាននាំគ្នាធ្វើស្រែចំការ (១៣) និងចំការពោត យើងបានរស់នៅដោយ

(៨) / អ្នករបស់មន្ត្រី ។
(៩) / រដ្ឋមន្ត្រីព្រះបរមរាជវាំង ដែលទទួលបន្ទុកកាន់កាប់ហិរញ្ញវត្ថុក្នុងពេលជាមួយគ្នា ។
(១០) / កូលុយ ។
(១១) / មេស្រុក ។
(១២) / គឺចាប់តាំងពី ៣២ឆ្នាំ ។
(១៣) / ចំការ ។

ស្ងប់ស្ងៀម និងដោយឯករាជ្យចាប់តាំងពីយូរឆ្នាំមកហើយ នៅក្នុងខេត្តជើងព្រះ ។

"ប៉ុន្តែចាប់តាំងពីពីរ ឬបីឆ្នាំមក មានប្រជាជនឡាវមកតាំងទីលំនៅ នៅក្នុងខេត្ត របស់យើង ហើយដែលបានសង្កត់សង្កិនយើងដោយប្រព្រឹត្តនូវអំពើហិង្សាប្រឆាំងនឹងយើង។ ពួកឡាវបានបាញ់កាំភ្លើងមកលើយើង ពួកឡាវបានចាប់យើងយកប្រពន្ធកូនយើង ។ តើជនជាតិស្ងៀមប៉ុន្មាននាក់ទៅដែលត្រូវបានគេជិះដាន់សង្កត់សង្កិននិងមិនសប្បាយ ចិត្តនោះ ។ ពួកគេមិនដឹងថា តើត្រូវសុំទៅអ្នកណា ដើម្បីឲ្យជួយការពារនោះទេ ។

"ឧកញ៉ាទាំងពីរនាក់ បានស្គាល់មនុស្សម្នាក់ឈ្មោះ ពញា ម៉ុង (Monh) កើតនៅ ឆ្នាំឆ្នួរអាយុ ៥៨ឆ្នាំ ភរិយាឈ្មោះ នាន ម៉ុង មានកូនបីនាក់ មានទីលំនៅ នៅភូមិបាទី ខេត្តស៊ីធរកណ្តាល (១៣) ជាកូនរបស់លោក ពញា រស់ និង នាន ប្រុស ជនជាតិកម្ពុជា ដែលមានទម្លាប់ទៅរកស៊ីនៅក្នុងខេត្តជើងព្រះ ។ យើងបានស្រឡាញ់គាត់និងពួកគេ ទាំងអស់គ្នា ហើយយើងបានស្នើសុំឲ្យ ឈ្មោះ រាជា ប៉ាន សាន ធ្វើចៅហ្វាយខេត្តនៅ ខេត្តរបស់យើង ។ លោកក៏បានស្នាក់នៅគ្រប់គ្រងយើងនិងជួយដល់យើងទាំងអស់គ្នា នូវក្តីសុខសាន្ត និងភាពស្ងប់ស្ងៀម ។

"ដូច្នេះយើងបានសម្រេចដាក់ជូនទៅរដ្ឋាភិបាល ទោះជាយើង ជំទាស់ទៅនឹងថ្នាំដៃ ដែលរបស់យើងក៏ដោយ (thnang - day (១៤) ។ "ភូមិទាំង៥៧ គឺ..." (មើលតាមឈ្មោះ នៃភូមិទាំងនេះ)" ។

៣ - ការរារាំងរបស់អាជ្ញាធរចារាំង

ពាក្យបណ្តឹងស្នើសុំនេះ ត្រូវបានបញ្ជូនទៅឲ្យលោក រ៉េស៊ីដង់ នៃប្រទេសចារាំង នៅ ខេត្តកំពង់ចាម ពិនិត្យ ។ លោករ៉េស៊ីដង់នេះ នៅក្នុងលិខិតរបស់លោក ចុះថ្ងៃទី២៥ ឧសភា ១៨៩៨ ដែលធ្វើទៅជូនលោក រ៉េស៊ីដង់ ជាន់ខ្ពស់នៃប្រទេសកម្ពុជា បានឆ្លើយ តបដូចតទៅនេះ :

"ប៉ុន្តែ ចំពោះតំបន់ ដែលគាត់បាននិយាយ នៅក្នុងពាក្យបណ្តឹងសុំនេះ គឺស្ថិតនៅ

(១៣) / នៅក្នុងខេត្តព្រៃវែង ។
(១៤) / ស្នាមម្រាមដៃ ។

ខាងត្បូងទន្លេបាម រវាងផ្លូវទឹកនេះ និង សុងបៃ (Song - Bé) ខ្ញុំមិនអាចធ្វើនូវ សេចក្តីស្នើណាមួយចំពោះលោកបានឡើយ" ។

"ប្រទេសកម្ពុជា ដែលស្ថិតនៅក្នុងតំបន់នោះ ហាក់ដូចជាមិនសូវបានគេយកចិត្ត ទុកដាក់ជាយូរឆ្នាំមកហើយ គ្រូមមនុស្សប្រព្រឹត្តអំពើអាក្រក់ដែលបានរកឃើញដ៏ល្អ បានទាក់ទាញការយកចិត្តទុកដាក់របស់អ្នកគ្រប់គ្រងនៅ តៃ និញ និង ធុ យ៉ុវម៉ុត ជា ច្រើនលើក ហើយនៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៩៥ (ខ្ញុំជឿ) កូសាំងស៊ីន បានចាត់ទុកប្រជាជនទាំង នេះជាប្រជាជនឯករាជ្យ និងបានដាក់បញ្ចូលជាឧបសម្ព័ន្ធនៅក្នុងនិគម ធុ យ៉ុវម៉ុត និង បានរៀបចំទៅជាស្រុក" ។

"ការបញ្ចូលជាបក្សសម្ព័ន្ធ ទៅក្នុងកូសាំងស៊ីន ប្រហែលជាមិនបានជួលទៅឲ្យអ្នក ស្រុកនូវសន្តិសុខដែលពួកគេមានសិទ្ធិរង់ចាំនោះទេ ពីព្រោះពួកគេតែងតែត្អូញត្អែរថា មិនត្រូវឲ្យមានការគ្រប់គ្រងដូច្នោះទេ..." ។

"ប្រហែលជា សម្រាប់ប្រទេសកម្ពុជា ដែលប្រជាជនមានសភាពដូចគ្នា ច្រើន ជាងជាតិសាសន៍អណ្តាម ជាមួយនឹងតំបន់ដែលត្រូវបានដាក់បញ្ចូលជាឧបសម្ព័ន្ធ ដោយកូសាំងស៊ីននូវឱកាសអនុគ្រោះមួយ ដើម្បីទាមទារនូវសិទ្ធិរបស់ខ្លួនដែលគេមិន ទទួលស្គាល់នោះ" ។

អនុផ្នែកទី ២
ដំណាច់ការលិខិត (១៨៩៣)
អនិច្ចាទុក្ខលភាព
នៃ រដ្ឋការ កូសាំងស៊ីន
និងការតស៊ូ របស់កម្ពុជា
ចាសនានៃស្រុក ឡុក និង ឡា និង ឡើង ឡើយ

១ - អនុក្រឹត្យរបស់ទេសាភិបាល កូសាំងស៊ីន
ចុះថ្ងៃទី២២ ខែកក្កដា ឆ្នាំ ១៨៩៣ (ឧបសម្ព័ន្ធ ៦)

ដើម្បីឱ្យសច្ចាប័ណ្ណនូវការបញ្ចូលជាឧបសម្ព័ន្ធ នូវសង្កាត់ទាំងឡាយរបស់កម្ពុជា ដែលស្ថិតនៅខាងត្បូង នៃព្រំដែនដែលមាននៅលើដែនទី ឆ្នាំ ១៨៩០ ទេសាភិបាល កូសាំងស៊ីន បានប្រកាន់យកជាឯកតាភាគី នៅថ្ងៃទី២៦ ខែកក្កដា ឆ្នាំ ១៨៩៣ ^(១៥) នូវ អនុក្រឹត្យមួយដែលបានកំណត់នៅក្នុងមាត្រាទីមួយរបស់ខ្លួនថា "ស្រុកកម្ពុជានៅ ថាញ់ អាន (Thanh-An) ស្រុក តាមួន និងកម្ពុជា នៅ គូវ អាន (Cuu-An) សង្កាត់ទាំង ឡាយរបស់ជនជាតិ Moït នៅមិញ ងាយ (Minh - Ngai) និង ក្វាងឡើយ (Quang Loi) ហើយនិងស្រុកស្បៀង នៅ ឡុក និញ (Loc - Ninh) និង ភ្លើកឡ (Phuoc - Lê) ដែលបានប្រមូលផ្តុំទៅជា "huyen មួយដែលត្រូវបានកំណត់នៅក្រោមឈ្មោះថា ជា huyen នៃកានឡេចៀម (Can-Les-Chiam)" ។ ប៉ុន្តែអនុក្រឹត្យចុះថ្ងៃទី ២៦ ខែកក្កដា ឆ្នាំ ១៨៩៣ ដែលបានប្រមូលផ្តុំទៅជា Huyen មួយនៃ "កាន់-ឡេ-ចៀម" នោះ មិន គ្រាន់តែជាស្រុករបស់កម្ពុជានៅ ថាញ់ អាន ស្រុកកម្ពុជា និងតាមួន (Tamoun) នៅ គូវ អាន ហើយនិងសង្កាត់ទាំងឡាយដែលគេសន្មតថា ជារបស់ជនជាតិស្បៀង នៅមិញ ងាយ និងនៅ ក្វាង ឡើយ ដែលដែនទីទាំងឡាយនៅឆ្នាំ ១៨៩០ ត្រូវបានដាក់ដោយ រំលោភទៅនៅខាងត្បូងព្រំដែន នៅក្នុងទឹកដីកូសាំងស៊ីន ប៉ុន្តែនៅមានសង្កាត់ពីរផ្សេង ទៀត គឺ ស្រុក ឡុក និញ និង ភ្លើក ឡ (Phuoc Lê) ដែលនៅលើដែនទីដូចបានរៀប រាប់មកហើយបានគូរដូចជាផ្នែករួមបញ្ចូលនៃប្រទេសកម្ពុជា ។

ដូច្នេះ តាមអនុក្រឹត្យចុះថ្ងៃទី២៦ ខែកក្កដា ឆ្នាំ១៨៩៣ ទេសាភិបាលកូសាំងស៊ីន បានប្រកាន់យកនូវសេចក្តីសម្រេចមួយដែលទាក់ទងទៅនឹងទឹកដីដែលនៅក្នុងនោះ លោកពុំមានសមត្ថកិច្ចនោះ ។

យើងហាក់ដូចជាថា វាពុំមានប្រយោជន៍នោះទេ ដើម្បីស្រាវជ្រាវរកឱ្យស្គាល់នូវ មូលហេតុ និងកាលៈទេសៈនៃការបញ្ចូលជាឧបសម្ព័ន្ធនេះ និងផលវិបាកទាំងឡាយ របស់ខ្លួននោះ ។

២ - មូលហេតុនៃការធ្វើអនុក្រឹត្យនេះ លក្ខណៈនៃការរំលោភរបស់វា

យើងនឹងពិនិត្យមើល នៅក្នុងដំណាក់កាលពីរ : មុនដំបូងសម្រាប់ស្រុក បួន ដែល

(១៥) / JOI ឆ្នាំ ១៨៩៣ ទំព័រ ៧៤២ ។

ស្ថិតនៅខាងត្បូងព្រំដែន នៅឆ្នាំ ១៨៩០ បន្ទាប់មកទៀត គឺសម្រាប់ស្រុកពីរទៀត (ឡុក និញ និង ភ្លើក ឡ) ។

I.- សម្រាប់ស្រុកបួន ដែលស្ថិតនៅខាងត្បូងព្រំដែននៅឆ្នាំ ១៨៩០

ចាប់តាំងពីឆ្នាំ ១៨៦២ មក រដ្ឋាភិបាលកូសាំងស៊ីន ត្រូវបានគេចាប់អារម្មណ៍លើ ធនធានព្រៃឈើ ដែលមាននៅក្នុងតំបន់ បាវៀ និង ហៀនហ្វា ។ នៅដើមឆ្នាំ ១៨៦២ ^(១៦) បេសកកម្មមួយដែលបញ្ជាដោយអនុសេនីយ៍ឯក កងកាំភ្លើងធំ ត្រូវបានចាត់តាំងឡើង ដើម្បីទៅពិនិត្យឱ្យស្គាល់ព្រៃឈើនៅខេត្តទាំងពីរនេះ ។

បេសកកម្មនេះ បានធ្វើដំណើរទៅមុខរហូតដល់ធ្យូងម៉ូត និងបានចង្អុលបង្ហាញ អំពីសារសំខាន់ដ៏ធំ នៃ "ភាពសម្បូរណ៍របបខាងព្រៃឈើនៅក្នុងប្រទេស" ។ ប៉ុន្តែវា បានទាក់ទាញជាពិសេសនូវការយកចិត្តទុកដាក់របស់អាជ្ញាធរទៅលើអត្ថិភាពព្រៃឈើ ដែលមានច្រើនបំផុត និងមានលក្ខណៈងាយស្រួលបំផុត ក្នុងការធ្វើអាជីវកម្ម នៅ ធ្យូងម៉ូត ដាងនៅបាវៀ និងនៅហៀនហ្វា ។ បេសកកម្មនេះ បានសន្និដ្ឋានថា : "ប៉ុន្តែ មានផលប្រយោជន៍ដ៏ធំមួយបានភ្ជាប់ទៅនឹងការរុករកមួយនៅលើព្រៃទាំងនេះត្រូវបាន ធ្វើឡើង នៅខាងផ្នែកនៃទន្លេ ធ្យូងម៉ូត (Thudaumol) ដែលឈើត្រូវបានដឹកតាម នោះព្រោះថាព្រៃទាំងនេះមានដើមឈើជាច្រើនដែលគេហៅថា ដើម Go និងដើម Sao ដែលជាដើមឈើផ្តល់ប្រេងដ៏ល្អបំផុត និងប្រើប្រាស់បានគ្រប់មុខ" ។

ទេសាភិបាលកូសាំងស៊ីន ដោយចាប់អារម្មណ៍ខ្លាំងទៅលើព័ត៌មាននៅក្នុងរបាយ ការណ៍នេះបានបញ្ជូនរបាយការណ៍នេះទៅក្រសួងដើមទឹក ដោយបានបន្ថែមយោបល់ របស់លោកថា ដើម្បីអាចធ្វើអាជីវកម្មព្រៃទាំងនេះបាននោះ គឺត្រូវរៀបចំឱ្យមាន សន្តិភាពឱ្យបានឆាប់រហ័ស បើមិនគឺចឹងទេ ការធ្វើអាជីវកម្ម និងប្រព្រឹត្តទៅបាននៅ ក្នុងភាពរដាក់រដុបតែប៉ុណ្ណោះ នៅកូសាំងស៊ីន មានកំណប់កប់លាក់ទុកចោលឥត ប្រយោជន៍ ប៉ុន្តែគេត្រូវតែបំណាយសោហ៊ុយ ដើម្បីដាក់ធ្វើអាជីវកម្មវា ^(១៧) ។

ដូច្នេះ វាហាក់ដូចជាថា ភាពសម្បូរណ៍ នៃធនធានព្រៃឈើទាំងនេះ គឺជាមូលហេតុ មួយនៃការធ្វើដំណើរទៅមុខរបស់ អាជ្ញាធរកូសាំងស៊ីន ឆ្ពោះទៅតំបន់ទាំងនេះ ។

(១៦) / របាយការណ៍រុករកព្រៃនៅហៀនហ្វា ថ្ងៃទី៣០ ខែមីនា ១៨៦២ Indo Chine A 30 (៣) ។
 (១៧) / សេចក្តីសន្តិការរបស់ទេសាភិបាលកូសាំងស៊ីនទៅលើរបាយការណ៍របេសកកម្មដែលបានរៀបរាប់ពីមុន ។

ចំពោះបញ្ហានេះ គេត្រូវបន្ថែមអំពីបំណងរបស់ពួកគេ ដែលបានសម្តែងចេញ នៅ ក្នុងពេលប្រតិបត្តិការបោះគោលដី នៅតែនិញ ដើម្បី "ស្ថិតនៅទាក់ទងនឹងជំនួយមួយ ជនជាតិភាគតិចមួយ (Mois) ។

II. - សម្រាប់ទឹកដី ដែលស្ថិតនៅខាងជើងព្រំដែន នៅឆ្នាំ ១៨៩០

ក/ - បំណងដើម្បីសម្រួលការកសាងផ្លូវថ្នល់ពីឆ្នាំរដូវក្តៅទៅក្រចេះ ។ សូមរំលឹក ថា បេសកកម្មរុករកទន្លេមេគង្គនៅឆ្នាំ១៨៦៨ បានស្នើឡើងពីការសាងសង់ផ្លូវមួយ តភ្ជាប់ សាយហ្គន ទៅប្រទេសលាវខាងត្បូង ។

ផ្លូវថ្នល់នេះ គឺអគ្គទេសាភិបាល de lanessan បានឲ្យសាងសង់នៅឆ្នាំ ១៨៩៣ ។ ប៉ុន្តែការសាងសង់ មានជួបការលំបាកនៅលើទឹកដីកម្ពុជា ការលំបាកជាសំខាន់ ទំនងរវាងទន្លេមេគង្គក្រោម និងទន្លេមេគង្គលើ ខ្ញុំបានឲ្យគេកសាងផ្លូវថ្នល់មួយចេញពី ឆ្នាំរដូវក្តៅ នៅកូសាំងស៊ិន ទៅដល់ក្រចេះ ។ ផ្នែកដែលស្ថិតនៅលើទឹកដីកូសាំងស៊ិន ត្រូវបានសាងសង់រួចហើយ ។ វានៅតែពុំទាន់មានស្ថាននៅឡើយ ។ គេបានសាងសង់ ផ្នែកទាំងឡាយដែលស្ថិតនៅលើទឹកដីកម្ពុជា ។ ខ្ញុំបានធ្វើការសិក្សានូវផ្លូវមួយទៀត ដែលចេញពីក្រចេះទៅខេត្តស្ទឹងត្រែង ប៉ុន្តែនៅលើទឹកដីកម្ពុជាគ្រប់ម្រទេសប្រជាជន ណាស់ដូច្នោះមានការលំបាកខ្លាំងណាស់ ក្នុងការរកកម្លាំងពលកម្មសម្រាប់ធ្វើការងារ នេះ" (១៨) ។

ដើម្បីជំនះព្រះពរការលំបាកទាំងនេះ លោកអធិការ Outrey នៅឆ្នាំរដូវក្តៅ ត្រូវ បញ្ជូនភ្នាក់ងារបារាំង នៅកូសាំងស៊ិនឲ្យធ្វើកំណែទម្រង់ពលកម្មនៅកម្ពុជា ។ ប៉ុន្តែ រដ្ឋការ កូសាំងស៊ិន មិនចង់បានរបៀបធ្វើកំណែទម្រង់នេះទេ ។ កូសាំងស៊ិនបានចាត់ ចែងឲ្យបញ្ជូនជាខុបសម្តែងនូវទឹកដីខ្មែរ ។ នេះគឺជាសក្ខីកម្មទាំងឡាយរបស់លោក រ៉េស៊ីដង់ ជាន់ខ្ពស់នៅប្រទេសកម្ពុជាចំពោះបញ្ហានេះ (១៩) "នៅខាងផ្នែកនៃមណ្ឌល ឆ្នាំរដូវក្តៅ ការទន្ទ្រានយកទឹកដីនៅតែមានសភាពខ្លាំងក្លានៅឡើយ ។ នៅខាងផ្នែកនេះ

(១៨) / លិខិតរបស់អគ្គទេសាភិបាល de lanessan ចុះថ្ងៃ ៩-៦-១៨៩៣ ធ្វើទៅដល់អគ្គនាយកដ្ឋានការពារព្រំដែន
រៀប ៤២ ។
(១៩) / លិខិតរបស់លោករ៉េស៊ីដង់ជាន់ខ្ពស់នៃប្រទេសកម្ពុជាធ្វើទៅឲ្យទេសាភិបាលកូសាំងស៊ិនចុះកាលបរិច្ឆេទ
ឆ្នាំ ១៨៩៥ ។

ព្រំដែននៃប្រទេសកម្ពុជា បានស្ថិតនៅក្រោមការកំណត់ដោយបន្ទាត់ត្រង់មួយចេញពី បង្គោលមួយ ដែលស្ថិតនៅត្រើយខាងស្តាំនៃទន្លេទ្រូ (Tonlé Trou) (២០) នៅជិតនឹងខាង ក្រោមមាត់ពាម ព្រែកព្រាល និងកំពូលនៃភ្នំដិន (២១) ។

នៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៩៣ នៅក្នុងពេលសាងសង់ផ្លូវថ្នល់ ពីក្រចេះទៅ ឆ្នាំរដូវក្តៅ លោក អភិបាល Outrey បានបញ្ជូននូវភ្នាក់ងារបារាំងនិងភ្នាក់ងារក្នុងស្រុកជាច្រើននាក់ នៅក្នុងភូមិទាំងឡាយរបស់កម្ពុជា និងជនជាតិស្បែង ដោយមានបេសកកម្មស្វែងរក ដោយគ្រប់មធ្យោបាយឲ្យបានកម្មករជាច្រើននាក់ ដែលពួកគេត្រូវការ ។ ពួកអ្នកស្រុក ដែលនៅតាមភូមិទាំងឡាយ ដែលស្ថិតនៅក្នុងរង្វង់ទឹកដី ចម្ងាយពី ២៥ ទៅ ៣០ គ.ម បានធ្វើការសាងសង់ផ្លូវថ្នល់ក្នុងរយៈពេល៣ខែ ប៉ុន្តែគ្មានអ្នកណាម្នាក់បានទទួលប្រាក់ ខែឡើយ ដូច្នោះពួកគេទាំងអស់គ្នា បានបោះបង់ចោលការងារ និងរត់ចេញពីការដ្ឋាន ។ ដើម្បីសម្រួលការកិច្ចរបស់ភ្នាក់ងាររបស់ខ្លួន អភិបាលនៅឆ្នាំរដូវក្តៅ បានកោះប្រជុំ នៅឆ្នាំ១៨៩៤ (ដែលមិនបានធ្វើនៅក្នុងឆ្នាំ១៨៩៣) នូវប្រធានភូមិសំខាន់ៗទាំងឡាយ ដើម្បីដាក់ឲ្យពួកគេស្ថិតនៅក្រោមអំណាចរបស់ភូមិ (២២) ទៅតាមជម្រើសរបស់ខ្លួន ។ ម្យ៉ាងទៀត លោកបានតែងតាំងមន្ត្រីក្នុងស្រុកដទៃទៀត និងបានរៀបចំទៅជា huyen ដែលបាន ឈ្មោះថា ប៊ិន ឡាយ គឺជាទឹកដីរបស់កម្ពុជាដោយសុទ្ធសាធ ។

"ហើយបញ្ហានេះ មិនបានធ្វើឲ្យលោក ឆឿង ឆ្ងល់ ច្រើននោះទេ លោក កូ ឈូយ ទេសាភិបាល ខ្ញុំបានបន្ថែមថា ភូ នេះត្រូវបានចូលកាន់ការងារយ៉ាងឆាប់រហ័ស ដោយ ពួកអ្នកនៅក្រោមការត្រួតត្រាថ្មីរបស់ខ្លួន នូវចំនួនទឹកប្រាក់ដែលមានការផ្លាស់ប្តូរ ញឹកញាប់ពី ១០ ទៅ ៦០ ព្យាស្ត្រ ក្នុងភូមិមួយ ។..." ។

ហេតុដូច្នោះ បន្ទាប់ពីព័ត៌មានទាំងឡាយ ដែលផ្តល់ឲ្យដោយលោក រ៉េស៊ីដង់ ជាន់ ខ្ពស់នៅកម្ពុជា ការបញ្ជូនរបស់អ្នកគ្រប់គ្រងអភិបាលOutreyនៅឆ្នាំរដូវក្តៅ ដើម្បីអាច ជ្រើសរើសដោយងាយស្រួលពួកអ្នកស្រុក ដែលរស់នៅក្នុងទឹកដីកម្ពុជា ដើម្បីកសាង

(២០) / ឈ្មោះនៃផ្លូវទឹកនេះ ដូចការសរសេរថា ទន្លេទ្រូ ដូចការសរសេរថា ទន្លេទ្រូ ។ ការសរសេរនេះ គឺមកពីការចម្លង មិនត្រឹមត្រូវ ។ ឈ្មោះពិតប្រាកដគឺទន្លេទ្រូ ។
(២១) / គឺព្រំដែនដែលមានចុះនៅក្នុងផែនទីឆ្នាំ ១៨៩០ ។ ឈ្មោះនៃភ្នំនេះសរសេរថា ភ្នំ ភូ ដិន ។
(២២) / ឈ្មោះអណ្តូង ដែលមានន័យថា ជាផ្ទះរបស់ចៅហ្វាយទេត ។

ផ្លូវថ្នល់ដែលបាននាំឲ្យទេសាភិបាលកូសាំងស៊ីនបញ្ចូលជាឧបសម្ព័ន្ធនូវសង្កាត់ទាំងពីរ របស់ខ្មែរ ។

១/ - ឆន្ទៈដើម្បីពង្រីកទឹកដីនៃលក្ខន្តិកៈ អាណានិគមនៅកូសាំងស៊ីន ប៉ុន្តែវាមិន ទាន់អស់នៅឡើយទេ ដើមកំណើតនៃការបញ្ចូលជាឧបសម្ព័ន្ធនេះ វាមានមូលហេតុ មួយផ្សេងទៀត គឺបំណងប្រាថ្នារបស់លោក អគ្គទេសាភិបាល ដើម្បីពង្រីកទឹកដីកូសាំង ស៊ីន ឲ្យទៅជាខេត្តមួយរបស់បារាំង ។ ដើម្បីបញ្ជាក់នូវការអះអាងនេះ វាជាការ ចាំបាច់ ដើម្បីលើកឡើង ចំពោះយើងនូវសក្ខីភាពទាំងឡាយរបស់ទេសាភិបាលកូសាំង ស៊ីន ។ នៅឆ្នាំ ១៨៩៣ ការងារសាងសង់ផ្លូវថ្នល់ពី ធុយ៉ូរម៉ូត ទៅក្រចេះ បាននាំរដ្ឋការ (កូសាំងស៊ីន) ឲ្យដូចទៅខាងនាយព្រំដែន ដែលបានចង្អុលបង្ហាញខាងលើបំផុត (គឺថា ព្រំដែនដែលបានកំណត់នៅលើផែនទីឆ្នាំ ១៨៩០) ។

"ការរៀបចំនូវផ្លូវថ្នល់នេះ ត្រូវបានសម្រេចដោយលោកអគ្គទេសាភិបាល de Lanessan ដែលលោកចង់ឃើញនូវអ្វីដែលបានប្រព្រឹត្តទៅនៅឯនាយព្រំដែនរបស់ យើងនិងបានពោលអះអាងនៅក្នុងប្រទេសនេះអំពីអំណាចរបស់យើងចំពោះលក្ខណៈខ្លះយ វ៉ាន់ប្រក្សក្ស...។

"គំនូសដែលបានសិក្សានិងយកជាការបាន ព្រមទាំងផលទានត្រូវបានបើកចំហផង នោះ គេក៏បានចាប់ផ្តើមអនុវត្តការងារ ហើយប៉ុន្មានអាទិត្យក្រោយមក គេបានទៅ ដល់ព្រំដែនខាងជើងនៃមណ្ឌល ធុយ៉ូរម៉ូត ដែលចង្អុលបង្ហាញដោយបង្គោលលេខ ១ ដែលត្រូវបានគាស់យកចេញដោយភ្នាក់ងារម្នាក់របស់យើង ទៅតាមបញ្ជារបស់ លោក Outrey ប្រធានមណ្ឌល ។

"តាមព័ត៌មានដែលប្រមូលបាន លោកអភិបាលនេះត្រូវបានអនុញ្ញាតឲ្យដកយក ចេញនូវបង្គោលនេះ ដោយលោក de lanessan ដែលបាននិយាយនៅកន្លែងនោះតែ ម្តងថា កន្លែងនៃបង្គោលនេះ គឺស្ថិតនៅខាងនាយ Can - Lé - Chiam (ទន្លេចាម) (២៣)" ។ តើគេត្រូវទន្ទេញនូវផ្នែកដែលបានរៀបរាប់មកហើយ នៅក្នុងលិខិតនេះយ៉ាង ដូចម្តេច ? ដូចដែលបានចង្អុលបង្ហាញដោយលោក រ៉េស៊ីដង់ ជាន់ខ្ពស់នៃប្រទេស

(២៣) / លិខិតរបស់ទេសាភិបាលកូសាំងស៊ីន ចុះថ្ងៃទី២ ខែកញ្ញា ឆ្នាំ១៨៩៥ ធ្វើទៅជូនអគ្គទេសាភិបាលឥណ្ឌូចិន ។

កម្ពុជា រួចមកហើយថា មុនអ្វីៗទាំងអស់ ព្រំដែនខាងជើង ធុយ៉ូរម៉ូត ត្រូវបានចង្អុល បង្ហាញដោយបង្គោលលេខ ១ ។

ហើយហេតុការណ៍នេះ មិនមែនមានតែទេសាភិបាលកូសាំងស៊ីនតែម្នាក់ឯងដែល បានទទួលស្គាល់នោះទេ គឺលោកបានសរសេរនៅក្នុងកំណត់ហេតុឆ្នាំ ១៨៧០ជាអក្សរទាំង អស់ថា "បង្គោលដែលបាននិយាយនេះត្រូវតែបានប្រើប្រាស់ ដើម្បីកំណត់ព្រំដែនខាង ជើងនូវទឹកដីទាំងឡាយដែលបារាំងកាន់កាប់" ។ ការចង្អុលបង្ហាញនេះត្រូវបានបញ្ជាក់ ដោយផែនទីនានា ដែលបានរៀបចំឡើង នៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៩០ ។ ដោយហេតុថា ព្រំដែន បានភ្ជាប់បង្គោលលេខ ១ ទៅភ្នំកូដិន នោះ ស្រុកឡុកនិញ និង ភ្នំក្រី ឡើ គឺស្ថិតនៅក្នុង ទឹកដីកម្ពុជា ។

១-ទីពីរ ការដកចោលបង្គោលលេខ ១ ត្រូវបានសម្រេចជាឯកតោភាគី ដោយអគ្គ ទេសាភិបាល de lanessan ដើម្បីអាចដាក់ឲ្យប្រតិបត្តិការនូវបំណងរបស់លោកក្នុងការ ពង្រីកនៃការធ្វើឲ្យខូចប្រយោជន៍ដល់ទឹកដីកម្ពុជា ។

នៅចំពោះមុខភាពជាក់ស្តែងនេះ ទេសាភិបាលកូសាំងស៊ីនត្រូវតែសុខចិត្តទទួល សារភាព។ លោកបានសរសេរលិខិតទៅលោក អគ្គទេសាភិបាលដូច្នោះថា "ជាការសង សឹកទៅនឹងការទទួលសារភាពរបស់លោកអភិបាលនៅ ធុយ៉ូរម៉ូត នូវការបំបាត់ចោល នូវបង្គោលទាំងឡាយ ដែលធ្វើដោយរំលោភនោះ នឹងបានធ្វើឲ្យមាននៅក្នុងទឹកដី កូសាំងស៊ីននូវសង្កាត់ជនជាតិ Mois ពីរដែលជារបស់កម្ពុជាដោយពិតប្រាកដ ។(២៤)" ។

សង្កាត់ Mois ឬក៏សង្កាត់កម្ពុជា ? ដើម្បីដោះស្រាយបញ្ហានេះ យើងជឿថា យើង អាចអំពាវនាវរករបាយការណ៍របស់អ្នក រេខាគណិតដើម គឺលោក Girardin ប្រធាន ផ្នែកសុរិយោដី នៃប្រទេសកម្ពុជា ចុះថ្ងៃទី ១៥ ខែមិថុនា ឆ្នាំ ១៨៩៥ ដែលពាក្យទាំង នោះផ្ទាល់ត្រូវបានគេយកទៅសរសេរឡើងវិញ នៅក្នុងលិខិតដែលបានរៀបរាប់ពីមុន (Supra note 19) របស់លោក រ៉េស៊ីដង់ ជាន់ខ្ពស់ដែលធ្វើទៅជូនទេសាភិបាលកូសាំង ស៊ីន ។

(២៤) / លិខិតរបស់ទេសាភិបាលកូសាំងស៊ីន ចុះថ្ងៃទី១៤ ខែវិច្ឆិកា ឆ្នាំ ១៨៩៥ ធ្វើទៅជូនអគ្គទេសាភិបាលឥណ្ឌូចិន ឥណ្ឌូចិន ឥណ្ឌូចិន A. 20 (៤២) ។

"នៅឆ្នាំ ១៨៩៣ នៅក្នុងពេលស្ថាបនាផ្លូវថ្នល់ លោកអភិបាល Outrey បានបញ្ជូន ភ្នាក់ងារចារឹក និងប្រជាជនកើតក្នុងស្រុកជារច្រើននាក់ នៅក្នុងភូមិកម្ពុជា និងភូមិ ស្បែងទាំងឡាយ ដើម្បីយកកម្មករជាចាំបាច់សម្រាប់សាងសង់ផ្លូវថ្នល់ ។ ភូមិទាំងអស់ នៅក្នុងរង្វង់កាំចម្ងាយពី ២៥ ទៅ ៣០ គ.ម នៅខាងស្តាំ និងនៅខាងឆ្វេង បានធ្វើការ រយៈពេល២ ខែនៅឆ្នាំ ១៨៩៣ និង៤០ ថ្ងៃនៅឆ្នាំ ១៨៩៤ ។ ពុំមានកម្មករណាម្នាក់បាន ទទួលប្រាក់ឡើយ លោកអភិបាល ធុញ្ជ័រម៉ុត ដើម្បីសម្រួលការងារឱ្យភ្នាក់ងាររបស់ខ្លួន បានប្រមូលផ្តុំនៅក្នុង ឆ្នាំ ១៨៩៤ (ការពិតគឺនៅក្នុងឆ្នាំ ១៨៩៣) នូវប្រធានភូមិ នៃ ភូមិដីសំខាន់បំផុតទាំងឡាយ និងបានដាក់ឱ្យនៅក្រោមអំណាចរបស់ Huyen មួយ..... (ស្រុក១).....ស្រុកកម្ពុជា បានយកឈ្មោះថា ប៊ីញ ឡាយ ។ នៅដំណាច់ឆ្នាំ ១៨៩៤ Huyen បានឱ្យភូមិផ្សេងៗដាក់ចំនួនដែលមានការផ្លាស់ប្តូរជាញឹកញាប់ពី ១០ ទៅ ៦០ ញ៉ាស្រ្ត ក្នុងមួយភូមិ ។

"យ៉ាងនេះគឺមានលទ្ធភាពថា ពួកជនអន្តោគ្រាម នៅតាមទេសភូមិ (Contrée) ទាំងនេះនឹងបោះបង់ចោលភូមិរបស់ពួកគេ ដើម្បីដកថយទៅទិសខាងកើត បើសិនជា ពួកគេនៅតែធ្វើការសាងសង់ផ្លូវថ្នល់នៅក្នុងលក្ខខណ្ឌទាំងឡាយដែលដូចគ្នា ។

"ឈ្មោះភូមិសំខាន់ៗ :

- តាទៀត (Ta Teat) កម្ពុជា ១០ គ្រួសារ
- ចាំផ្កៅ (Cham Phdau) កម្ពុជា ១០ គ្រួសារ
- ក្រៀល (Kreal) កម្ពុជា ១៥ គ្រួសារ
- ត្រី ដៃង (Trey Deng) កម្ពុជា ២០ គ្រួសារ
- ស្រែ ចាម (Sre Cham) កម្ពុជា ៣០ គ្រួសារ
- ទន់ ជីល (Ton Chil) កម្ពុជា ៣៥ គ្រួសារ
- ម៉ុក សៀវ (Moc Sir) ស្បែង ៣០ ទៅ ៤០ គ្រួសារ
- បា ខ្លុង (Ba Khlong) កម្ពុជា ២០ គ្រួសារ
- ងួន (Nguon) ស្បែង ៤០ គ្រួសារ
- ឡុម ពុយ (Lom Puy) កម្ពុជា ២៥ គ្រួសារ

- ជុង រាក់ (Chung Reak) កម្ពុជា ៣០ គ្រួសារ
- ប៉ូ តាម (Po Tam) ស្បែង ១៥ គ្រួសារ
- ចាម៉ាត (Chamat) ស្បែង ៤០ គ្រួសារ
- ច្រឡិច (Chralech) ស្បែង ១៥ គ្រួសារ
- ចារ៉ាម (Charam) ស្បែង ១៨ គ្រួសារ
- បូនួយ (Bonui) ស្បែង ១០ គ្រួសារ
- ណែរ (Ner) កម្ពុជា ១៥ គ្រួសារ
- ស្នួល (Snoul) កម្ពុជា ៣០ គ្រួសារ
- សំរាំង (Sam Rang) កម្ពុជា ១២ គ្រួសារ

នៅតាមភូមិទាំង ១៩ ដែលបានរៀបរាប់ដោយអ្នករោគណិត Girardin គឺមាន ភូមិស្បែងចំនួនតែ ៧ ភូមិប៉ុណ្ណោះ ដែលដំណាច់ឱ្យប្រហែល ១/៣ ។

តាមការពិត ការបញ្ចូលជាឧបសម្ព័ន្ធនូវសង្កាត់ទាំងឡាយរបស់កម្ពុជា គឺមាន ទំនោរទៅរកគោលដៅដាក់ដាក់លាក់ ពួកគេត្រូវការ :

- ឱ្យមានមនុស្សក្នុងមួយលើក ១០ នាក់ "ដែលនឹងត្រូវបានផ្តាច់ចេញដូចជា ទាហាននៅប៉ុស្តិ៍ត្រួតពិនិត្យ នៅ Can - Le - Chiam " (មាត្រា២ នៃអនុក្រឹត្យចុះថ្ងៃទី ២៦ ខែកក្កដា ឆ្នាំ ១៨៩៣) ។
- "ធ្វើការជម្រះស្មៅ និងជួសជុលផ្លូវថ្នល់ពីគ្រិចចេះ ចាប់ពី ចុន ថាញ់ (Chon Thanh) រហូតដល់ព្រែកជ្រីវ (Prec Chrieu) " ដើម្បីជាការទូទាត់សងការខូចខាតនៃ ការអនុញ្ញាតឱ្យរួចពីពន្ធដារទាំងអស់ (មាត្រា៣) ។

៣ - ផលវិបាកនៃការបញ្ចូលជាឧបសម្ព័ន្ធ : ការបលាចល

ការបញ្ចូលជាឧបសម្ព័ន្ធនេះបានបណ្តាលឱ្យមានផលវិបាកខាងនយោបាយយ៉ាងធ្ងន់ធ្ងរ ដោយហេតុថា ពួកអ្នកស្រុកនៅក្នុងតំបន់បានបដិសេធការភ្ជាប់ទៅជាមួយកូសាំង ស៊ិន ។

ទេសាភិបាល កូសាំងស៊ិន បានឱ្យសញ្ញាដល់ទេសាភិបាលអណូចិនថា "ការលំបាក ទាំងឡាយ និងឧបទ្ទវហេតុនានានៃបញ្ហាព្រំដែន ជាមួយប្រទេសកម្ពុជាបានឡើងទៅ